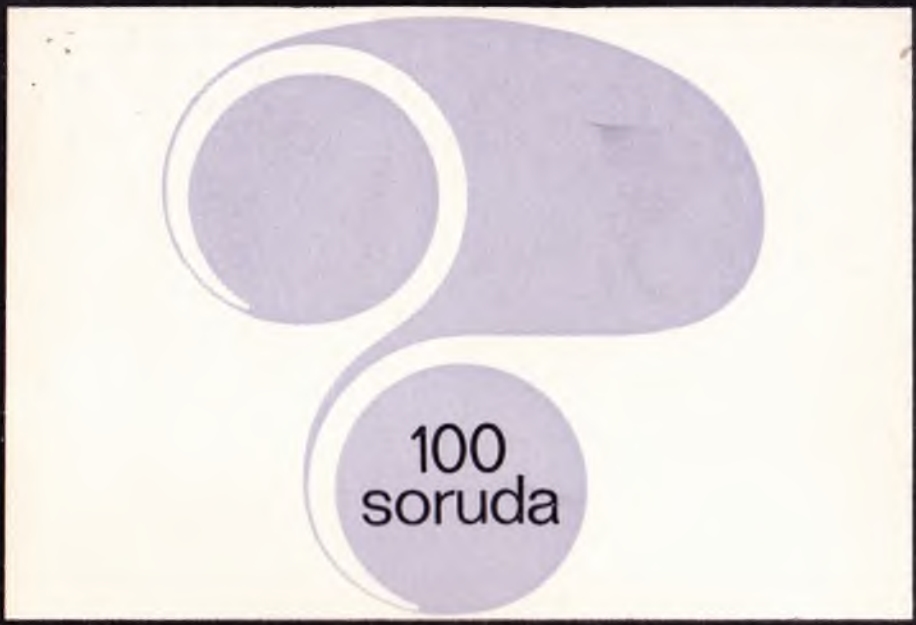

türkiye'nin dış politika tarihi

prof. dr. edip çelik

GY

gerçek yayınevi

8

100 soruda / türkiye'nin dış politika tarihi / prof. dr. edip çelik

GY

100 SORUDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA TARİHİ

Prof. Dr. Edip Çelik

100 SORUDA DİZİSİ : 8

Birinci Baskı :
HAZİRAN 1969

Kapak : Said Maden

Dizgi : Asya Matbaası
Baskı, kapak baskısı, cilt :
Fono Matbaası

Prof. Dr. EDİP ÇELİK

100 SORUDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA TARİHİ

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

GİRİŞ

Soru 1 : Dış politika nedir?

«Dış politika» terimi, en geniş anlamıyla, bir Devletin milletlerarası ilişkilerinin düzenlenmesini ve bu ilişkilere yön verilmesini belirtir.

Bunlar, bir yandan Devletlerle kurulan ve yürütülen ilişkilerdir; öte yandan milletlerarası kurumlarla.

Evrensel toplumun üyesi olan Devletlerin, bunlar ne denli zengin ve ne denli güçlü olurlarsa olsunlar, kendi ulusal sınırları içine çekilmelerine, kendi kendilerine yetmelerine imkân yoktur.

Bu bakımdan, Devletlerin aralarında ilişkiler kurmaları doğal bir zorunluktur.

Bu ilişkiler, ya savaş ya da barış ilişkileri olacaktır.

Dış politikadan söz edilebilmesi, Devletin barış ilişkilerinin bulunmasına bağlıdır. Bu bakımdan, örneğin, Osmanlı İmparatorluğunun yükselme ve yayılma döneminde, yabancı Devletlerle düzenli ve sürekli barış ilişkileri kurulmadığı için, bugünkü anlamda bir dış politika da yoktur.

Barış ilişkileri ise, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, askerî vesair alanlarda kurularak yürütülür ve bunların amaçlarının saptanmasında çeşitli etkenler rol oynar. Bunların en iyi ve ulusun çıkarlarına en uygun biçimde değerlendirilmesi çok önemlidir ve bu yapılabil-

diği ölçüdedir ki, Devletin gerçek bir dış politikası meydana gelmiş olur.

Devlet, dış politikasını, kendi ulusal gerekleri ve çıkarları yönünde saptayacak ve bu yönde yürütmeye çalışacaktır. İşte burada dış politikanın bağımsızlığı sorunuyla karşılaşılır.

Soru 2 : Bağımsız dış politika nedir?

«Bağımsız dış politika»nın ne olduğunu belirtebilmek için «Bağımsız Devlet»in ne olduğunu bilmek gerekir.

Günümüzde, Devletin bağımsızlığı, yetkilerinin kullanılmasında bir yabancı iradenin denetiminde olup olmadığına ya da bir yabancı iradeye bağlı bulunup bulunmadığına göre tayin edilmektedir.

Devletin yasama, yürütme ve yargı yetkileri üzerinde, yabancı bir iradenin denetimi varsa; yabancı bir irade bu yetkilerin kullanılmasına yön verebiliyor ya da bunları felce uğratabiliyorsa, o Devletin bağımsızlığından söz etmeye imkân yoktur.

O halde, bağımsız dış politika da, yabancı bir iradenin iştiraki olmadan saptanan, yabancı bir iradenin denetimi dışında uygulanan ve yürütülen politika olacaktır.

Bağımsız dış politika, mutlaka yansız ya da tarafsız dış politika anlamına gelmez. Fakat dış politikanın bağımsızlığı, yanlı ya da yansız, taraflı ya da tarafsız olmasının, hiçbir yabancı iradenin etkisi olmaksızın, ulusal çıkarların gereklerine göre saptanmasıyla mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında ise, Türkiye'nin dış politikasının, çeşitli dönemlerinin hangilerinde gerçekten bağımsız olarak yürütüldüğü, ne zamandan beridir de, bu niteliğini yitirdiği açıkça görülecektir.

Soru 3 : Kitabın hazırlanmasında neler gözönünde tutuldu?

Türkiye'nin dış politika tarihini 100 soru sınırları içine sığdırabilmek için, kitabın planını tertiplerken, bazı hususları gözönünde tutmak gerekiyordu.

Önce, bir çıkış noktası seçilmeliydi. Bir ulusun dış politikasının bir oluşumdan geçtiği; bugünün, çok kez, düne bağlı olduğu kesindi. Ancak, çıkış noktasını Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş yıllarına kadar geriletmek olanağı hemen hemen yok gibiydi. Aksi halde, sorunlara, belki de ikişer cümleden fazlasıyla değinilemiyecekti.

Bu nedenle, Ulusal Kurtuluş Savaşının başlangıcı, kitabın da başlangıcı oldu.

Böylece kitabın planı kendiliğinden belirdi: Giriş'i, birincisi Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemine, ikincisi 1923-1939 dönemine, üçüncüsü İkinci Dünya Savaşı dönemine ve sonuncusu, 1946'dan sonraki döneme ilişkin dört bölüm izleyecek ve bunlar bir sonuç'la bağlanacaktı.

Türkiye'nin dış politika sorunlarının tümü, bu çerçeve içinde de olsa, 100 soruya gene sığdırılamıyor ve bir seçme yapılması gerekiyordu.

Bu zorunluk, bir kere bizi, ekonomi ile politika arasında önemli bağlantı bulunmasına rağmen, ekonomik dış ilişkileri bir yana bırakmaya yöneltti. Ayrıca, salt dış politika sorunlarını da önemlerine göre sıraya koyduk ve en önemlilerine öncelik vererek kitabın kapsamına aldık.

Dış politika olaylarını kronolojik bir sıra içinde açıklamaya çalışmak yerine, gereğinde bu sırayı bozarak, aynı konuya ilişkin olayları - konunun bütünlüğünü bozmamak için - biraraya toplamayı daha uygun gördük.

Kitabın derinlemesine bir dış politika incelemesi olmadığını söylemenin, sanırım ki, gereği bile yok. Yönelidiğimiz amaç, Türkiye'nin 1919'dan bu yana izlediği dış politikasının çizgisini belirtebilmekten öteye gitmiyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

1919 - 1923 DÖNEMİ

Soru 4 : Ulusal Kurtuluş Savaşı öncesinde genel durum nasıldı?

Bu sorunun en güzel karşılığını Atatürk vermiştir. Gerçekten Büyük Söylev'de şu satırları okuyoruz:

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu topluluk, Genel Savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir Ateşkes Anlaşması imzalanmış. Büyük Savaşın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve yurdu Genel Savaşa sürükleyenler, kendi başlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta. Damat Ferit Paşanın başkanlığındaki hükûmet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta..

İtilâf Devletleri, Ateşkes Anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana iline Fran-

sızlar; Urfa, Maraş, Anteb'e İngilizler girmişler. Antalya ile Konya'da İtalyan Birlikleri, Merzifonla Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı Devletlerin subay ve memurları ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra 15 Mayıs 1919'da İtilâf devletlerinin uygun bulmasıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, yurdun dört bir bucağında Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çalışıyorlar... Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan ulus, karanlık ve belirsizlik içinde, olup bitecekleri bekliyor. Felâketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve olaylardan etkilenebilmelerine göre kurtuluş çaresi saydıkları yollara başvuruyorlar... Ordu, adı var, kendi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Genel Savaşın bunca sıkıntı ve güçlükleriyle yorgun, yurdun parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumunun kıyısında kafaları, çıkar yol, kurtuluş yolu aramakta...

Ulus ve Ordu, Padişah ve Halifenin hayınlığından haberli olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Ulus ve ordu, kurtuluş yolu düşünürken bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyla, kendinden önce yüce halifeliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavramaya yetenekli değil... Bu inançla bağdaşmaz görüş ve düşüncelerini açığa vuracakların vay haline! Hemen dinsiz, vatansız, hayın, istenmez olur.

Bir başka önemli noktayı da söylemek gerekir. Kurtuluş yolu ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük Devletleri gücendirmemek, temel ilke gibi görülmekteydi. Bu Devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamıyaca-

ğı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devletinin yanında, koskoca Almanya, Avusturya - Macaristan varken hepsini birden yenen, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla düşmanlığa varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu anlayışta olan yalnız halk değildi; özellikle seçkin denilen insanlar bile böyle düşünüyordu.

Soru 5 : Bu durumda düşünülen kurtuluş yolları nelerdi? Atatürk'ün kararı neydi?

Bu soruların karşılıklarını da Söylev'den aktaracağız. Atatürk bu konuda şöyle konuşuyor:

Öyleyse, kurtuluş yolu ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. İlkin, İtilâf devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmeyecekti; sonra da, Padişah ve Halifeye canla başla bağlı kalmak temel koşul olacaktı.

Şimdi baylar, izin verirseniz size bir soru sorayım: Bu durum ve koşullar karşısında kurtuluş için, nasıl bir karar düşünülebilirdi?

Açıkladığım bilgilere ve gözlem sonuçlarına göre üç türlü karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, İngiltere'nin koruyuculuğunu (himayesini) istemek;

İkincisi, Amerika'nın güdümünü (manda yönetimini) istemek.

Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı Devletinin bir bütün olarak kalmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin çeşitli Devletler arasında paylaşılmasından ise, bu ülkeyi bütün olarak bir devletin kanadı altında bulundurmayı yeğleyenlerdir.

Üçüncü karar, bölgesel kurtuluş yollarıyla ilgilidir.

Örneğin: Bazı bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devletinden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamak yollarına başvuruyor. Bazı bölgeler de, Osmanlı Devletinin ortadan kaldırılacağına, Osmanlı ülkesinin paylaşılacağına olup bitti gözüyle bakarak kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar...

Baylar, ben bu kararların hiçbirini yerinde bulmadım. Çünkü, bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o günlerde, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkesi bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son olarak, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktaydı. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükûmet, bunların hepsi kavramı kalmamış birtakım anlamsız sözlerdi.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne gibi yardım istemek düşünülüyordu?

O halde sağlam ve gerçek karar ne olabilirdi?

Baylar, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak.

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Bu kararın dayandığı en sağlam düşünüş ve mantık şu idi:

Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne kadar zengin ve gönençli olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz.

Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksiz-

liği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir yönetici getirmeleri hiç düşünülemez.

Oysa, Türkün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir.

Öyleyse, ya bağımsızlık ya ölüm.

İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Soru 6 : Erzurum ve Sıvas Kongrelerinin, dış politika hedeflerinin saptanması bakımından önemi nedir?

Bağımsızlık Savaşı süresince izlenen dış politikanın temel ilkelerinin neler olduğunu belirtebilmek için, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarından ve «Misak-ı Millî»den söz açmak gerekir. Gerçekten, bu ilkeler adı geçen belgelerle saptanmıştır.

Bilindiği gibi, 23 Temmuz 1919 günü açılan ve Erzurum Kongresi diye anılan Doğu İlleri Kongresi, «Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti» tarafından hazırlanmıştı. Kongrenin açılışından kısa bir süre önce, 8/9 Temmuz gecesi, Atatürk, İstanbul'a çektiği tellerle, askerlikten ayrıldığını açıklamıştı. Erzurum Kongresi ilk gününde Atatürk'ü başkanlığa getirdi. 14 gün süren Kongrenin benimsediği ilkeleri ve aldığı kararları, Atatürk, Söylev'inde, şöyle sıralamaktadır:

1) Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz.

2) Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı Hükûmetinin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve savunacaktır.

3) Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına İstanbul Hükûmetinin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için, geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmet üyeleri ulusal kongrece seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Temsilciler Kurulu yapacaktır.

4) Ulusal gücü etken ve ulusu egemen kılmak temel ilkedir.

5) Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

6) Yabancı Devletlerin güdümü (manda yönetimi) ve koruyuculuğu (himayesi) kabul olunamaz.

7) Millet Meclisinin hemen toplanmasını ve hükûmet işlerinin Meclisin denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Atatürk 2 Eylül'de Erzurum'dan Sıvas'a hareket etmiş ve hemen Kongre hazırlıklarına başlamıştır. Sıvas'ın Erzurum'dan farkı, Erzurum'a yalnız doğu illeri temsilcilerinin katılmasına karşılık, Sıvas'a bütün illerin temsilcilerinin gelmesiydi. 4 Eylül günü çalışmaya başlayan Sıvas Kongresi, 8 Eylül günü, Erzurum Kongresi tüzüğünü görüşerek karara bağlamıştır. Adı geçen tüzükteki «Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti», «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» şekline sokuluyor ve böylece faaliyet çerçevesi bütün ülkeyi içine almış oluyordu.

Kongrenin 8 Eylül toplantısında, Erzurum'da açıklık ve kesinlikle reddedilmiş olmasına rağmen Amerikan mandası sorunu yeniden ortaya atıldı. O günlerde İstanbul'dan gelmiş kişiler, Bay Bravn (Brown) adında bir Amerikalı gazeteciyi de Sıvas'a getirmişler ve Amerikan manda yönetiminin ürkülecek bir yanı olmadığını bir Amerikalının ağzından kongre üyelerine açıklatmak istemişlerdi. Fakat bunların bütün çabaları boşa çıktı ve Sı-

vas Kongresinde de, Erzurum'da olduğu gibi, Amerikan manda yönetimi kesinlikle reddedildi. Yalnız, Rauf Beyin teklifi üzerine «Amerika'da yıllardan beri bize karşı yapılmakta olan kötüleyici düşünce akımını düzeltmek için her şeyden önce, Amerikan Kongresinden, yurdumuzu inceleyecek ve gerçeği görecek bir kurulu çağırmak» kararı alındı.

Soru 7 : Sıvas Kongresinden sonra olaylar nasıl gelişti ve Meclis-i Meb'usan hangi koşullar altında toplandı?

Sıvas Kongresinin kapanmasından bir gün sonra, 12 Eylül 1919'da, İstanbul Hükûmetiyle her türlü ilişkiyi kesme kararlaştırıldı. Ayrıca bütün illerin asker ve sivil makamlarına da İstanbulla yazışma yapmamaları emri verildi. Böylece, İstanbul, varlığını yitirmiş bir Devletin başkenti durumuna giriyor; buna karşılık Anadolu'da fiilî bir hükümet kurulmuş oluyordu.

Ardından Meclis-i Meb'usanın toplanmasını sağlama işine girişildi. Atatürk'ün, Meclisin Anadolu'da toplanması yolundaki çabaları sonuç vermedi; bu konuda fazla direnme halinde ülkenin bir buhrana sürüklenmesi ihtimali vardı. Bu yüzden «Mecliste müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmek yegâne çare olarak» düşünüldü ve bu yönde çalışmalar yapıldı.

Meclis-i Meb'usan 19 Ocak 1920 günü açıldı. Olaylar, bu Meclisin uzun ömürlü olamıyacağını gösteriyor; bunun için de bir an önce, ulusun dileklerini belirten bir belgenin yayımlanması gerekiyordu.

Atatürk, Meclis-i Meb'usana katılacak milletvekilleriyle Ankara'da yaptığı görüşmelerde bu konu üzerinde ısrarla durmuştu. Söylev'inde buna ilişkin olarak diyor ki:

«Türk ulusunun yüreğinden, vicdanından kopup gelen en köklü, en belirgin istek ve inanç belli olmuştu: Kurtuluş!

«Bu kurtuluş çığlığı, Türk yurdunun bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Ulustan, başka bir açıklama istemenin yeri yoktu. Artık bu isteği dile getirmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde ulusal istek belirtilmiş ve dile getirilmişti... Ulusun istek ve eklerinin, kısa bir programa temel olacak biçimde topluca yazılması görüşüldü. Ulusal Ant (Misak-ı Millî) adı verilen bu programın ilk karalamaları da, bir fikir vermek amacıyla, kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu ilkeler, gerçekten toplu olarak yazılmış ve saptanmıştır.»

Demek ki, Misak-ı Millî, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde benimsenen ilkeleri kapsamaktaydı ve Ulusal Kurtuluş Savaşının iç ve dış amaçlarını saptıyordu.

Türk dış politikasına uzun süre temel olan Misak-ı Millî'yi Meclis-i Meb'usan 28 Ocak 1920 günü kabul etti.

Soru 8 : Misak-ı Millî ile saptanan ilkeler nelerdi?

Atatürk'ün önderliğinde, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde saptanan ilkelerin, Osmanlı Meclis-i Meb'usanı tarafından da benimsendiğini ve bağımsızlık ve kurtuluşu için Türk ulusunun direneceğini gösteren Misak-ı Millî aynen şöyle idi:

«Zirde vazıül'imza Osmanlı Meclis-i Mebusan âzaları; istiklâli devlet ve istikbali milletin, hakikî ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mütazammın olan esasatı atiyeye tamamii riayetle mümkünüttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin

devamı vücudu gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

«Madde 1. — Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hini aktinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı ahalinin serbestçe beyan edecekleri arâya tevfikan tâyin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hattı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleriyle muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı islâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası, hakikaten veya hükmen, hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

«Madde 2. — Ahalisi, ilk serbest kaldıkları zamanda arâyı âmmeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Elviyei Selâse için ledel'icap tekrar serbestçe ârayı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

«Madde 3. — Türkiye sulhüne talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de, sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaen vaki olmalıdır.

«Madde 4. — Makarrı hilâfeti islâmiye ve payitahtı saltanatı seniye ve merkezi hükûmeti Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti, her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının, ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

«Madde 5. — Düveli itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde, ekalliyetlerin hukuku, memaliki mütecaviredeki

müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

«Madde 6. — Millî ve iktisadî inkişafatımız daireyi imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda, istiklâl ve serbestii tamma mazhar olmamız üssülesası hayat ve bakamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.»

Görüldüğü gibi, Misak-ı Millî'de, bütünlük ve bölünmezliği belirtilen ülkenin sınırlarının çizimine esas olacak ilkeler saptandıktan başka, Boğazlar hakkındaki rejimin ilgili Devletler arasında kararlaştırılması; Türk ülkesi üzerinde yaşayan azınlıkların hukukunun, komşu ülkelerde yaşayan müslüman ahalinin de aynı hukuktan faydalanması koşulu ile, Türkiye tarafından sağlanacağı; kapitülâsyonların kaldırılması gerektiği hususları üzerinde dikkatle durulmuştur.

Misak-ı Millînin kabulünden kısa bir süre sonra, 16 Mart 1920 günü İstanbul işgal olundu. İngiliz askerlerî Meclis-i Meb'usanı da basarak bazı milletvekillerini tutuklayıp Malta'ya sürdüler.

Böylece Osmanlı Meclis-i Meb'usanı dağıtılmış oluyor; fakat Anadolu'da Kurtuluş Savaşını yürüten Türk Ulusunun kuracağı yeni Devletin iç ve dış politikasının temel ilkelerini saptayan önemli bir belgeyi de kabul etmiş ve yayımlamış bulunuyordu.

Soru 9 : İstanbul Hükûmetinin yapacağı anlaşmaların hükümsüz sayılacağına ilişkin bir kanun kabul edilmiş midir?

Ankara'da, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet

Meclisi açıldıktan ve böylece Anadolu'da, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini koparan fiilî bir hükûmet kurulduktan sonra, önemli sorunlardan biri de, İstanbul Hükûmetinin akdedeceği anlaşmaların, Anadolu Hükûmetini bağlamamasını sağlamaktı.

Büyük Millet Meclisi, bu amaçla, 7 Haziran 1336 (1920) günü «16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükûmetince akdedilen bilcümle mukavelât, uhudat ve sairenin keenlemyekün addi hakkında kanun»u kabul etti. Bu kanun 14 Şubat 1337 (1921) tarihli Ceride-i Resmiye (Resmî Gazete) ile neşir ve ilân olundu.

7 sayılı ve iki maddelik bu önemli kanun aynen şöyledir:

«Madde 1. — İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336 - 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya akdedilecek bilumum muahedat ve mukavelât ve uhudat ve mukarreratı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtına ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedatı hafiyye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür.

«Madde 2. — İşbu maddei kanuniyenin icrasma Büyük Millet Meclisi Heyeti İcraiyesi memurdur.»

Soru 10 : Anadolu'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ilk ilişkisi hangi Devletle olmuştur? Bunun önemi nedir?

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ilk ilişki kurduğu Devlet Fransa olmuştur. Gerçekten, güney cephesinde Fransız kuvvetlerine karşı başarılı savaşlar verilmesi üzerine, Fransızlar, Ankara Hükûmetiyle görüş-

me yapma gereğini duymuşlardır. Bir Fransız heyeti Ankara'ya gelmiş ve bu heyetle 30 Mayıs 1920 tarihinde, yirmi günlük bir ateş-kes anlaşması imzalanmıştır.

Bu ilişkinin kurulması ve anlaşmanın yapılması, Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Osmanlı İmparatorluğundan ayrı, bağımsız olarak kurulduğunun kabulü ve bu Hükûmetin zımnen tanınması anlamını taşıyordu.

Anadolu'da Ulusal Kurtuluş Savaşımn açılmış ve Büyük Millet Meclisinin kurulmuş olmasına rağmen, Müttefik Devletler Türkiye ile ilgili konularda İstanbul Hükûmetini yetkili saymaya devam ediyorlardı. İşte 30 Mayıs 1920 tarihli anlaşmayı akdetmekle bunlardan biri olan Fransa, Anadolu'da bağımsız Türk Devletinin varlığını tanımak zorunda kalıyordu. Yeni Türk Devleti ile savaş haline son veren ilk anlaşmayı da, 20 Ekim 1921 tarihinde, gene Fransa akdedecektir.

Soru 11 : Kurtuluş Savaşı süresince, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yaklaşmalarını sağlayan nedenler hangileriydi?

Ulusal Kurtuluş Savaşına başlayan Türkiye, bu savaşında yapayalnız kalmamalıydı. Ancak, batının emperyalist güçleri, Osmanlı İmparatorluğunun mirasını paylaşmak umudunu henüz yitirmemişlerdi ve Anadolu'ya çıkan Yunanlıları desteklemekteydiler. A.B.D., Birinci Dünya Savaşı ertesinde, yeniden kendi kıt'asına çekilmişti; üstelik, Amerika'da, Türkiye aleyhine yoğun bir propaganda yapılmakta ve Amerikan kamuoyu bu propagandanın etkisinde bulunmaktaydı.

Buna karşılık, Türkiye'nin kuzeyinde, yirminci yüzyılın en ilginç devrimlerinden biri yapılıyor ve Çarlık

tasfiye edilerek yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruluyordu. Rusya'daki bu değişme, Batılı Devletlerce büyük bir kuşku ile karşılanıyor ve komünist girişimin Avrupa'nın içlerine sarkmasını önlemek için Sovyet Rusya'ya içten ve dıştan saldırılar başlıyordu. Böylece Rusya, karadan ve denizden tam bir çember içine alınmış ve Avrupa'da donatılan Beyaz Rus orduları, Bolşevik Rusya'ya karşı çeşitli kollardan saldırıya geçirilmişti.

Sovyet Rusya, bir yandan kendisi bir ölüm kalım savaşı verirken, öte yandan emperyalist Avrupa Devletlerinin sömürgelerinde bağımsızlık fikrini yaymaya uğraşıyor; Avrupa'da sosyalist bir devrimi körüklüyor, Türkiye ile İran'ın taksimi planlarının ise karşısına çıkıyordu.

O günün koşulları içinde, Sovyet Rusya'daki gelişmelerle, Anadolu'da başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşının benzer yönleri ve bunun sonucu olarak da iki Devletin birleşen çıkarları vardı.

Bir kere, savaşılan düşman, her iki Devlet için de, Avrupa'nın emperyalist güçleriydi. Ayrıca, Rusya ve Türkiye, coğrafî durumları nedeniyle, biri diğerinin tamamen kuşatılmasına engel oluyordu.

Türkiye'nin, Ulusal Kurtuluş Savaşını yürütebilmesi için, dışardan yardım almaya ihtiyacı vardı. Bunu Rusya'dan sağlayabilirdi.

Emperyalist Devletlere karşı harekette, Rusya ile işbirliği yapılabilirdi. Atatürk açıkça: «Emperyalist hükûmetler aleyhine harekâtı ve bunların tahakküm ve esareti altında bulunan mazlum insanların kurtuluşu gayesini güden Bolşevik Ruslarla hareket ve çalışma işbirliğini kabul ediyoruz» diyor ve ayrıca belirtiyordu ki: «Halen emperyalist ve kapitalist Devletlerin ortaya attıkları yeni metodlar karşısında memleketlerimizin her zamankinden daha sıkı bir blok teşkil etme zorunda oldukları-

na inanıyorum. Rusyanın birçok defalar bize yaptığı yardım bizce özel bir önem taşımaktadır.»

Rusya açısından ise Türkiye, emperyalizme karşı dövüşmekteydi ve bu bakımdan kendisine yardım edilebilirdi. Nitekim Lenin «Mustafa Kemal, elbette ki sosyalist değildir. Ama, iyi bir teşkilâtçı, yetenekli bir lider olduğu görülüyor. Millî burjuva ihtilâlini başarıyla yürütmektedir. İlerici, akıllı bir Devlet adamıdır.» demekteydi.

O halde, iki Devlet arasındaki işbirliği ve dayanışma, bolşevik ihtilâli fikirlerinin Türkiye'de yayılmasını önlemek; sosyalist devrimine karşı girişimlere ise Türkiye hoşgörü göstermemek suretiyle yürütülebilecekti.

1921'de yapılan Türkiye-Rusya Andlaşmasma bu yolda hükümler konulacak ve Ulusal Kurtuluş Savaşı bitene kadar ve daha uzun bir süre Türk-Sovyet ilişkileri olumlu bir ortamda gelişecektir.

Soru 12 : Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ilk andlaşma hangisidir?

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan ilk andlaşma, «Türkiye - Rusya Muhadenet Ahitnamesi» adını taşır. Bu Andlaşma, 16 Mart 1337 (1921) tarihinde Moskova'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Rıza Nur Bey ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa; Sovyet Hükûmeti adına da Çiçerin ve Celâl Korkmazof tarafından imzalanmıştır. T.B.M.M. bu andlaşmayı 21 Temmuz 1337 (1921) tarihli ve 141 sayılı kanunla kabul ve tasdik etmiştir.

Bu Andlaşmanın gerçekten önemli olan bazı hükümlerini belirtmekte fayda vardır.

Bir kere, Önsözde, her iki Hükûmetin «milletlerin uhuvveti esasını ve akvamın kendi mukadderatını serbest-

çe tâyin etmek hakkını tanımakta müttehit» oldukları; «tevessü ve istilâ siyasetine karşı olan mücadelelerindeki tesanütleri» (emperyalizme karşı savaşlarındaki dayanışmaları) açıklanmaktadır.

Birinci madde ile Rusya Şûraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti, bir yandan T.B.M.M. tarafından tanınmamış, Türkiye'ye ilişkin hiçbir milletlerarası belgeyi tanımamayı kabul etmekte; öte yandan, «Misak-ı Millî» ile saptanan sınırları kabul etmektedir. Gerçekten maddede, andlaşmada kullanılan «Türkiye» terimi ile «Misak-ı Millî»nin ihtiva ettiği arazinin kastedildiği belirtilmektedir.

Andlaşmanın beşinci maddesi, Türk Boğazlarına ilişkindir ve taraflar, Boğazların bütün ulusların ticaret gemilerinin geçişine açık tutulması esasında anlaşmaktadırlar. Bu konuda önemli bir hüküm her iki hükûmetin «Karadeniz ve Boğazların tâbi olacağı nizamnamenin ihzarı kat'isini düveli sahiliye murahhaslarından mürekkep olarak bilâhara teşekkül edecek bir konferansa tevdie muvafakat» etmeleridir. Yani, Boğazların kesin statüsü, Karadeniz'de sahili olan Devletlerin temsilcilerinin katılacakları bir konferansta düzenlenecektir. Ancak bu konferansta alınacak kararlar Türkiye'nin kesin egemenliğine ve Türkiye ile Hükûmet merkezi olan İstanbul'un güvenliğine hiçbir şekilde zarar verecek nitelikte olmayacaktır.

Çok önemli bir başka hüküm altıncı maddede yer almıştır. Buna göre: Taraflar, aralarında şimdiye kadar akdedilmiş anlaşmaların tümünün karşılıklı çıkarlarına uygun bulunmadığını tasdik etmekte ve bu nedenle de bunların hepsini feshetmektedirler. Ayrıca «Rusya Şûraları Federatif Cumhuriyeti Hükûmeti Türkiye ile Çar Hükûmeti arasında evvelce mün'akit beynelmilel seneda-

ta müstenit malî vesair her nevi taahhüdattan kendisine karşı Türkiye'nin beri olduğunu bilhassa beyan eyler.»

Andlaşmanın yedinci maddesiyle Sovyet Rusya, «Kapitülâsyonlar usulünün her memleketin inkişafı millîsinin serbestii cereyanı ve hukuku hükümranîsinin temamii icrasıyla kabili telif bir usul olmadığı bittasdik» Türkiye'deki kapitülâsyonların tümünün ilgasını kabul etmektedir.

Sekizinci madde ile taraflar, kendi ülkeleri üzerinde diğerinin hükûmetini devirmek amacını güden teşekküllerin kurulmasına ve çalışmasma müsaade etmeme yükümü altına girmektedirler.

Soru 13 : 1921 yılında, Moskova'da, bir başka Devletle de andlaşma yapılmış mıdır?

Sovyet Hükûmeti ile görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya gitmiş olan Türk heyeti, orada, bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Afganistan Devleti temsilcileriyle de ilişki kurmuş ve bu Devletle, 1 Mart 1337 (1921) tarihinde bir andlaşma imzalamıştır. T.B.M.M. bu andlaşmayı da, 23 Temmuz 1337 (1921) tarihli ve 140 sayılı kanunla kabul ve tasdik etmiştir.

Bu andlaşmanm Önsözünde, şu sözler dikkati çekmektedir: «Şark âleminin decri teyakkuz ve intibah ve istihlâsının başladığım kemali men ve şükranla görüldüğü şu ande... iki kardeş ve millet arasında... bir ittifak muahedenamesi akdeylemeye karar vermişler...»

Andlaşmanm birinci maddesinde «bir hayatı müstakil süren Türkiye Devleti»nin Afganistan'ı tam anlamıyla bağımsız tanıdığı belirtiliyor.

Andlaşmanm dördüncü maddesi gerçekten ilginçtir. Buna göre Taraflardan biri «Şarkı istilâ veya istismar si-

yasetini takip eden herhangi emperyalist bir Devlet tarafından diğerine vaki olacak tecavüzü bizzat kendine vaki olmuş addederek vesaiti mevcude ve mümkünesiyle defeylemeyi kabul eder.»

Andlaşmanın beşinci maddesiyle de, taraflardan herbiri «diğerinin hali ihtilâfta bulunduğu üçüncü bir Devletin menafiine muvafık veya diğer âkidin menafiine muzır hiçbir muahede ve mukavelei düveliyeyi akdeylememeyi ve herhangi bir Devletle muahede akdedeceği zaman evvelce diğer tarafı haberdar eylemeyi taahhüt eder.»

Soru 14 : Londra Konferansına T.B.M.M. Hükûmeti nasıl katıldı? Konferanstan ne sonuçlar alındı?

Anadolu'da, Kurtuluş Savaşının başarıyla yürütülmesi ve T.B.M.M. Hükûmeti ile Sovyetler Birliği arasında bir yakınlaşma ve işbirliğinin gerçekleşme yolunda olması, Batılı Müttefiklere, Anadolu'daki fiilî ve etkili hükûmeti görmezlikten gelemiyeceklerini anlatmaya başlamıştı.

Nitekim, 25 Ocak 1921'de Paris'te toplanan müttefikler «şark meselesi»nin çözümü için 21 Şubatta, Londra'da, Osmanlı ve Yunan temsilcilerinin de katılacakları bir konferans tertibi kararını almışlardır. Bu konferansta, Sevr Andlaşmasında bazı değişiklikler yapılabilecekti ve müttefikler, bu konferansa katılacak Osmanlı heyetinde Ankara Hükûmeti temsilcilerinin de bulunmasını istiyorlardı.

Durumu, Sadrazam Tevfik Paşa, 27 Ocak 1921 günlü telgrafıyla Ankara'ya bildirdi ve Atatürk'ten ertesi günü şu cevabı aldı:

«Ulusal iradeye dayanarak Türkiye'nin alınyazısını

eline alan, türeye uygun ve bağımsız tek egemen kuvvet, Ankara'da sürekli çalışmakta olan T.B.M.M. dir. Türkiye ile ilgili bütün sorunları çözümleyecek ve her türlü dışişlerinde başvurulacak muhatap, ancak bu Meclisin Bakanlar Kuruludur. İstanbul'daki herhangi bir kurulun hiçbir yönden türeye uygun bir niteliği yoktur... Yetkili Hükûmetin Ankara'da olduğunu İtilâf Devletlerinin anlamış oldukları kuşku görünmez ise de, sözü geçen Devletlerin bu görüşlerini açığa vurmakta gecikmeleri, İstanbul'da aracı bir kurul bulunmasının kendileri için yararlı olabileceğini sanmalarından ileri geliyor... İtilâf Devletleri Londra'da toplayacakları konferansta, Doğu sorununu adalet ve hak çerçevesi içinde çözümlemeye karar vermişlerse, çağrılarını T.B.M.M. hükûmetine doğrudan doğruya göndermelidirler.»

Bu konuda Ankara ile İstanbul arasında uzunca bir yazışma oldu; bir sonuç alınamadı. Nihayet Atatürk işi T.B.M.M. ne götürerek Londra'ya bağımsız bir heyet göndermek önerisinde bulundu ve bu öneri kabul edildi.

Bunun üzerine, Dışişleri Bakanı bulunan Bekir Sami Beyin başkanlığı altında bir temsilci heyeti, Lonra konferansına özel olarak çağrıldığında katılmak üzere önce Roma'ya gönderildi. Bu heyet, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla, Konferansa resmî olarak çağrıldığı bildirildikten sonra Londra'ya gitti.

Londra Konferansı 27 şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar sürdü. Olumlu hiçbir sonuç vermedi.

Konferansta Türk tekliflerini, Tevfik Paşanın Anadolu temsilcilerine söz verilmesini istemesi üzerine, T.B.M.M. Hükûmeti temsilcileri açıkladılar.

Bunların başlıcaları şöyle özetlenebilir: Batı Trakya Türkiye'ye bırakılmalıdır; İzmir'in işgaline son verilmelidir; İstanbul'dan yabancı askerî kuvvetler çekilmelidir;

Boğazlarda Türk egemenliği tanınmalıdır. Bunlar, aslında Misak-ı Millî ile saptanmış ilke ve amaçlardı.

Yunanlılar, Batı Trakya ve İzmir'de nüfusun çoğunluğunun rum olduğunu ileri sürmüşlerdi. Müttefikler, bunun gerçeğe uygunluğunu araştırmak için bir tahkik komisyonu kurulmasını önerdiler. Yunanlılar bunu kabule yanaşmadı. Müttefikler, Sevr Andlaşmasının bazı hükümlerinin Türkiye lehine değiştirilmesi tekliflerini Türkiye ve Yunanistan temsilcilerine bildirdiler. Bunlara ilişkin Türk cevabı henüz verilmeden Yunanlılar Anadolu'da yeni bir taarruza giriştiler; bunun saldırgan bakımından sonucu 31 mart - 1 Nisan 1921 tarihli İkinci İnönü yenilgisi oldu.

Londra konferansı böylece, hiçbir anlaşma sağlanamadan dağılıyor; fakat Bekir Sami Bey, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileriyle ayrı ayrı görüşmeler yapıyor ve bazı andlaşmalar imzalıyordu.

Soru 15 : Londra Konferansına katılan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin imzaladığı sözleşmeler hangileridir? Bunlar T.B.M.M. tarafından onaylanmış mıdır?

Bu soruların karşılıklarını Atatürk, Söylev'inde şöyle veriyor:

«Londra'ya gitmiş olan delegeler kurulumuz, İkinci İnönü utkusundan sonra geri geldi. Konferansın olumlu bir sonuca bağlanmamış olduğunu biliyorsunuz. Ama Delegeler Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamlarıyla buluşup konuşarak, her biriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Beyin İngiltere ile imzaladığı bir sözleş-

meye göre, elimizde bulunan bütün İngiliz tutsaklarını geri verecektik. Buna karşılık, İngilizler de ellerindeki Türk tutsaklarını bize vereceklerdi. Yalnız, Türk tutsaklarından, Ermenilere ve İngiliz tutsaklarına kıyın yapmış ya da kötülük etmiş olduğu öne sürülenler, verilmeyecekti.

Hükûmetimiz elbette böyle bir sözleşmeyi uygun görüp onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak, Türk uyruklularının Türkiye sınırları içindeki iş ve davranışları üzerinde yabancı bir hükümetin yargılama hakkını onaylamak gibi olurdu.

Bu sözleşmeyi onaylamadıksa da İngilizler kimi Türk tutsaklarını salıverdiklerinden biz de buna karşılık elimizde bulunan İngiliz tutsaklarından bir kısmını salıverdik. Daha sonra, 23 Ekim 1921'de Kızılay İkinci Başkanı Hamit Beyle İstanbul'da İngiliz Komserinin anlaşmaları üzerine, Maltada bulunan bütün Türk tutukluları ile bizdeki bütün İngiliz tutuklularının değiştirilmesi kararlaştırılmış ve bu karar uygulanmıştır.

Baylar, Bekir Sami Bey resmî görüşmeler ve konuşmalar dışında, salt kişisel olarak da Loyt Corç (Lloyd George) ile görüşmelerde bulunmuş. Aralarında, söylenen sözler steno ile yazılmış. Bu tutanak imza da edilmiş. Bekir Sami Beyin elinde bulunan tutanak kopyasının kapsamı üzerine bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum. Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile Bekir Sami Beyden bu tutanağı istettim ise de, Bakanlığa gönderdiği bir mektupta, zamanında bu tutanak çevirisinin bana gösterildiğini; gerek aslının, gerek çevirilerinin Dışişleri Bakanlığından ayrılırken ilgili dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu belge bulunamamıştır. Dışişleri Bakanlığında da hiç kimse bu belgeyi ve içindekileri bilmiyor. Ben de söylediğim gibi, hiçbir zaman bu belgeden bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum.

Baylar, Bekir Sami Beyle Fransız Başbakanı Bay Briyan (Briand) arasında da 11 Mart 1921 günlü bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre Fransa ile Ulusal Hükûmet arasında çarpışmalara son verilecek. Fransızlar kendi çetelerinin; biz de savaşçılarımızın silâhlarını alacağız. Güvenlik kuvvetleri arasına Fransız subayları da alınacak. Fransızlarda meydana getirilen güvenlik kuvvetleri yine görevlerinde kalacaklar, Fransanın boşaltacağı yerlerle Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin iktisat bakımından gelişmesi için yapılacak girişimlerde Fransızlara üstünlük hakkı tanınacak ve Ergani madenleri işletme hakkı da onlara verilecek... v.b.

Hükümetimizce, bu sözleşmenin de kabul edilmemesinin nedenlerini saymaya gereklik yoktur sanırım.

Bekir Sami Bey, İtalya Dışişleri Bakanı bulunan Kont Sforza ile de 12 mart 1921'de bir sözleşme imzalamış. Buna göre İtalyanın, İzmir ve Trakyanın bize geri verilmesi yolundaki isteklerimizi konferansta desteklemesine karşılık, biz de İtalya devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak bölümlerinde iktisadî girişimler için üstünlük hakkı verecektik. Bundan başka, bu bölgelerde Türk hükümetinin ya da Türk sermayesinin yapmıyacağı iktisadî işlerin İtalya sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan - Türk ortaklığına göçerilmesi kabul edilmekte idi.

Elbet bu sözleşmeyi de hükümetimiz kabul edemezdi.

Baylar, İtilâf devletlerinin, Londraya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir Sami Beye imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr tasarısından sonra aralarında yaptıkları «Üçlü Anlaşma» adı ve-

rilen ve Anadoluyu sömürme bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, ulusal hükümetimize kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilâf siyasa adamları bu isteklerini Bekir Sami Beye kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Beyi Londra'da, konferans görüşmelerinden çok ayrı ayrı yapılan konuşmalarla oyaladıkları anlaşılıyor. Ulusal Hükümetin ilkeleriyle Dışişleri Bakanı olan kişinin tutumu arasındaki ayrımın neden ileri geldiği ne yazık ki anlaşılamamıştır.

Bekir Sami Bey bu sözleşmelerle Ankara'ya döndüğü zaman durumun, pek çok dikkatimi çektiğini ve beni şaşkınlığa uğrattığını açıkça söylemeliyim. Bekir Sami Bey, imzaladığı sözleşmelerin, yurdun yüksek çıkarlarına uygun olduğu yolundaki kanısını belirtiyor ve bunu Mecliste de savunup tanıtlıyabileceğini ileri sürüyordu. Kanısının yerinde olmadığı, savında da mantık bulunmadığı kuşku götürmezdi. Görüşlerinin Mecliste benimsenmiyeceği bir yana, Dışişleri Bakanlığından da düşürüleceği yüzde yüz bir gerçekti. Ama Meclisin, siyasa sorunları üzerinde yapılacak görüşme ve tartışmalar içinde boğulmasına o günlerin koşullarını uygun bulmadığımdan, Bekir Sami Beye görüşlerinin yersizliğini kendim söyleyerek Dışişleri Bakanlığından çekilmesini önerdim. Bekir Sami Bey, bu önerimi kabul ederek çekilme yazısını verdi.

Ama Bekir Sami Bey, delegeler kurulu başkanlığı görevi ile, Avrupa'daki yolculuğu sırasında yaptığı çeşitli buluşmaların kendisinde bıraktığı izlenimlere dayanarak, İtilâf devletleriyle ilkelerimize uygun olarak anlaşma yolunun bulunduğu kanısında direniyordu. Kendisinin de bu anlaşmaları sağlıyabileceğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine kendisine şu özel mektubu yazdım:

19/5/1921

Amasya Milletvekili Bekir Sami Beyefendiye,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, şimdiye deyin çeşitli elverişli durumlardan yararlanarak türlü araçlarla bütün dünyaya duyurulmuş olan ilkelerini biliyorsunuz. Bu ilkelerin özü, şu kısa cümle ile anlatılabilir. «Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak.» Delegeler Kurulu Başkanlığı göreviyle yaptığınız son gezi ve buluşmalarınızın sizde yarattığı etkilere ve izlenimlere göre İtilâf devletlerinin, koyduğumuz ilkeleri bozmaksızın bizimle anlaşma eğiliminde oldukları kanısında bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilâf devletlerinin bu eğilimini gösterecek güvenilir gerçek belirti ve sonuçları şimdilik görememektedir. Bu konuda kestirdiklerinizin gerçekleşmesine yol açacak bir ortam bulabilirseniz, bu sonucun Türkiye Büyük Millet Meclisince ve Hükümetince sevinçle kabul edilebileceğine inanmanızı dilerim, Efendim.

MUSTAFA KEMAL

Bekir Sami Bey, bundan sonra yine Avrupa'ya gitti. Bu gezisinden de bir yarar elde edilemedi. Üstelik, Ankara'da bay Franklen Buyon (Franklin Bouillon) ile yapılmakta olan görüşmelerin, Bekir Sami Beyin Paris'teki kimi girişimleri yüzünden güçlüğe uğradığı anlaşılınca, Hükümet, Bekir Sami Beyin resmî bir görevi olmadığını ajansla kamuya bildirmek zorunda kalmıştır.»

Gerçekten de, Atatürk, Bekir Sami Beyin Dışişleri Bakanlığından çekilmesini istemiş ve yerine Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey getirilmiştir.

Soru 16 : 20 Ekim 1921 günlü Türk - Fransız Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmeler nasıl başlamış ve yürütülmüştür?

Bu sorunun en iyi karşılığını da Söylev'de buluyoruz. Gerçekten, Atatürk diyor ki:

«Sakarya'da utku kazandıktan sonra, batı ile yaptığımız olumlu ve verimli buluşma ve görüşmeler Ankara Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu Anlaşma, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir. Bu konuda özet olarak bir bilgi vermek için kısa bir açıklama yapayım.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki delegeler kurulunun gittiği Londra Konferansından sonra Yunanlıların yaptıkları saldırı bildiğiniz gibi kırılmış ve İkinci İnönü utkusu kazanılmıştı. Bir zaman için, savaşlarda duraklama oldu. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki durumumuz belirlenmişti. İtilâf devletlerinden de ulusal ilkelerimizi kabul edebileceklerle anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmekte idi. Özellikle Adana, Antep ve dolaylarını yabancılar elinden kurtarmak bizce önemli görülmekte idi.

Çeşitli nedenlerden ötürü, Suriye'den başka, bu söylediğim illerimizi almış olan Fransızların da bizimle anlaşmaya eğilimli oldukları anlaşılmaktaydı. Gerçi, Bekir Sami Beyin Bay Briyanla yaptığı ve ulusal hükümetimizce uygun görülmeyen anlaşma kabul olunmamış idiyse de, ne Fransızlar ve ne biz savaşı sürdürmeye istekli idik. Bu yüzden onlar da, biz de birbirimizle ilişki kurmanın yollarını aramaya başladık. Fransa Hükümeti eski bakanlardan Bay Franklen Buyonu (Franklin Bouillon) ilkin, özel olarak, Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya gelen Bay Franklen Buyon ile iki hafta kadar görüşmeler yaptım; bu görüşmelerde

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyle Fevzi Paşa Hazretleri de bulundular.

Birbirimizi tanımakla geçen özel bir buluşmadan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel konutumda yaptığımız ilk toplantıda görüşmelerimize temel olacak noktayı belirtmek gereğinden söz açarak konuşmaya başladık. Ben, bizim için temel noktanın Ulusal Andın kapsamı olduğu ilkesini ortaya koydum.

Bay Franklen Buyon, ilkeler üzerinde tartışmanın güçlüğünü ileri sürüp, Sevr Antlaşmasının bir olup bitti olarak ortada bulunduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Beyle Bay Briyanın yaptıkları anlaşmayı temel saymanın ve bu anlaşmadaki Ulusal Anda aykırı noktalar üzerinde tartışmanın uygun olacağını söyledi. Bu önerinin de uygunluğunu pekiştirmek için Londra'ya giden delegelerimizin Ulusal Anttan söz etmediklerini, Ulusal Andın ve ulusal ayaklanmanın, değil Avrupa'da, daha İstanbul'da bile değerlendirilmemiş olduğunu söyledi.

Ben, verdiğim karşılıklarda dedim ki: «Eski Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türkiye Devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız ulus gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk ulusu için öylesine uğursuz bir ölüm kararıdır ki onun bir dost ağzından çıkmamasını isteriz. Bu görüşmelerimiz sırasında da Sevr Antlaşmasının adını anmak istemem. Sevr Antlaşmasını kafasından çıkarmayan uluslarla yapacağımız işlemlere güvenemeyiz. Bizim bakımımızdan böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden Delegeler Kurulumuzun Başkanı böyle konuşmamış ise, verdiğimiz yönergeler ve yetkilere göre iş görmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu yanlışlık yüzünden Avrupa ve özellikle Fransa kamuoyunda ters etkiler belir-

diği görülüyor. Bekir Sami Beyin gittiği yoldan gidersek biz de onun gibi yanlış iş yapmış oluruz. Avrupa'nın Ulusal Andı bilmemesi düşünülemez. Avrupa «Ulusal And» terimini öğrenmemiş olabilir; ama yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini elbet düşünmektedir. Ulusal Andı ve ulusal ayaklanmayı İstanbul'un bilmediği yolundaki sözler ise doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk ulusu gibi, ulusal ayaklanmayı bilmektedir ve ondan yanadır. Ona karşı olan ve bilmiyor görünen kişi ve uyrukları azdır ve ulusça bilinmektedir.»

Franklen Buyon, Bekir Sami Beyin yönerge ve yetki dışında iş görmüş olduğu yolundaki sözlerim üzerine dediler ki: «Bunu açığa vurabilir miyim?» Söylediklerimi istediği yerlere bildirebileceğini ve anlatabileceğini söyledim. Bay Franklen Buyon, Bekir Sami Beyle yapılan anlaşmadan ayrılmamak için özürler ileri sürerken, Bekir Sami Beyin bir Ulusal And olduğundan ve onun sınırı dışına çıkamıyacağından söz etmediğini, eğer söz etse idi o zaman ona göre düşünülüp gereğince iş yapılabileceğini; ama şimdi işin güç olduğunu söyledi ve: «Kamuoyu, bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan niçin söz etmemişler de şimdi yeni işler çıkarıyorlar? diyeceklerdir.» dedi.

Uzun görüşme ve tartışmalar sonunda Bay Franklen Buyon, ilkin Ulusal Andı okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, görüşmelerin geriye bırakılmasını önerdi. Ondan sonra, Ulusal Andın maddeleri baştan sona değin birer birer okunarak görüşüldü ve tartışıldı. Üzerinde en çok durulan madde, yabancılara verilmiş ayrıcalık haklarının kaldırılması, bağımsızlığımızın tam olarak tanınması ile ilgili madde oldu. Bay Franklen Buyon, bu sorunların incelenmeye ve düşünülmeye değer olduğunu söyledi. Ben buna karşılık verdim. Söylediklerimin

özeti şuydu: «Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görevi yüklenirken ne ölçüde yapılabileceği üzerinde hiç kuşkusuz, çok düşündük. Ama, sonunda edindiğimiz kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Biz, işe böyle başlamış kişileriz. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlış işler yüzünden ulusumuz, sözde bağımsızdı, ama gerçekte bağımlı bulunuyordu. Şimdiye değin Türkiye'yi, uygarlık dünyasında kötü gösteren neler düşünülebilirse hep bu yanlışlıktan ve hep bu yanlışlığı sürdürmekten doğuyor. Bu yanlışlığı sürdürmek yüzdeyüz ülkenin ve ulusun bütün onurundan ve bütün yaşama yeteneğinden uzaklaşması ve yoksun kalması sonucunu doğurabilir. Biz, ulusuz. Bir yanlışlığı sürdürmek yüzünden bu niteliklerden yoksun kalmaya katlanamayız. Bilgin, bilgisiz, bütün ulus bireyleri, hepsi, belki işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın, bugün yalnız bir nokta çevresinde toplanmış ve sonuna dek kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir.

Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.

Biz bunu sağlamadan ve elde etmeden barışa ve esenliğe erişeceğimiz kanısında değiliz. Görünüş ve yöntem bakımından barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz; ama tam bağımsızlığımızı sağlamıyacak olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla ulusumuz, hiçbir zaman canlılığa ve esenliğe erişemiyecektir. Belki, silahlı çarpışmasını bırakarak yıkıma sürüklenmeye yol açmış olacaktır. Eğer ulusumuz bunu kabul etseydi, bunu kabul edecek

nitelikte bulunsa idi, iki yıldan beri savaşmak hiç de gerekli değildi. Daha Ateşkes Anlaşmasının ertesinde durulgun bir duruma geçilebilirdi.»

Bay Franklen Buyon, bu sözlerim karşısında, içtenlikle önemli birtakım şeyler söyledi. En sonu, bunun zamanla çözümlenebileceği kanısında bulunduğunu açıkladı.

Baylar, Bay Franklen Buyon ile önemli ve ikinci derecedeki sorunlar üzerinde günlerce ve günlerce görüştük. Sonuç olarak, düşüncelerimizle, duygularımızla ve tutumlarımızla birbirimizi anlayabildiğimizi sanırım. Ama, Fransa Hükümetiyle Türk Ulusal Hükümeti arasında kesin anlaşma noktalarının saptanabilmesi için biraz daha zamanın geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Belki ulusal varlığın Birinci ve İkinci İnönü'nden sonra daha büyücek bir başarı ile pekiştirilmesi bekleniyordu. Gerçekten, Bay Franklen Buyonun kesin karar alarak imza ettiği Ankara Anlaşması, daha önce söylediğim gibi, Büyük ve Kanlı Sakarya Savaşından 37 gün sonra 20 Ekim 1921'de oluşmuş bir belgedir.

Bu Anlaşma ile siyasa, iktisat, askerlik alanlarında ve öbür alanlarda, tek bir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir şey yitirmeksizin, yurdumuzun değerli parçalarını düşman elinden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile ulusal isteklerimizi, ilk kez Türkiye'ye gelmiş, batı devletlerinden biri, kabul etmiş ve onaylamış oldu.

Bay Franklen Buyon, bundan sonra da, birkaç kez Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk duygularını belirtme yollarını aramıştır.»

Soru 17 : 20 Ekim 1921 günlü Türk - Fransız Andlaşmasının başlıca hükümleri nelerdir?

20 Ekim 1921 günü, Ankara'da T.B.M.M. Hükümeti

adına Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fransa Cumhuriyeti Hükümeti adına, eski Bakanlardan Franklen Buyon (Franklin Bouillon) arasında imzalanan anlaşmanın en önemli hükümlerinden biri ilk maddede yer almıştır. Buna göre: «Tarafeyni âkideyn işbu itilâfnamenin imzasından itibaren aralarında hali harbin nihayet bulacağını beyan ederler. Ordular, memurini mülkiye ve ahali keyfiyetten derhal haberdar edilecektir.»

Bu hüküm, 1921 anlaşmasına, gerçek bir barış andlaşması niteliği kazandırmaktadır.

İkinci madde uyarınca da, anlaşmanın imzalanmasından sonra, savaş esirleriyle tutuklu veya hapisliler serbest bırakılacaktır.

Üçüncü madde, anlaşmanın imzasından en çok iki ay içinde Fransız kıt'alarının, sekizinci madde ile belirtilen hattın güneyine ve Türk kıt'alarının da bu hattın kuzeyine çekileceğini öngörmektedir.

Beşinci madde ile, taraflar, tahliye edilen arazide, tam bir genel af ilânını kabul etmektedirler.

Yedinci maddede, İskenderun bölgesi için özel bir yönetim usulü tesis olunacağı belirtilmekte ve bu bölgedeki Türk ırkından ahalinin, harslarının gelişmesi için her türlü kolaylıktan faydalanacakları ve Türk dilinin resmî dil sayılacağı açıklanmaktadır.

Sekizinci madde, Türkiye - Suriye sınırını saptamakta ve Hatay, Suriye sınırı içinde kalmaktadır. Türkiye ile, Suriye'yi mandater Devlet sıfatıyla yöneten Fransa arasında, ilerde, Hatay meselesi çözümlendikten sonra, sınırın yeniden çizilmesi gerekecek ve bugünkü sınır, 23 Haziran 1939 günü Ankara'da imzalanan «Türkiye ile Suriye arasında arazi mesailinin kat'i surette hallini mutazammın anlaşma» ile tesbit edilecektir.

Dokuzuncu madde, Suriye sınırları içinde kalan, Süleyman Şah'ın Caber kalesindeki mezarının Türkiye'nin

malı olarak kalacağına ve Türkiye'nin burada muhafız bulundurabileceğine ve kaleye Türk bayrağı çekebileceğine ilişkindir.

Bu andlaşmanın ilginç bir yönü de onaylama ve yürürlüğe girmesi bakımından kabul edilen usuldür.

Gerçekten, 1921-1924 dönemi arasında Türkiye Devletinin akdetmiş olduğu andlaşmalar içinde, yürürlüğe girmesinden önce ya da sonra, T.B.M.M.'nin bir «kabul ve tasdik» kanununa konu olmamış tek andlaşma, bu Ankara Andlaşmasıdır. Bunun nedenini, T.B.M.M. ve Fransa Cumhuriyeti Hükümetleri temsilcileri arasında, andlaşma ile aynı gün imzalanan ve andlaşmaya ekli bulunan protokol açıklamaktadır. Bu protokole göre «Bugün imza edilen itilâfnamenin her iki hükümet tarafından azamî on beş günlük bir müddet zarfında icrası icap eden emri tasvibinden sonra iktisabı mer'iyet edeceği Yusuf Kemal Beyle Mösyö Franklen Buyon arasında takarrür etmiştir. Yusuf Kemal Bey, Fransa Hükümetinin tasvibi kendi hükümetinin derhal tasvibini istilzam edeceğini Hariciye Vekili sıfatıyla beyan eder.»

Ankara Anlaşması, Türkiye açısından gerçekten önemli idi. Bir kere, Misak-ı Millî, batılı müttefiklerden biri tarafından, bu anlaşma ile resmen tanınmış oluyor ve Fransa ile barış düzenine geçiliyordu. Anadolu'da kurulan Türk Devleti, Osmanlı İmparatorluğunun taksim belgesi olan Sevr'i imzalamış devletlerden birince tanınmış oluyordu.

Bu anlaşma bir yandan, diğer batılı müttefikler yanında Türkiye'nin durumunu güçlendirirken, öte yandan Sovyetler karşısında da Ankara Hükümetinin önemini artırıyordu.

Askerî yönden ise, Türkiye, güney sınırını emniyet altına almış oluyor ve buradaki askerî birliklerini Batı

Cephesinde Yunanlılara karşı kullanabilme imkânına kavuşuyordu.

Soru 18 : Kurtuluş Savaşı yürütülürken başka devletlerle ilişkiler kurulup andlaşmalar yapılmış mıdır?

Kurtuluş Savaşı yürütülürken, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey tarafından yapılan ve T.B.M.M. tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmeyen andlaşmalar bir yana bırakılırsa, bundan önce değindiklerimizden başka iki andlaşmanın daha akdolunup yürürlüğe girdiğini belirtmek gerekir.

Bunlardan biri, 13 Ekim 1921 günü, Kars'ta, T.B.M.M. adına Kâzım Karabekir Paşa ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan temsilcileri arasında imzalanan anlaşmadır.

Bu anlaşma, 16 Mart 1921 tarihli Türk - Sovyet anlaşmasıyla aynı yönde hükümler koymaktadır.

İkinci anlaşma, 2 Ocak 1922 günü, Ankara'da, Ukrayna'daki Sovyet kuvvetlerinin başkomutanı Michael Frunze ile imzalanan dostluk andlaşmasıdır. Bu andlaşma da, genellikle, Türk - Sovyet andlaşmasına benzemektedir.

Sözü geçen her iki andlaşma, T.B.M.M. tarafından, 16 Mart 1922 günlü kanunlarla onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Soru 19 : Kurtuluş Savaşı sürerken Batı Devletleriyle olumlu ilişkiler kurulamamasının sebepleri nelerdi?

Bu sorunun cevabını da Atatürk'ten dinleyelim:
«1922 yılı Ağustosuna değin de batı devletleriyle

olumlu anlamda gerçek ilişkiler kurulmadı. Yurdumuzda bulunan düşmanları silah gücüyle çıkarmadıkça ya da çıkarabilecek ulusal gücümüz bulunduğunu edimli olarak göstermedikçe siyasa alanında umuda kapılmanın yeri olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekli idi. En doğru inancın bu olduğunu, bu olacağını doğal olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten, bugünün yaşama koşulları içinde, bir birey için olduğu gibi bir ulus için de gücünü ve yeteneğini iş ile gösterip tanıtlamadıkça kendine önem verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek, boşunadır. Güçten ve yetenekten yoksun olanlara yüz verilmez. İnsanlık, eşitlik, yiğitlik gereklerini; bütün bu niteliklerin kendilerinde bulunduğunu gösterenler isteyebilir.

Baylar, dünya, sınav alanıdır. Türk ulusu, bunca yüzyıllardan sonra yine bir sınav, hem de bu kez, en çetin bir sınav karşısında bulunduruluyordu. Sınavda başarı sağlamadan kendimize karşı iyi davranılmasını beklemek, bizim için doğru olabilir miydi?

Biz büyük bir önemle dünya önünde vereceğimiz sınava hazırlanırken, bir yandan da gözlemcilerin durumlarını, bizim için neler duyup düşündüklerini gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk. Bu amaçla önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyi, sonra da İçişleri Bakanı Fethi Beyi Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Beye İstanbul'la ilgili kimi özel görevler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve gerçek bir istek ve dilek olursa, Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettinin Meclisi tanımasını, İzzet Paşa ve arkadaşlarının da bizim saptadığımız ereğe doğru yürümesini önerecekti. Yusuf Kemal Bey, aldığı yönergeye göre İstanbul'da gereken işleri yaptı. Ama ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak padişaha bir

dilekçi imiş gibi götürdüler. İstanbul Hükümeti bununla da yetinmiyerek, Yusuf Kemal Beyin Avrupa'daki girişimlerini karıştırmak ve güçleştirmek üzere, İzzet Paşayı Yunanlıların elinde bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Beyden önce Paris'e ve Londra'ya gönderdi. İzzet Paşa, bu yolculuğunu son dakikaya dek gizlemiştir.

Yusuf Kemal Beyin Paris ve Londra'da yaptığı konuşmalardan bir sonuç çıkmadı. Yalnız İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanlarının yakın bir zamanda toplanacakları, bize barış önerilerinde bulunacakları anlaşıldı. Anadolu'nun boşaltılması ilke olarak kabul edilmiş ama, görüşmeler sırasında çarpışmalar yeniden başlıyacak olursa, barış girişimleri sonuçlanamıyacağından Yunanlılarla bir ateşkes anlaşması yapmamız gerekirmiş. Bunu Yusuf Kemal Beye söyleyen Lord Kürzona Yusuf Kemal Bey, toplantıda ilkin Anadolu'nun boşaltılmasına karar verilip bize ve Yunanlılara bildirilmesinin ateşkes anlaşmasından daha etkili olacağını söylemiş. Lord Kürzon, ateşkes anlaşması üzerinde direnmiş ve bunun hükümetimize bildirilmesini ve alınacak karşılığın kendisine verilmesini istemiş.»

Soru 20 : Sakarya zaferinden bir süre sonra, Batılılar tarafından Türkiye ve Yunan Hükümetlerine nasıl bir ateşkes (mütareke) önerisi yapıldı?

Bu konuyu Atatürk şöyle açıklıyor:

«Yusuf Kemal Bey daha Türkiye'ye dönmeden, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları, 22 Mart 1922 gününde Türkiye ve Yunan Hükümetlerine ateşkes anlaşması yapmalarını önerdiler.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes an-

laşması ile ilgili öneriyi Dışişleri Bakanı Vekili Celâl Bey bana bildirdi. Ateşkes anlaşması önerisi, ana çizgileriyle şöyle idi: İki yanın birlikleri arasında on kilometrelik asker bulunmayan bir alan meydana getirilecek. Birlikler, insan ve cepane bakımından güçlendirilmeyecek. Birliklerin konumunda değişiklik yapılmayacak. Gereçler de bir yerden bir yere götürülmeyecek. Ordumuzu ve askerlik durumumuzu İtilâf devletlerinin askerî kurulları serbesçe denetleyebilecekler. Bu kurulların yargıcılığını gönül hoşluğuyla kabul edeceğiz. Savaş, üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak öngörüşmeleri Türk ve Yunan Hükümetleri kabul edinceye dek, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecek. Savaşçı devletlerden biri savaşa başlamak isterse, ateş kesme süresinin bitmesine hiç olmazsa on beş gün kala öbür savaşçı devlete ve İtilâf devletleri temsilcilerine durumu bildirecek.

Baylar, Yunanlılar bu öneriyi hemen kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddesel ve tinsel bakımdan yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta bir saldırıya geçerek talihini bir daha denemeye kalkışması güç idi. Bunu, bu gerçeği elbette herkes anlayabilmişti. Yunan ordusu yeniden, kesin sonuç verecek bir savaşa sürülemeyince, bizim bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlamakla uğraştığımız ordumuzu uyuşukluğa düşürmek, ulusal hükümete umutlar vererek bekletmek ve böylelikle geçecek süre içinde ulusal hükümeti ve ordumuzu gevşetmek gerçekten önemli bir tedbirdi. Bunun için, İtilâf devletlerinin Anadolu'yu boşaltma ve Yakın Doğu sorununu çözümleme amacıyla önerdiklerini bildirdikleri bu ateşkes anlaşması koşullarını önemle inceledik.

Önce, Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu ile makina başında görüştük. İstanbul'daki görevlimiz aracılığıy-

la Dışişleri Bakanlığından, İtilâf devletleri temsilcilerine verilmesini uygun gördüğümüz ilk karşılık şu idi:

23/24 Mart 1922 günlü telinizin eki olan ve ateşkes anlaşması yapılmasını öneren notayı bugün 24 Mart 1922 günü saat de aldım. Bu nota ordunun durumunu da ilgilendirdiği için, Bakanlar Kurulunda ve gerektiğinde Mecliste görüşülmeden önce, cephede bulunan Başkomutan Hazretlerine, düşüncesini bildirmesi için yazdım. Bu notaya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince verilecek karşılığın, temsilcilerin dilekleri üzere, elden geldiğince kısa bir zamanda bildirileceğini temsilcilere duyurunuz efendim.

24 Mart 1922 gününde Bakanlar Kurulu Başkanlığına şu düşüncelerimi bildirdim:

İlke olarak, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes önerisini kabul etmemek, ya da herhangi bir biçimde bu öneriye eğilim gösterilmiyor ve güvenilmiyormuş gibi davranmak doğru değildir. Tersine, ateşkes önerisini iyi karşılamak gerekir. Bu nedenle, vereceğimiz karşılık olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilâf devletlerinde iyi niyet yoksa olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Ancak, onların önerdiği koşulları kabul edemiyeceğimiz için, karşı koşullar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajanslarda ve gazetelerde notadan söz edilerek şu haber yayımlanıyordu:

Yakın Doğu'yu barışa kavuşturmak ve yeniden can ve mal yitimine yol açmadan Küçük Asya'yı boşaltmak amacını güttüğü sanılan bu önerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince iyi karşılandığı ve İtilâf devletlerinin uzdileğine ve yan tutmazlığına güvenilerek hükümetçe olumlu karşılık verileceğinin kuvvetle umulduğu Hükümet çevrelerince söylenmektedir. Sözü geçen önerinin, akla yatkın ve uygulamaya elverişli ko-

şulları kapsamasını ve barışm bir an önce yapılmasını sağlayacak nitelikte kısa süreli olmasını dileriz.

Bakanlar Kurulunun, verilecek karşılığın Avrupa'da bulunan Dışişleri Bakanımızın dönüşüne bırakılması yolundaki düşüncesine karşı da beklemenin, gerekli olmadığını bildirdim; verilecek karşılık üzerindeki kararımı da şöylece özetledim:

Ateşkes önerisini ilke olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından hiçbir zaman geri kalınmıyacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme kurulları sokmıyacağız. Ateş kesmeyi, düşmanın yurdumuzu boşaltması için kabul etmekle birlikte uygulanabilecek koşullar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltmanın başlaması en önemli koşul olacaktır.

Martın 24 üncü günü makina başında, notaya verilecek karşılığı Bakanlar Kuruluna bildirdim. Bakanlar Kurulu da Ankara'da hazırladıkları karşılığın bir örneğini bana bildirmişlerdi. Hazırlanan iki karşılık arasında kimi ayrılıklar görüldü. En sonu, 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu ile Sivrihisar'da birleşip, verilecek karşılığı görüşerek saptamaya karar verdik.»

Soru 21 : Ateşkes önerisinin hemen ardından gelen barış andlaşması önerisinin ana çizgileri nelerdi?

Atatürk'ü dinlemeye devam edelim:

«Sivrihisar'da ateşkes önerisiyle ilgili olan notanın karşılığı kararlaştırıldıktan sonra Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Ama, biz daha bu karşılığı vermeden, Paris'te toplanan Bakanların, 26 Mart 1922 günlü ikinci bir notası alındı. Bu nota İtilâf devletlerinin barış ilkeleri ile

ilgili önerilerini kapsıyordu. Bu önerilerin ana çizgileri şöyleydi:

«Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da, azınlıkların haklarının korunmasına ve bu amaçla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyetinin de katılması; Doğu'da bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de gene Milletler Cemiyetinin katılması;

Boğazlar serbestliğini sağlamak için Gelibolu Yarımadasında ve Boğazlar yöresinde asker bulunmayan bir bölge kurulması;

Trakya sınırının, Tekirdağ'ını bize; Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak biçimde saptanması;

Bizde kalacak olan İzmir şehrindeki Rumlar ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne şehrindeki Türklere, işbu şehirlerin yönetimine adaletli olarak katılabilmelerini sağlamak amacıyla uygun bir yöntemin kararlaştırılması;

Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilâf devletlerince boşaltılması;

Sevr tasarısı ile elli bin kişi olarak saptanan Türk Silâhlı Kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr tasarısında olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr tasarısında sözü geçen maliye komisyonu kaldırılarak, İtilâf devletlerinin iktisadî çıkarlarını, genel borçların, bize yükletilecek savaş zararları karşılığının ödenmesini sağlamak için Türk egemenliğiyle bağdaşabilecek bir yöntemin saptanması;

Adalet ve iktisat alanlarındaki ayrıcalık haklarında değişiklik yapılmak üzere birer komisyon kurulması.»

Baylar, İtilâf devletlerinin ateşkes önerisiyle ilgili olan ilk notaları iyice inceledikten ve ikinci ayrıntılı notalarındaki koşullar görüldükten sonra, bu devletlerin,

İstanbul Hükümeti ile birlik olarak bize karşı yokedici girişim ve çalışmalarla yeni bir evre açtıkları yargısına varmak pek doğaldı. Buna karşı, durumun çok ağır olduğunu düşünerek önemli ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu.

İlkin, bize önerilen koşulların ne olduğunu, ulusa ve dünya kamu oyuna anlatmak uygun idi. Bunlarla ilgili olan görüşlerimi Bakanlar Kuruluna bildirdim.»

Soru 22 : Ateşkes ve barış önerilerine verilen cevaplar nelerdi?

Atatürk bu konuda şu açıklamayı yapıyor:

«Her iki notaya 5 Nisan 1922 günü verdiğimiz karşılığın temel noktalarını hatırlatayım:

Ateş kesmeyi ilke olarak kabul ettik. Ama, ana koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltma işine hemen başlanılmasını çok gerekli gördük. Ateşkes anlaşması süresinin, Anadolu'nun boşaltılması süresi gibi dört ay olmasını önerdik ve boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili öngörüşmeler sonuçlanmamış olursa, anlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik.

Boşaltmanın nasıl yapılacağı konusunda da önerimiz şu idi:

Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlıyarak, ilk onbeş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar kesimi ve anlaşma süresi olan dört ay içinde İzmir'le birlikte düşman elindeki bütün topraklarımız boşaltılacaktır.

Ateşkes anlaşması ile ilgili önerilerimiz İtilâf devletlerince kabul edilirse, barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerimizi, kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de karşılık verdiler. Elbette olumsuzdu. Biz de 22 Nisan'da buna karşılık verdik. Verdiğimiz bu karşılığın son bölümünde ateşkes anlaşması üzerinde uyuşmaya varılmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmıyacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını önerdik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da, ya da Venedik'te bir konferansın toplanması birçok kez söz konusu oldu. Ama, kesin sonuçlu büyük utkumuzu kazanıncaya dek bunların hiçbiri gerçekleşmedi.»

Soru 23 : Büyük Saldırıdan sonra, Mudanya Konferansına kadar olaylar nasıl gelişti?

Bundan sonra Büyük Saldırının hazırlıklarına başlanıldı. 26 Ağustos sabahı girişilen saldırı, büyük bir hızla gelişti; 30 Ağustos günü düşmanın ana kuvvetlerinin büyük kısmı yokedildi ya da esir alındı. Yunan Başkomutanı General Trikupis de tutsaklar arasındaydı. Böylece düşmana karşı kesin sonuç beş günde alınmış oluyordu. 9 Eylül günü Türk orduları İzmir'e girdi.

Bundan sonraki gelişme, Söylev'de şöyle açıklanıyordu:

«Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı kurtardıktan sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale'ye doğru yürürken, o zaman İngiltere Başbakanı bulunan Loyd Corc (Lloyd George) bizimle savaşmaya karar vermiş gibi bir davranışla dominyonlara, yardımcı birlikler istemek üzere başvurmuş. Ondan sonraki olaylara bakılırsa Loyd Corcun isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

Bu sıralarda, İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komseri General Pele (Pellé) benimle görüşmek üzere İzmir'e

geldi. «Yansız Bölge» adıyla andığı bir bölgeye ordularımızın girmemesinin uygun olacağını öğütledi. Ulusal Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulamayacağım söyledim. General Pele, Bay Franklen Buyonun benimle görüşmek üzere gelmek istediği yolunda almış olduğu özel bir teli bana gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Bay Franklen Buyon bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa Hükümetinin kendisini, İngiltere ve İtalya Hükümetlerinin de uygun görmesi üzerine benimle görüşmeye gönderdiğini söyledi. Biz Franklen Buyon'la görüşürken, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasıyla, 23 Eylül 1922 günlü bir nota geldi. Bu nota, önemli olarak; iki sorunu kapsıyordu. Biri, savaşın durdurulması; öbürü konferans ve barış ile ilgiliydi.

Biz Rumeli'de ulusal sınırlarımıza dek Doğu Trakya'yı baştan başa almadıkça savaştan vaz geçemezdik. Ancak, yurdumuzun bu parçasından düşman birlikleri çıkarılırsa bir savaşa kendiliğinden gerek kalmıyacaktı. Bu notada, Venedik, ya da başka bir şehirde toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermek isteyip istemiyeceğimiz soruluyor; ayrıca görüşmeler sırasında Boğazlardaki yansız bölgelere biz asker göndermezsek, Edirne ile birlikte Meriç'e dek Trakya'nın, bize geri verilmesine ilişkin isteğimizin iyi karşılanacağı bildiriliyordu.

Notada Boğazlardan, azınlıklardan, Milletler Cemiyetine girmemizden de söz edilmekteydi.

Konferansın toplanmasından önce Yunan birliklerinin, İtilâf devletleri komutanlarının çizecekleri bir çizginin gerisine çekilmeleri için İtilâf devletlerinin erkini kullanacağına söz veriliyor ve bu konuda görüşülmek

üzere Mudanya'da ya da İzmit'te bir toplantı yapılması öneriliyordu.

29 Eylül 1922 günü bu notaya verdiğim kısa bir karşılıkta, Mudanya Konferansını kabul ettiğimi bildirdim. Ama Meriç ırmağına dek Trakya'nın hemen bize geri verilmesini istedim. 3 Ekim'de toplanması uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansına Başkomutanlık adına olağanüstü yetki ile, Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'yı delege atadığımı bildirdim. Bu notaya Hükümetçe de, 4 Ekim 1922 günlü ayrıntılı bir karşılık verildi. Bu karşılıkta, konferans yeri için İzmir önerildi. Boğazlar sorunu dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de çağrılması istendi ve başka sorunlar üzerindeki görüşlerimiz de kısaca bildirildi.»

Soru 24: Mudanya ateş-kes anlaşmasının (mütarekesinin) başlıca hükümleri nelerdi?

Mudanya Konferansı, 3 Ekim 1922 günü açıldı. Konferansın üç amacı bulunuyordu: 1) Ordular arasındaki ateş-kesi sağlamak; 2) Doğu Trakya'yı boşaltacak olan Yunan kuvvetlerinin gerisine çekileceği çizgiyi saptamak; 3) Yunan askerlerinin boşaltacağı yerlere T.B.M.M. memur ve jandarmasının yerleştirilmesi usullerini tayin etmek.

Konferansın kısa bir sürede işini tamamlaması bekleniyordu. Ancak, İsmet Paşa'nın, Trakya'nın müttefikler tarafından en geç bir ay içinde boşaltılması ve T.B.M.M. Hükümeti memurlarına teslim edilmesi konusundaki kesin ısrarı ve buna karşı, müttefik temsilcilerinin siyasal nitelikteki meseleleri görüşmeye yetkileri bulun-

madığını öne sürmeleri, konferansın kesilmesine sebep oldu.

9 Ekim'de Müttefik Generalleriyle Mudanya'da yeniden toplanıldı ve 11 Ekim 1922 günü Ateş-kes Anlaşması imza olundu.

Bu anlaşmanın başlıca hükümlerini şöyle özetleyebiliriz:

1) Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren (anlaşma imzasından üç gün sonra saat beşte yürürlüğe girecekti) Türk ve Yunan kuvvetleri arasında silâhlı çatışma durdurulacaktır.

2) Aynı tarihten itibaren, Yunan orduları, Meriç'in, Ege Denizi'ne döküldüğü yerden Trakya'nın Bulgaristan ile sınırın geçtiği noktaya kadar olan hattın sol kıyısına çekilecektir.

3) Anlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren Doğu Trakya'nın Yunan askeri tarafından boşaltılmasına başlanacak ve bu iş on beş günde tamamlanacaktır.

4) Yunan memurları her idarî bölgeden çekildikçe mülkî idare, müttefikler memuruna teslim olunacak ve bunlar da mümkün oldukça aynı gün bunu Türk memurlarına terkedeceklerdir. Trakya bölgesinin bütünü için bu teslim muamelesi Yunan askerlerinin boşaltılmasından sonra en çok otuz günde bitmiş olacaktır.

5) Asya topraklarında, T.B.M.M. orduları, barış konferansının açıldığı güne kadar ve konferans süresince, tesbit olunan çizgilerde duracaktır. Bu hükümle, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında, müttefik kuvvetlerinin, barışa kadar kalmaları öngörülmüştür.

Mudanya'da, Trakya'nın T.B.M.M. Hükümeti memurlarına teslimi kabul edilmekle Kurtuluş Savaşının Misak-ı Millî'ye ilişkin hedefi gerçekleşmiş oluyordu. Bunu ilerde, Lozan tescil edecektir.

Soru 25 : Mudanya ateşkes anlaşmasından Lozan Konferansına kadar geçen süre içindeki önemli olaylar nelerdir?

Ateşkes anlaşmasını bir barış andlaşmasının izlemesi gerekiyordu.

İtilâf devletleri, 28 Ekim 1922 günü T.B.M.M. Hükümetini, Padişah Hükümetiyle birlikte, Lozan'da toplanacak barış konferansına çağırdı.

Böylece, Batılı Devletler, yüzyıllardır sömürdükleri Osmanlı İmparatorluğunun çökmüş olduğunu bir türlü kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Oysa, İstanbul Hükümetinin Lozan'da söylenecek sözü olamazdı ve Osmanlı İmparatorluğunun resmen ilgası zamanı gelmiş bulunuyordu.

T.B.M.M.'nin 1 Kasım 1922 tarihli toplantısında, Mustafa Kemal'in açıklamasından sonra verdiği bir takrir kabul edilerek Osmanlı Saltanatı resmen ilga olundu. Bu tarihî karar aynen şöyle idi:

«Birkaç asırdır saray ve Bâbı âlinin cehalet ve sefahati yüzünden Devlet azim felâketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk Milleti Anadolu'da hem haricî düşmanlarına karşı kıyam etmiş, hem de o düşmanlarla birleşip Millet aleyhine harekete geçmiş olan saray ve Bâbı âli aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti ve ordularını bitteşkil haricî düşmanlar saray ve Bâbı âli ile fiilen ve müsellehan ve malûm müşkilâtı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş, bu günkü halâs gününe vasıl olmuştur.

«Türk Milleti saray ve Bâbı âli'nin hiyanetini gördüğü zaman Teşkilâtı Esasiye Kanununu ısdar ederek onun

birinci maddesi ile Hâkimiyeti Padişahtan alıp bizzat Millete ve ikinci maddesi ile icrai ve teşrii kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi Milletin nefsinde cem eylemiştir.

«Binaenaleyh o zamandanberi eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri Padişahlık merfu olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiç bir meşru ve gayri ecnebi kuvvete ve müzahereti milliyeye malik olmayıp bir zıllı zâil halindedir. Millet şahsî hükümranlık ve saray halkı ve etrafının sefahatı esası üzerine müesses bir saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükûmeti idaresi tesis ve vazetmiştir.

«Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai etmiş olanların el'an hukuku hilâfet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahs eylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve acayip ve hilâfı mavaka bir vesika tarihte nadir görülmüştür. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi berveçhiâti mevaddı neşrü ilâna karar vermiştir:

«1 — Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümranîsini mümessili hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve iradei milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinden başka şekli hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müste-

nit olan İstanbul'daki şekli hükûmeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

«2 — Hilâfet; Hanedanı Âli Osman'a ait olup Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlâken erşet ve eslâh olanı intihap olunur.

«Türkiye Devleti makamı hilâfetin istinatgâhıdır.»

Padişah Vahdettin, 17 Kasım 1922 akşamı bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan kaçtı. Saltanat ilga edilmiş fakat hilâfet, daha bir süre için, muhafaza olunmuştu. Ertesi gün B. M. M. Abdülmecit'i halife seçti.

Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalkınca, Lozan barış konferansına sadece T.B.M.M. Hükûmeti katılabilirdi ve böyle oldu.

Atatürk, Mudanya Konferansını başarıyla yürüttmüş olan İsmet Paşayı Lozan'a gönderilecek temsilciler kurulunun başkanı yapmayı kararlaştırmıştı. İsmet Paşa bu amaçla Dışişleri Bakanlığına atandı.

Soru 26 : Mondros ateşkes anlaşmasından sonra Türkiye'ye yapılan barış önerileri hangileridir?

Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, düşman devletler Türkiye'ye dört kez barış koşulları önermişlerdir. Bunlardan birincisi, Sevr tasarısıdır. Bu tasarı İtilâf devletlerince, Yunan Başbakanı Bay Venizelosun da katılmasıyla düzenlenmiş ve üzerinde bir görüşme yapılmaksızın Vahdettin Hükûmetince 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisince bu tasarı tartışılmaya değer bile görülmemiştir.

İkinci barış önerisi, Birinci İnönü Savaşından sonra

toplanan Londra Konferansının bitiminde, 12 Mart 1921 de yapılmıştır. Bu öneri, Sevr Antlaşmasında kimi değişiklikler yapılmasını kapsıyor idiyse de, değinilmemiş olan sorunlarda Sevr tasarısındaki maddelerin tümünün, olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir.

Bu öneri, tartışma konusu olmadan, İkinci İnönü Savaşının başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış önerisi 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Utkusundan ve Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşmasından sonra, yakın bir saldırımızın beklendiği sıralarda, Pariste toplanan İtilâf devleti dışişleri bakanlarınca yapılmıştır. Bu öneride, Sevr tasarısını temel edinerek işe başlama ilkesinden vazgeçilmişti; ama bu da ana çizgileriyle ulusal amacımızı gerçekleştirecek nitelikten uzaktı. Dördüncü öneri Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelere konu olmuştur.

Atatürk Lozan Barış Andlaşmasını şöyle tanımlamıştır:

«Bu andlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardanberi hazırlanmış ve Sevr Andlaşması ile tamamlandığı sanılmış, büyük bir yağınmanın (suikastin) yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku (zafer) yapıtıdır.»

Soru 27 : Lozan'daki barış görüşmelerinin genellikle tartışmalı geçmesinin, olumlu sonuçlara kolaylıkla ulaşılamamasının başlıca sebebi neydi?

Bu soruyu Atatürk şöyle cevaplandırıyordu:

«Bu süre, Ankara'da, Lozan Konferansı görüşmelerini izledim. Görüşmeler ateşli, tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu sonuç görülmüyordu. Ben, bu-

nu pek olağan buluyordum. Çünkü, Lozan Barış masasında söz konusu edilen sorunlar, yalnız üç dört yıllık yeni evreye bağlı kalmıyordu. Yüzyıllık hesaplar görülüyordu. Bu denli eski, bu denli karışık, bu denli bulaşık hesapların içinden çıkmak elbette pek yalınç ve kolay olmıyacaktı.

Baylar, bilirsiniz ki yeni Türk Devletinden önceki Osmanlı Devleti «Eski Andlaşmalar» (Uhudu Atika) adı altında birtakım ayrıcalık haklarının tutsağı idi. Hristiyan halkın birçok ayrıcalıkları ve yeğlenme hakları vardı. Osmanlı Devletinin, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları yargılama hakkı yoktu; kendi uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan alması yasaktı; devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde bulunan topluluklara karşı tedbirler alması yasak ediliyordu.

Osmanlı Devletinin, kendisini kuran temel öğenin, Türk ulusunun insanca yaşamasını sağlıyacak yollara başvurması da yasak edilmişti. Ülkeyi bayındırlaştıramaz, demir yolu yaptıramaz; dahası, okul bile yaptıramazdı. Bu gibi durumlarda hemen yabancı devletler engel olurlardı.

Osmanlı hükümdarları ve yakınları, parıltılı büyük gösterişler içinde yaşayabilmek için ülkenin ve ulusun bütün kaynaklarını kuruttuktan başka, ulusun her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin onurunu, şerefini ayaklar altına alarak birçok borçlara girmişlerdi. O denli borçlanmışlardı ki, devlet bu borçların üremlerini (faizlerini) bile ödeyemiyecek duruma gelmiş, dünya gözünde batmış sayılmıştı.

Baylar, kalıtçısı (vârisi) olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya gözünde hiçbir değeri, erdemi ve onuru kalmamıştı. Uluslararası hakların dışında bırakılmıştı. Sanki koruyuculuk ve güdüm altına alınmış gibi görülüyordu.

Geçmişteki yanlışlıklarla, savsaklamalarla hiçbir ilgimiz yokken, yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Ulusu ve yurdu gerçek bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşturmak için bu güçlüklere katlanmak ve özveride bulunmak da bizim üzerimize yükletilmişti. Ben, yüzdeyüz olumlu sonuç alınacağına güveniyordum. Türk ulusunun varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için yüzdeyüz elde etmek ve sağlamak zorunda olduğu temel hakların dünyaca tanınacağına hiç kuşkum yoktu. Çünkü gerçekte bu temel haklar güçle, değimle ve edimli olarak alınmıştı. Konferans masasında istediğimiz, gerçekte elde edilmiş olan hakların yöntemine göre yazılıp onanmasından başka bir şey değildi.İsteklerimiz açıktı ve doğal haklarımıza dayanıyordu. Bundan başka, haklarımızı korumak ve sağlamak için gücümüz de vardı; gücümüz de yeterdi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız ulusal egemenliğimizi elde etmiş, onu edimli olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi yine edimli olarak tanıtlamış olmamız idi.

İşte bu düşüncelerle, Konferansın gidişini soğukkanlılıkla izliyor ve beliren tersliklere gereğinden çok önem vermiyordum.»

Soru 28 : Lozan Konferansının açılışı nasıl oldu?

İsmet Paşanın başkanlığındaki heyette delege olarak Trabzon Milletvekili Hasan Bey ile Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey de bulunuyordu. Ayrıca, askerî, malî, iktisadî, hukukî meseleler için danışmanlarla sekreterler de heyete katılıyor ve böylece Lozan'a giden Türk heyeti yirmi kişiyi geçiyordu.

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922 günü çalışmaya başladı ve 24 Temmuz 1923 günü barış andlaşmasıyla diğer belgeler imzalandı. Ancak bu iki tarih arasında sürekli çalışma mümkün olamadı. Özellikle kapitülâsyonlar konusunda ortaya çıkan uyuşmazlık nedeniyle Konferans 4 Şubat 1923 günü kesildi. İkinci defa 23 Nisan 1923 günü toplanıldı ve 24 Temmuz 1923 günü kesin sonuca ulaşıldı.

Lozan'da, bir yandan Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında barış yapılması gerekiyordu; çünkü, Osmanlı İmparatorluğu ile akdolunan Sevr Andlaşması yürürlüğe girememişti ve Türkiye, Osmanlı Hükûmetinin yaptığı ve yapacağı andlaşmaları tanımıyacağını ilân etmişti.

Öte yandan, Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında barış düzenine geçiş sağlanacaktı.

Böylece, Lozan Konferansındaki taraflardan birini Türkiye, diğer tarafı ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya Devletleri teşkil ediyordu. Amerika Birleşik Devletleri Konferansa gözlemci göndermekle yetiniyordu.

Türk Boğazlarının hukukî statüsüne ilişkin görüşmelere, Karadeniz'de sahili bulunan Devletler oldukları için, ayrıca Sovyetler Birliği ile Bulgaristan da çağrıldılar.

Türkiye temsilcileri, Konferansın başından itibaren, Devletin bağımsızlık ve eşitliği konusunda olağanüstü bir dikkat ve titizlik göstermişlerdir.

Konferansın açılış töreninde, ilk konuşmayı, Konferansa katılmamakla beraber, ev sahibi durumunda olan İsviçre'nin Devlet Başkanı yapacaktı. Başkan'a, Konferansa katılan Devletler adına Lord Kürzon'un teşekkür edeceği İsmet Paşa'ya bildirildi. Lord Kürzon Konferansın taraflarından biri adına konuşabilirdi; diğer taraf, yalnız başına Türkiye idi ve demek ki Türk temsilcisinin de

bir teşekkür konuşması yapması uygundu ve eşitlik esası bunu gerektiriyordu.

İsmet Paşa, Lord Kürzon'un demecinin sonunu biraz heyecanla dinledi; kendisine söz verilmeden, bir olupbitti ile oturumun kapatılmasından endişe ediyordu. Bunu önlemek için Lord Kürzon son sözlerini söylerken, kürsüye doğru ilerledi.

Soru 29 : Kapitülâsyonlar nasıl verilmişti?

«Kapitülâsyon» terimiyle anılan ve Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü çağlarında, bazı yabancı Devletlere lütuf olmak üzere verilen imtiyazların, yüzyıllar boyunca genişleyerek ve yaygınlaşarak bağımsızlıkla bağdaşmayan bir nitelik aldığı ve Osmanlı Devletinin başlıca çöküş nedenlerinden biri olduğu bilinmektedir. Kapitülâsyon imtiyazları, önce, 1535 yılında, Kanunî Sultan Süleyman tarafından Fransa Kralı Birinci Fransuva'ya verilmiştir.

Ardından bu imtiyazlar, 1740 yılına kadar bir çok kere yenilenmiştir. Bunun sebebi, her hükümdarın ancak kendi saltanat süresi için bağlanmış olmasıdır. Birinci Mahmut'un saltanatı zamanında, 28 Mayıs 1740 günü yapılan Kapitülâsyon sürekli olduğundan bunun yenilenmesi yoluna gidilmemiş ve Fransa'ya verilen son kapitülâsyon olmuştur.

Fransa'nın ardmdan, diğer Avrupa Devletleri de Osmanlı İmparatorluğundan kapitülâsyon imtiyazlarını elde etmenin yollarını buldular. Böylece, 1856 yılına gelindiğinde, Osmanlı ülkesinde bu hak ve imtiyazlardan faydalanmayan yalnız Papalık ile İsviçre kalmış bulunuyordu.

Osmanlı Devletinin güçlü çağlarında, İmparatorluğun

çıkarları bakımından olumsuz etkileri görülmeyen kapitülâsyonlar, bunu izleyen çağlarda Devlete büyük yük olmuş, Devlet yetkilerini büyük ölçüde kısıtlamış, ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeleri engelleyen ve bağımsızlıkla bağdaşmayan bir nitelik almıştır.

Kapitülâsyonların Osmanlı Padişahları tarafından başlangıçta Devletin tek taraflı irade ve tasarruflarıyla verildiği hususunda kesinlik vardır.

Sayın Nihat Erim'in bu konuda belirttikleri ilginçtir: «Gerek Fatih'in fermanı, gerekse Kanunî'nin kapitülâsyonları Osmanlı Devletinin en parlak devirlerinde verilmiştir. İmparatorluk o devirlerde o derece kuvvetliydi ki, yabancı devletlerle andlaşmaları tek taraflı olarak yazıyor ve karış tarafa, tercümesini okumak fırsatı bile verilmeden imza ettiriliyordu. Hammer, 1606'da Zitvetorok andlaşması metninin Avusturya müzakerecilerine okumak imkânı verildikten sonra imzalattırılmış olmasını, Osmanlıların ilk defa tatbike başladıkları bir usul olarak anlatıyor. — Kanunî Sultan Süleyman, Fransa Kralı Birinci Fransuva'ya «Sen ki Françe eyâletinin Kralı Françeskosun» diye hitap edecek ve Sadrazam İbrahim Paşa, Kralı kendi seviyesinde sayacak kadar yukardan bakıyordu. 1535 kapitülâsyonları böyle bir hava içinde verilmişti.»

Prof. Cemil Bilsel, imtiyazları genişleten ve sürekli hale getiren 1740 kapitülâsyonunun da tek taraflı olduğunu ve andlaşma şeklinde bulunmadığını söylüyor; buna karşılık, 1830'da Amerika Birleşik Devletlerine ve 1838'de Belçika'ya verilen imtiyazların, andlaşmalarla verilmiş olduklarını belirtiyor.

Yabancı yazarlar arasında bu konuda birlik olmamakla beraber, hiç değilse ilk kapitülâsyonların tek taraflı niteliğini kabul edenler vardır. İlerde, Lozan Konferansında, kapitülâsyonların tek taraflı tasarruflar mı yok-

sa gerçek andlaşmalar mı olduğu tartışmalara yol açacaktır.

Osmanlı Devletinin elini kolunu bağlayan, her türlü gelişme yollarını tıkayan ve bağımsızlığını anlamsız bir sözcük durumuna düşüren kapitülâsyon rejiminde, özetleyerek belirtelim ki sigorta, banka, maden, taşıma ve aydınlatma, kamu hizmetleri, liman ve gemi işletme hizmetleri, kabotaj, antrepo, dok, ziraî işletme gibi büyük iktisadî ve sınaî teşebbüslerin hepsi yabancıların elinde idi. Ayrıca adlî kapitülâsyonlar, Devletin en önemli yetkilerinden biri ve bağımsızlığının unsuru bulunan yargı yetkisini büyük ölçüde felce uğratmaktaydı. Bir yabancı yazarın deyimiyle, «Fransa (ve diğerleri) Padişahın Devletlerinde kendine hiçbir masrafa mal olmayan ve çok getiren geniş bir müstemleke imparatorluğu kurmuştu.»

Osmanlı Devletinin bu ağır yükten kurtulması ve ortak bir müstemleke durumundan çıkması gerekiyordu. Nitekim kapitülâsyonlardan kurtulma çabalarına XIX uncu yüzyıl ortalarından itibaren girişilmiş, fakat olumlu sonuçlar alınamamıştır.

Soru 30 : 1914'de kapitülâsyonların ilgası kararı ne sonuç vermiştir?

Kapitülâsyonlardan kurtulma çabalarına XIX uncu yüzyıl ortalarından itibaren girişilmiş; fakat hiçbir olumlu sonuç alınamamıştı.

Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi, kapitülâsyonların tek taraflı olarak ilga edilmesi için uygun bir fırsat sayılmış; 26 Ağustos 1914 tarihli bir Padişah iradesiyle, bu gerçekleştirilmek istenmiştir.

Yabancı Devletlere nota ile duyurulan bu ilga kararına karşı ilk protesto, Osmanlı Devletini bu savaşa iten

Almanya'dan gelmiş; bunu diğer Devletlerin protestoları izlemiştir.

Savaş sırasında, bu konuda Almanya ile müzakerelere girişilmiş ve birtakım sözleşmeler yapılmıştır. Bu sözleşmelerle Almanya, kapitülâsyonların kaldırılmasını, kendi yönünden kabul etmekle beraber, savaştan sonra, diğer Devletlerin bunu kabul etmemeleri halinde akdedilen sözleşmelerin hükümsüz olacağı şartını öne sürüyor ve Osmanlı Devletinden bu yolda bir teminat da alıyordu.

Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti, Sevr Andlaşmasıyla, kapitülâsyon rejimini yeniden - ve daha da genişletilmiş olarak - kabul etti. Ne var ki, Sevr hiçbir zaman onaylanmadı ve yürürlüğe girmedi.

Soru 31 : Kapitülâsyonların tümünden kayıtsız şartsız vazgeçen ilk Devlet hangisi olmuştur?

Osmanlı devletinin çöküşünü hazırlayan, bağımsızlığını kaldıran, onu bir ortak sömürge durumuna düşüren nedenlerden biri de kapitülâsyonlardı.

O halde, bu çöken Devletin kalıntıları üzerinde gerçekten bağımsız ve çağdaş uygarlığa dönük yeni Türk Devletini kurarken kapitülâsyonlardan kesin olarak kurtulmak zorunluydu. Bu gerçekleştirilemezse aynı nedenlerin aynı sonuçları doğurması önlenemez, bağımsız ve güçlü Türkiye kurulamazdı.

Bu yüzdendir ki, Anadolu Hükûmeti, ilk milletlerarası ilişkilerini kurduğu günden itibaren kapitülâsyonların tümüyle kaldırılması çabalarına girişecek ve ilk başarıyı da, - yukarda değinmiş olduğumuz gibi -, 16 Mart 1921 günü yapılan Türk - Soveyt Dostluk Andlaşması ile sağlayacaktır.

Gerçekten, bu andlaşmanın altıncı maddesiyle «Rus-

ya Şûraları Federatif Cumhuriyeti Hükûmeti Türkiye ile Çar Hükûmeti arasında evvelce münakit beynelmilel senedata müstenit malî vesair her nevi taahhüdattan kendisine karşı Türkiye'nin beri olduğunu bilhassa beyan» eylediğini belirttikten başka, yedinci madde ile de «...kapitülâsyonlar usulünün her memleketin inkişafı millîsinin serbestii cereyanı ve hukuku hükümranîsinin temamii icrasiyle kabili telif bir usul olmadığını bittasdik Türkiye'de bu usul ile herhangi bir suretle münasebettar olan her nevi muamelâtın ve hukukun icra ve istimalini keenlemyekün ve mülga addey»lediğini kesinlikle açıklamıştır.

Soru 32 : Lozan'da kapitülâsyonların kaldırılması nasıl gerçekleştirildi?

Kapitülâsyonların kaldırılması, Lozan Barış Konferansının en önemli ve dikenli konularından biri oldu.

Osmanlı Devletinin kalıntıları üzerinde, bağımsız, çağdaş uygarlığa yönelmiş bir Devlet kuran Türk ulusu; Osmanlı Devletinin çöküşünü hazırlayan, bağımsızlığını kaldıran, onu bir ortak sömürge durumuna düşüren kapitülâsyonlardan kesin olarak kurtulmalıydı. Bu gerçekleştirilemezse, aynı nedenlerin aynı sonuçları doğurması önlenemezdi. Bu yüzdendir ki, Lozan'da, Türk Devletinin temsilcileri kapitülâsyonlar konusunda büyük bir direnme gösterecekler, Barış Andlaşmasına en ufak bir kapitülâsyon kırıntısının bile geçirilmesini önlemek için her türlü baskı ve tehdide karşı koyacaklardır.

Türkiye'nin kararlı ve kesin tutumu karşısında, kapitülâsyonların tümünü sürdürmenin mümkün olmadığını anlayan Müttefik Devletler, malî, idarî ve iktisadî imtiyazlardan vazgeçmekte; buna karşılık, Türkiye'deki ya-

bancıların hukukî durumunu korumak bakımından adlî kapitülâsyonların yerini alacak yeni bir rejimin zorunlu bulunduğunu savunmaktaydılar.

Müttefiklerin öne sürdüğü tezi, Türk heyetine hukuk danışmanı olarak katılmış ve görüşmeleri yakından izlemiş olan Prof. Tahir Taner şöyle özetliyor: «Türk kanunları eskidir, yeni ihtiyaçları karşılayamamaktadır, kaldı ki medenî kanun dinî esaslara dayanmaktadır; kanunları tatbik eden hâkimler tam bir ehliyeti, olgunluğu haiz değildirler, adlî teşkilât noksandır; dâvalar yıllarca sürmektedir; kapitülâsyon rejimi altında ve bu rejimin kendilerine sağladığı emniyete güvenerek Türkiye'de yerleşmiş ve orada mühim teşebbüslere girişmiş olan ecnebilerin müktesep hakları vardır; onların bu haklarını ve menfaatlerini korumak, teminat altında bulundurmak lâzımdır; bu itibarla kapitülâsyonlar öyle bir kalemde kaldırılıp yeri boş bırakılamaz; gereken ıslâhat yapılıncaya kadar bir intikal devresine ihtiyaç vardır...» Bunları öne sürerken Müttefiklerin gayesi, bir intikal devresi için, adetâ Mısırdakine müşabih ve ekseriyeti ecnebi hâkimlerden mürekkep muhtelit mahkemelerin vücuda getirilmesini yani kapitülâsyonlardan daha vahim bir rejimin tesisini kabul ettirmek idi.»

Türk Devleti temsilcileri öne sürülen bu nedenleri teker teker çürüterek, bir intikal devresinin söz konusu olmıyacağını ve bu intikal devresinin aslında 1856'dan bu yana geçirilmiş olduğunu belirttiler.

Konferans uzuyor ve kapitülâsyonlar konusunda hiç bir uzlaşmaya varılamıyordu. İngiliz temsilcisi Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılmak tehdidi de sonuç vermeyince, Konferans kesintiye uğradı. Bundan sonra diplomatik yazışmalarla gerginlik ortadan kaldırılmaya çalışıldı ve 23 Nisan 1923 günü Lozan Konferansı yeniden toplandı. Sonuçta, kapitülâsyonların bütünüyle kaldırıl-

ması kabul edildi ve bu husus Lozan Barış Andlaşmasının 28 inci maddesine şöyle geçirildi: «Tarafeyni âliyeyni âkideyn Türkiye'de kapitülâsyonların kâffei nukatı nazardan tamamen ilgasını herbiri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.»

Böylece, 1535'de verilen kapitülâsyonlar, 1923'de tarihe karışmış oluyordu.

Soru 33 : Lozan Konferansında Boğazlar sorunu nasıl çözümlendi?

Lozan Konferansında, Barış Andlaşmasıyla aynı gün Lozan Boğazlar Sözleşmesi de imzalanmıştı.

O günün koşulları içinde, daha iyisinin elde edilmesi olanağı bulunmadığı için kabul edilen bu Sözleşme, Türkiye bakımından hiç de uygun bir Boğazlar rejimi getirmemişti. Gerçekten de, yabancı Devletlerin ticaret ve savaş gemilerine tanınan, adetâ sınırsız geçiş hakkından başka, Boğazlar askersiz duruma sokulmaktaydı. Türkiye'nin askersizleştirilen bölge ve adalarda, güvenliğin korunması için gerekli polis ve jandarma kuvvetleri dışında silâhlı kuvvetler bulundurması yasaklanmıştı. Sözleşmede İstanbul için özel bir hüküm vardı ve bu hükme göre de İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ve Adalar dahil olduğu halde İstanbul'da ve şehir civarında on iki bin kişilik bir askerî kuvvet bulundurulabilecekti.

Boğazlar bölgesinin böylece askersizleştirilmesi Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokabilir ve savunmasını zorlaştırabilirdi. Bu bakımdan, bir milletlerarası garantiye ihtiyaç vardı ve Sözleşme «Boğazların askersiz duruma sokulmasına ve serbestliğine ilişkin hükümlerin ayrılmaz parçası» olduğunu belirttiği bir garantiyi öngörmekteydi.

Bu garanti mekanizması; geçiş serbestliğinin ihlâli, saldırı, savaş ya da askersiz bölgelerin güvenliği tehlikeye düşmüşse işleyecek; bu takdirde, Sözleşmeye taraf olan Devletler ve bunlardan herhalde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya, Milletler Cemiyetinin karar vereceği bütün vasıtalarla, ihlâl, saldırı ya da tehlikeyi önleyeceklerdi.

Nihayet, Lozan Sözleşmesi, Boğazlardan savaş gemilerinin ve askerî uçakların geçişini düzenleyen hükümlere uyulup uyulmadığını denetlemekle görevlendirdiği, milletlerarası nitelikte, bir Boğazlar Komisyonu kuruyordu.

Görülüyor ki, Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye açısından hiç de elverişli bir rejim getirmemektedir.

Sayın Cemil Bilsel'in «Lozan» kitabında söylemiş oldukları gibi, özellikle «askersizlik, dünya harbinde geçilemiyen Boğazlara onu geçemiyenlerce yükletilmiş bir külfetti.»

Ancak, Ulusal Kurtuluş Savaşından yeni çıkan ve Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde çağdaş bir Devlet kurmaya çalışan Türkiye'nin Lozan Konferansında başlıca amacı, Misak-ı Milli sınırlarını kabul ettirmek ve bağımsızlıkla bağdaşmayan, gelişme yollarını tıkayan kapitülâsyonlardan kurtulmaktı. Boğazlar konusunda direnmek, belki de, Lozan'da bir çıkmaza girilmesi sonucunu verebilirdi. O halde, bu Sözleşme kabul edilecek ve en kısa süre içinde değiştirilmesi yolları aranacaktı.

Soru 34 : Lozan'ın, Birinci Dünya Savaşı ertesinde yapılan öteki barış andlaşmalarından farkı nedir?

Lozan Barış Andlaşması'nı, Birinci Dünya Savaşı so-

nunda yapılan öteki barış andlaşmalarından ayıran başlıca farkları şöyle özetlemek mümkündür:

Paris'te sırasıyla Almanya, Avusturya Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanan Versay, Sen Jermen, Triyanon, Nöyyi ve Sevr andlaşmaları, bütün koşulları ve kuralları Müttefikler tarafından dikte edilen; yenik Devletlere, tartışma olanağı tanınmadan kabul ettirilen belgelerdir. Örneğin, çok ağır hükümler taşıyan; Wilson'un «ilhaksız ve tazminatsız barış» ilkesine rağmen dolaylı yollardan bunları gerçekleştiren Versay Andlaşmasını, Almanya yumuşatmak için çok çaba gösterdi; ancak bunu başaramadı ve Müttefiklerin istediği şekilde kabul etmek zorunda kaldı.

Lozan Barış Andlaşması, Tarafların, tam bir eşitlik esası çerçevesinde temsil olundukları bir konferansta, serbestçe tartışılan ve üzerinde görüş birliğine varılan hükümlerin toplamı olan bir belgedir.

Türkiye, bu konferansa, bir yenik Devlet olarak katılmıyordu. Aksine, Ulusal Bağımsızlık Savaşını parlak bir başarıyla sonuçlandırmış bir Devlet olarak barış masasına oturmuştu. Lozan'da Türkiye'nin, Yunanistan'dan başka, Birinci Dünya Savaşının diğer Devletleriyle de barış ilişkileri kurulacaktı. Ancak, bu Devletlerin karşısında da Türkiye yenik bir Devlet olarak bulunmuyordu. Yenik Devlet Osmanlı İmparatorluğu idi ve ona Sevr Andlaşması dikte ettirilmişti. Türk Ulusu, ne bu yenilgiyi kabul etti, ne Sevr'i. Şimdi Lozan'da, Müttefiklerin karşısında yeralıyor ise, bu, onlarla barış ilişkilerine geçmek içindi ve bu ilişkiler serbestçe düzenlenecekti. Kaldı ki, bunlar arasında, örneğin Fransa ile, barış, daha önce, Ankara Andlaşmasıyla gerçekleştirilmişti.

Lozan'ı diğer barış andlaşmalarından ayıran bir özellik de, Milletler Cemiyeti Misakı'nı kapsamamasıdır. Milletler Cemiyeti, Birinci Savaşa son veren barış andlaş-

malarından ayrı, onlardan bağımsız bir belge değildir; beş barış andlaşmasının herbirinin Birinci Bölümünü teşkil eden ilk 26 madde Milletler Cemiyeti Misakıdır. Oysa, Lozan Barış Andlaşmasında Milletler Cemiyetine yer verilmemiştir.

«İlhaksız barış» ilkesine rağmen, yenik Devletlerin ülkeleri parçalanmıştı. Bunun en korkuncu ise Sevr ile Osmanlı İmparatorluğuna uygulanmıştı. Lozan'da, Misak-ı Millî ile saptanan sınırlar - Musul dışında - çizilebilmiştir.

Lozan'da tazminat ve tamirat borcu da yoktur.

Lozan, parlak bir bağımsızlık savaşıyla kurulmuş olan yeni Türk Devletinin egemenlik ve bağımsızlığını tescil eden milletlerarası belgedir.

Ve Lozan, Birinci Dünya Savaşından bu yana ayakta kalan tek barış andlaşmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

1923 1939 DÖNEMİ

Soru 35 : Bu dönemde Türk dış politikasının büyük sorunları nelerdir?

«Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devletinin tarihinde mutlu bir geçiş devresine rastladı. Gerçekten dört yıllık Kurtuluş Savaşımız, ulusumuzun ününe, şanına yakışır bir barışla sonuçlanmış bulunuyordu. 24 Temmuz 1923'de Lozan'da imza edilen andlaşma, 24 Ağustos 1923'te Mecliste onaylandı.»

Ardından, Lozan'da kabul olunan protokol gereğince, yabancı kuvvetler ülkeyi boşalttılar. Böylece, her yeri düşmandan kurtulan Türkiye'nin bütünlüğü fiilen gerçekleşmiş oluyordu.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân olundu ve Atatürk Cumhurbaşkanı seçildi.

3 Mart 1924'de hilâfet ilga olundu.

Bu gelişmeler, yeni bir Anayasanın yapılmasını gerektiriyordu. T.B.M.M., 20 Nisan 1924 günü, Türkiye Cumhuriyetinin birinci Anayasasını kabul etti.

Böylece barışa geçen ve bağımsızlığa kavuşarak yeni bir Devlet kuran Türk ulusunun, bir yandan dış iliş-

kılerini düzenlemesi, öte yandan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı sağlayacak devrimleri başarması gerekiyordu.

Dış ilişkiler alanında iki büyük sorun vardı: Birincisi Lozan'dan arta kalan ya da sonra ortaya çıkan işlerin çözümlenmesi; ikincisi izlenecek dış politikanın saptanması ve yürütülmesi.

Olayların kronolojik sırasına uygun düşmemekle beraber bunları ayrı ayrı ele alarak açıklamaya çalışacağız. Fakat daha önce dış politikanın tümüne yön vermesi bakımından Atatürk'ün bazı görüşlerini hatırlamamız gerek.

Soru 36 : Atatürk'ün barış konusundaki düşünceleri nelerdi?

Atatürk'ün barış konusundaki düşüncelerini, Fethi Naci, bu dizide yayımlanan, «Atatürk'ün Temel Görüşleri» kitabında şöyle derlemiştir:

— Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz.

— Biz bağımsızlığımızı temin eden bir barış istiyoruz.

— Dış işlerinde dürüst ve açık olan siyasetimiz özellikle sulh fikrine dayanır. Milletlerarası herhangi bir meselemizi barışçı yollarla çözmeyi aramak bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur.

— Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiç bir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima tek ilkemiz olacaktır.

— Eğer devamlı sulh isteniyorsa, kütlelerin vaziyetlerini iyileştirecek milletlerarası tedbirler alınmalıdır.

— Sulh yolunda nereden bir hitap geliyorsa, Türkiye onu, istekle karşıladı ve yardımlarını esirgemedi.

— Sulh milletleri refah ve saadete eriştiren en iyi yoldur.

Soru 37 : Atatürk'ün temel dış politika ilkeleri nelerdi?

Bu sorunun cevabını da Atatürk'ün Temel Görüşleri kitabından alıyoruz:

— Biz millî hududumuz içinde hür ve müstakil yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Biz, Avrupa'nın diğer milletlerinden esirgenmeyen, hukukumuza tecavüz edilmemesini istiyoruz.

— Dış siyasetimizde başka bir Devletin hukukuna tecavüz yoktur. Ancak hayatımızı, memleketimizi, namusumuzu savunuyoruz ve savunacağız.

— Dış siyasetimizde millet menfaatinin gerektirdiği esasları içine alan tamamen müstakil ve serbest bir siyaset takip edilmektedir. Meclisimiz ve Meclisimizin hükümeti cenkçi ve maceraperest olmaktan uzaktır. Tersine sulh ve selâmeti tercih eder. Özellikle insanî, medenî ülkülerin meydana çıkmasına fevkalâde taraftardır. İşte bu esaslar dairesinde gerek doğu ve gerek batı dünyasıyla daima iyi münasebet ve dostça bağlar ararlar.

— Dış siyasetimizde dürüstlük memleketimizin emniyetine ve inkişafının dokunulmazlığına dikkat ilkesi, hareketimize kılavuz olmaktadır. Esaslı ıslâhat ve inkişaflar içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde hem çevresinde barış ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay açıklanabilecek bir durum olamaz.

— Cumhuriyetin dış siyasada özenle güttüğü amaç arsıulusal barışı korumak ve güven içinde yaşamaktır. Komşularımızla dostluk ve iyi geçinme yolunda her gün biraz daha ilerlemekteyiz.

— Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne? dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alâkadar olmalıyız. Hâdise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lâzımdır. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükümetleri bencillikten kurtarır. Bencillik, şahsî olsun, millî olsun daima fena telâkki edilmelidir.

Soru 38 : Atatürk «tam bağımsızlık» tan ne anlıyordu?

Atatürk çeşitli söylev ve demeçlerinde bu konuya şöyle değiniyordu:

— Bugünkü savaşmalarımızın gayesi tam bağımsızlıktır (istiklâl-i tam). Bağımsızlığımızın tamlığı ise ancak malî bağımsızlıkla mümkündür. Bir memleketin maliyesi bağımsızlıktan mahrum olunca o Devletin bütün hayat kollarında bağımsızlık meflûçtur (inmelidir, kımıldayamaz haldedir). Çünkü her Devlet organı ancak malî kuvvetle yaşar. Malî bağımsızlığın korunması için ilk şart, bütçenin iktisadî yapı ile uygun ve denk olmasıdır. Binaenaleyh; Devlet bünyesini yaşatmak için dışarıya müracaat etmeksizin memleketin gelir kaynaklarıyla idare edilmesi çare ve tedbirlerini bulmak lâzım ve mümkündür.

Efendiler! Azamî tasarruf millî şiarımız olmalıdır.

Binaenaleyh; malî yöntemimiz, halkı tazyik ve izrar etmekten (zarar vermekten) kaçınmakla beraber mümkün olduğu kadar dışarıya ihtiyacımızı ve yoksulluğumuzu göstermeden yeterli gelir sağlamak esasına dayanır. Şimdiki halde yararlanılamıyan gelir kaynaklarından yararlanmak ve halkın vergi yükünü hafifletmek için bazı maddeler üzerine tekeller koymak gerekli işlerdendir.

— Bütün dünyanın bilmesi lâzımdır ki: Türkiye halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez. Her uygar millet ve hükümet gibi varlığının, hürriyet ve bağımsızlığının tanınması isteğinde kesinlikle ayak diremektedir. Ve bütün dâvası da bundan ibarettir.

— Bir Devlet tam bağımsızlığına ve bir millet kayıtsız şartsız egemenliğine malik ve sahip bulunmadıkça o devlet ve millet için, refah ve şeref olamıyacağını takdir eden milletimiz, bu gerekleri temin etmedikçe yaşamak mümkün olamıyacağına inanmıştır. Milletimizin bütün gerçekleri anlamakta gösterdiği olgunluk ve kabiliyet şayanı iftihardır. Artık bu milleti esir ve bu memleketi sömürge ve malikâne yapmak hevesinde bulunanların ne büyük gaflette oldukları anlaşılır.

— Bir devlet ki, kendi uyruklarına vazettiği bir vergiyi yabancılara vazedemez (koyamaz). Gümrük muamelelerini ,resimlerini memleketin ve milletin ihtiyaçlarına göre düzenlemesi yasaktır. Ve bir devlet ki, fazla olarak yabancılar üzerinde kaza (yargı) hakkını uygulamaktan mahrumdur. Böyle bir devlete pek tabiî bağımsız denemez.

— İktisadiyatımızda tam bağımsızlık. Güzel vatanımızı yoksulluğa, memleketi yıkıntıya sürükleyen çeşitli sebepler içinde en kuvvetli ve en önemlisi iktisadiyatımızda bağımsızlıktan mahrumiyetimizdir... Devletler şimdiye kadar bize şu ve bu meselelerde gösterişli müsaadelerde bulunuyorlar gibi görünüyorlar. Lâkin iktisadî esaretle bizi felce uğratıyorlardı. Ötedenberi bize bazı şeyleri vermiş gibi, bizim bazı haklarımızı tanımış gibi vaziyet alırlar, hakikatte iktisatta elimizi kolumuzu bağlarlardı. Bu esarete katlanan mevki sahibi kimseler memnundu. Çünkü görünüşte büyük bir bağımsızlık sağlamışlardı. Fakat hakikati halde milleti mânen miskin-

lik çukuruna atmışlardır. Bunlar iktisadî mahkûmiyeti anlıyamayan bedbaht hayvanlardı. Fakat artık bugün milletimiz hayat noktasının nerede olduğunu pek güzel anlamıştır... Şimdiye kadar büyük muzafferiyetler kazandık. O zaferleri hayat için, saadet için, milletin refahı için yeter sandık; bu suretle gafletten gaflete düştük. Halbuki zafer ve fetihlerden sonra derhal sanat ve iktisadiyat sahasında hızlı adımlarla yürümek lâzımdı.

— Tam bağımsızlık demek, elbette siyasal, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.

Soru 39 : Musul anlaşmazlığı nasıl çözümlendi?

Mondros Ateşkes Anlaşmasının yedinci maddesi «müttefikler, kendi emniyetlerini tehlikede görünce sevkülceyşî her bir yeri işgale hakları olacaktır» hükmünü koymuştu.

İngiltere, savaş sırasında ele geçiremediği Musul'u, bu maddeye dayanarak, 15 Kasım 1918 de işgal etti.

Musul, Misak-ı Millî ile saptanan sınırlar içinde kalıyordu. Ancak, bu bölge düşman işgalinden kurtarılmadan önce, Yunanlılara karşı kesin zaferin gerçekleşmesi üzerine, Mudanya Ateşkes Anlaşması yapıldı.

Lozan Konferansında, Musul sorununa bir çözüm yolu bulunamadı. Bu, aslında, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın saptanması meselesiydi. Fakat Irak, İngiltere'nin manda yönetimine sokulmuştu. İngiltere bundan faydalanarak Irak petrollerini alabildiğine sömürecekti ve Musul, petrol bakımından çok zengin bir böl-

geydi. İngiltere bu bölgeyi elden kaçırmamak için her yola başvurabilirdi.

Nitekim, Lozan'da, Lord Kürzon'un ağzından «Britanya orduları savaşta Türk ordularını yenmiş, Musul'u ve bütün Irak'ı fethetmiştir. Bu bakımdan bu ülkeler üzerinde fetih hakkına dayanarak iddia sahibidir» tezini öne sürebilmiştir.

Oysa «fetih» ten bir hak olarak söz etmenin çağı geçmişti; Wilson'un, ilhaksız barış ilkesi sözde benimsenmişti ve Musul halkının çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu. Konferansta, Musul'un Türkiye sınırları içinde kalması ya da Irak'a bağlanması konusunun halkoyuna başvurulmak suretiyle çözümlenmesi yönündeki Türk temsilcilerinin önerisini de İngiltere kabul etmedi. Hava gerginleşiyor ve Lozan Konferansının yarıda kalması tehlikesi beliriyordu. Bunu önlemek için, erteleyici bir formül üzerinde anlaşmaya varıldı ve Lozan Andlaşmasının üçüncü maddesine şu hüküm geçirildi: «Türkiye ile Irak arasındaki hudut dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslihanede tayin edilecektir.

«Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilâf husule gelemediği takdirde, ihtilâf Cemiyeti Akvam Meclisine arzolunacaktır.

«Hattı hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya Hükümetleri, mukadderatı kat'iyesi bu karara muallâk olan arazinin hali hazırında herhangi bir tebeddül ikaına bais olacak mahiyette hiçbir hareketi askeriye veya sairede bulunmamayı mütekabilen taahhüt ederler.»

Bu hüküm uyarınca, Türkiye ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının çözülmesi amacıyla, 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da Haliç Konferansı diye anılan Türk - İngiliz görüşmeleri başladı. Bu görüşmelerden olumlu bir

sonuç alınması beklenemezdi. Çünkü, İngiltere'nin en sağlam kanıtlar, en haklı nedenler ve öneriler karşısında bile Musul'u ele geçirmek isteğinden dönmesi imkânı yoktu. Nitekim, İstanbul görüşmelerine 5 Haziran 1924 günü son verildi.

Bu durumda, uyuşmazlık, Lozan Andlaşmasındaki hüküm uyarınca Milletler Cemiyeti Konseyine sunuldu ve Konsey bu önemli konuyu 20 Eylül 1924 günü görüşmeye başladı.

Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Türkiye'nin, bu Cemiyetin kurucularından olan İngiltere karşısında başarı sağlama şansı son derece zayıftı. Nitekim, görüşmeler sırasında, Türkiye temsilcisi Fethi (Okyar) Beyin plebisit önerisi, İngiltere tarafından bu bölge ahalisinin cahil bulunduğu gerekçesiyle reddolundu. Ardından Musul bölgesinde Türk ve İngiliz birlikleri arasında silâhlı çatışmalar oldu. Bunun üzerine İngiltere, Türk Hükümetine verdiği 9 Ekim 1924 günlü bir ültimatomla, Türk kuvvetlerinin, kendileri tarafından tesbit edilen sınır hattına çekilmemeleri halinde kuvvet kullanacağını bildirdi. Buna karşılık Türkiye Milletler Cemiyeti Konseyine başvurarak geçici bir sınır saptanmasını istedi. Konsey, 29 Ekim 1924'de Brüksel'de yaptığı olağanüstü toplantısında geçici bir sınır tesbit etti.

Konsey, bir yandan Musul halkının dileklerini öğrenmek, öte yandan ilgili üç hükümetle görüşmeler yapmak ve bunların sonuçlarını belirten bir rapor hazırlamak üzere üç kişilik bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon, çalışmaları sonunda hazırladığı raporu 1925 Eylülünde Konseye sundu. Raporda, uyuşmazlığın çözümü için şu iki hususun karara bağlanması tavsiye olunuyordu:

1) Musul Irak ülkesinin bir parçası sayılacak ve Irak, 25 yıl süre ile Büyük Britanya'nın manda yönetimi

altına konulacaktır; 2) Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Milletler Cemiyeti Konseyinin daha önce Brüksel'de tesbit ettiği sınır çizgisi olacaktır.

Türkiye temsilcisi, Konseyin bu çeşit kesin bir karar alma yetkisi bulunmadığını, bağlayıcı bir kararın alınabilmesi için tarafların olumlu oylarının da şart olduğunu öne sürdü.

Konsey Türkiye'nin bu itirazı üzerine, itirazın hukukî bir meseleye ilişkin olduğu kanısıyla, Milletlerarası Daimî Adalet Divanından istişarî mütalâa sorma kararına vardı. Konsey, Divandan şu soruları cevaplandırmasını istiyordu: 1) Lozan Andlaşmasının üçüncü maddesinin ikinci fıkrasına göre Konsey tarafından alınacak kararın mahiyeti nedir? Bu bir hakemlik kararı mıdır, yoksa sadece bir tavassut mudur? 2) Karar oybirliğiyle mi, yoksa çoğunlukla mı alınmalıdır? İlgili tarafların temsilcileri oylamaya katılabilir mi?

Türkiye, meseleyi siyasî nitelikte gördüğü için Divan çalışmalarına katılmadı.

Divan, istişarî mütalâasını 21 Kasım 1925 günü verdi. Buna göre: 1) Milletler Cemiyeti Konseyi bu meselede tarafları bağlayıcı karar almak yetkisine sahiptir; çünkü Lozan Andlaşmasının üçüncü maddesinin ikinci fıkrasının son cümlesindeki «mukadderatı kat'iyesi bu karara muallâk olan» terimi ile taraflar bu yetkiyi, Konseye tanımışlardır. 2) Kararın oybirliğiyle alınması gerekir; ancak uyuşmazlığa taraf olanlar oylamaya katılamazlar.

Divanın bu mütalâasının benimsenmesi üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyine gönderdiği temsilcisini geri çekti. Ardından da Konsey, 16 Aralık 1925 günü, kurmuş olduğu komisyonun sunduğu rapordaki tasarıyı kabul eden kararını aldı.

Böylece Musul Türkiye'nin elinden çıkıyordu ve o

günün koşulları içinde Musul'u almak için İngiltere ile yeniden savaşa girişmek imkânı da yoktu. O halde bu olupbittiyi bir anlaşma ile saptamak gerekiyordu. Bu amaçla, Ankara'da 5 Haziran 1926 günü Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında «Hudut ve Münasebeti Hasenei Hemcivarî Muahedenamesi» imza olundu.

Andlaşmanın birinci maddesi Türkiye ile Irak arasındaki sınır hattının Milletler Cemiyetinin 20 Ekim 1924 günlü kararına uygun olarak tayin edildiğini belirtmektedir.

Türkiye'ye Musul meselesinde verilen tek taviz —buna taviz demek bile güçtür— Irak'ın petrol şirketlerinden alacağı aidatın yüzde onunu yirmi beş sene müddetle Türkiye'ye ödemeyi taahhüt etmesi olmuştur. Daha sonra da, Türkiye 500.000 İngiliz lirası karşılığında petrol üzerindeki haklarından vazgeçmiştir.

Soru 40 : Türkiye ile Fransa arasında çıkan Bozkurt - Lotüs anlaşmazlığı nedir? Bu anlaşmazlığın Türkiye Cumhuriyeti bakımından önemi nedir? Anlaşmazlık nasıl çözümlenmiştir?

Türkiye ile Fransa arasında, önemli bir anlaşmazlığın çıkmasına yol açan olayı kısaca şöyle özetleyebiliriz:

2 Ağustos 1926 günü, gece yarısına doğru, Midilli Adasının 5-6 deniz mili açığında, İstanbul'a doğru seyretmekte olan Fransız Lotüs gemisi ile Bozkurt isimli Türk şilebi arasında bir çatışma olmuştur. Bu çatma sonucunda Bozkurt ikiye bölünerek batmış, mürettebattan sekiz Türk ölmüş, diğerleri Fransız gemisi tarafın-

dan kurtarılmış ve Lotüs, yoluna devam ederek, ertesi gün İstanbul'a varmıştır.

İstanbul'da çatma sırasında nöbette bulunan Lotüs'un üçüncü kaptanı Demons ile Türk gemisinin kaptanı Hasan Bey tutuklanmışlar ve her ikisi hakkında ceza kovuşturması açılmıştır. Kovuşturma, her iki kaptanın da cezalandırılmaları kararıyla sonuçlanmıştır.

Fransız kaptanın tutuklanması üzerine, Fransa Hükümeti diplomatik yollardan harekete geçerek, Türkiye'den kaptanın serbest bırakılmasını istemiş ve bu olayda, Türk mahkemelerinin yetkisizliğini öne sürmüştü.

İki devlet arasında yapılan diplomatik görüşmelerle anlaşmazlığın ortadan kaldırılması mümkün olamamıştır. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, iki Devlet arasında çıkan ve yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin bulunan bu hukukî uyuşmazlığın Milletlerarası Daimî Adalet Divanı önüne götürülmesine karşı koymayacağını, 2 Eylül 1926 günü Fransa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine de, Türkiye ile Fransa arasında, Cenevre'de, 12 Ekim 1926 günü bir tahkim anlaşması imzalanmış ve uyuşmazlık Lâhey Divanına sunulmuştur.

1926 yılında Türkiye henüz Milletler Cemiyeti üyesi değildir; Milletlerarası Daimî Adalet Divanını kuran belgeye katılmamıştır.

Uyuşmazlık, Türk mahkemelerinin yargı yetkisine ilişkindir ve Fransa, söz konusu olayda, bu yetkinin işleyemiyeceği kanışını öne sürmektedir. Ve bilindiği gibi, Lozan'da Batılı Devletler, her çeşit kapitülâsyonun kaldırılmasını kabul etmişler, fakat adlî kapitülâsyonların yürürlükte kalması için inatla direnmişlerdi. Bu direnişlerine gerekçe olarak da, Türk hukukunun ve yargı organlarının yetersizliğini öne sürmüşlerdi. Ve gene bilindiği gibi, bu direniş kırılmış ve kapitülâsyonlar tümüyle kaldırılmıştı.

Bozkurt - Lotüs anlaşmazlığının, Türkiye Cumhuriyeti bakımından önemi şu noktada toplanıyordu ki, Lozan'da yetersizliğinden söz edilen Türk mahkemelerinin yargı yetkisine ilişkin olan uyuşmazlık, bir milletlerarası mahkeme tarafından karara bağlanacaktı.

Türkiye'yi, Milletlerarası Daimî Adalet Divanı önünde, Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) temsil ediyordu.

Her iki tarafın öne sürdükleri hukukî tezler üzerinde durmamız burada gereksiz. Divan'ın 9 sayılı ve 7 Eylül 1927 günlü kararı; bu önemli davayı, Türkiye'nin lehine çözümledi. Ancak bu sonuç kolay olmadı. Çünkü Divan üyesi olan 12 yargıcın oyları eşit sayıda bölünmüştü. Bu durumda, Türk mahkemelerinin yargı yetkisi bulunduğu yönünde oy kullanan Divan Başkanının oyu iki sayılmak suretiyle karar kabul edildi.

Soru 41 : Türkiye ile Yunanistan arasındaki «établis» uyuşmazlığı nedir ve nasıl çözümlenmiştir?

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan ve Lozan Barış Andlaşmasına ek olan 30 Ocak 1923 tarihli «Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair mukavelename» nin birinci maddesi «... Türkiye arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tabaası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan tabaasınm mecburi mübadele» sini öngörmekteydi.

İkinci madde, bazı kimseleri mübadele dışında bırakıyordu ve buna ilişkin hüküm şöyle kaleme alınmıştı:

«Birinci maddede musarrah olan mübadele atideki

ahaliye şamil değildir: a) Dersaadet Rum ahalisi, b) Garbi Trakya'nın Müslüman ahalisi. Dersaadetin Rum ahalisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem, sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır. Garbi Trakya'nın Müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş muahedenamesiyle 1913'de tayin edilen hattı hududun garbındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.»

Mübadele andlaşmasının uygulanmasını sağlamak ve bu yüzden çıkacak uyuşmazlıkları çözmek üzere 11 üyeden kurulu bir Mübadele Karma Komisyonunun kurulması öngörülmüştü. Bu Komisyona, Türkiye ve Yunanistan dörder temsilci gönderecek, üç üye de, 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin vatandaşlarından olmak üzere Milletler Cemiyeti tarafından seçilecekti.

İşte bu Komisyon önünde, mübadele dışında tutulanları belirten ikinci madde hükmü, Türk ve Yunan temsilcileri tarafından farklı şekilde yorumlanmıştı. Bu yorum uyuşmazlığı, anlaşmanın orijinal metni olan Fransızcasındaki «établis» sözcüğünden çıkıyordu ki, bu Türkçe metne «sakin bulunmuş olan» diye geçirilmişti.

Karma Komisyondaki Türk temsilcilerine göre mübadele dışında tutulan «Dersaadet şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlar» ın hangi vaziyetteki Rumlar olacağının tesbiti Türk kanunlarına göre yapılmalıydı. Yunan temsilcilerine göre ise, andlaşma Türk ve Yunan kanunlarına bir gönderme (atıf) yapmamış olduğundan «établis» sözcüğünün andlaşmanın metnine ve ruhuna uygun olarak yorumlanması gerekir.

Bu konuda ortaya çıkan uyuşmazlık çözümlenmediği için Milletler Cemiyetine sunulmuş ve Milletler Cemiyeti, hukukî nitelik taşıyan bu mesele hakkında Mil-

letlerarası Daimî Adalet Divanının mütalâasını istemiştir.

Divanın mütalâası özet olarak şöyledir:

1) «Sakin bulunmuş» (établis) tâbiri daimîlik vasfını haiz bir oturma ile beliren fiilî bir vaziyeti gözönünde tutmaktadır.

2) «İstanbul'un Rum ahalisi» tâbiri ile kastedilen şahısların Andlaşma gereğince «sakin bulunmuş» (établis) sayılmaları ve mübadeleden istisna edilmeleri için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tesbit edilmiş Belediye hudutları içinde bulunmaları, oraya her nereden olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmiş olmaları ve orada daimî olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekmektedir.

Bu yorum, mümkün olduğu kadar çok Rumu mübadele dışında bırakmak isteyen Yunan Hükümetinin isteğine uygundu.

Ancak, iki Devlet arasındaki uyuşmazlık Divanın bu mütalâası ile çözümlenememiştir; Yunan Hükümeti, Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el koymuş Türk Hükümeti misilleme tedbirleri almış ve anlaşmazlıklar artmaya ve büyümeye başlamıştır.

Ortodoks Patriği Konstantin Araboğlu'nun mübadelesi konusu, ilişkileri iyice gerginleştirmekteydi. Patrik, mübadele dışında tutulma şartlarını haiz bulunmuyordu ve Mübadele Karma Komisyonu da bu görüşü benimsemişti. Ancak Patrik olması sebebiyle, mübadele dışında bırakılması gerekip gerekmediği sorununu Komisyon çözememişti. Uyuşmazlık büyüyebilirdi. Patriğin görevinden ayrılması ve yerine başkasının seçilmesi durumu yatıştırdı. İki devlet arasında sürüncemede kalmış olan mübadele meseleleri de, 10 Haziran 1930 günü Ankara'da imzalanan andlaşma ile çözümlendi.

Soru 42 : Lozan Boğazlar Sözleşmesi neden ve nasıl değiştirildi?

Lozan Boğazlar Sözleşmesinin, Türkiye açısından hiç de elverişli bir rejim getirmediğini, ancak o günün koşulları içinde, daha iyisini sağlamak olanağının bulunmadığını belirtmiştik

Lozan Boğazlar Sözleşmesi on üç yıl yürürlükte kaldı. Bu on üç yıl içinde ise milletlerarası koşullarda önemli ve köklü değişmeler oluyordu. Almanya'da nasyonal - sosyalizm, İtalya'da faşizm dünya barış ve güvenliği için her gün büyüyen bir tehlike durumuna geliyor; bu iki Devlet milletlerarası hukuku ve andlaşmaları pervasızca çiğniyorlardı. İtalya Habeşistan'a saldırmış, Milletler Cemiyeti bu saldırıyı önlemeyi başaramamıştı. Lozan Boğazlar Sözleşmesinin taraflarından biri olan Japonya —ki aynı zamanda Lozan sistemini garanti eden Devletlerden biridir— Milletler Cemiyetinden çekilmişti. Kısacası, Boğazlar rejiminin değiştirilmesini, haklı nedenlere dayanarak istemek için siyasal ortam çok uygundu ve Türk Hükümeti bu fırsatı kaçırmadı. 11 Nisan 1936 günü, Lozan Boğazlar Sözleşmesini imzalamış bütün Devletlere gönderilen birer nota ile, Sözleşmenin yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulundu.

Türk Hükümeti, bu notasında, ülke bütünlüğü için gerekli gördüğü, asgari ölçüde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya'nın ortak garantisini sağlayabileceği inancı ile Lozan rejimini kabul etmiş olduğunu belirtiyor ve diyordu ki: «Fakat bu asgarî garantinin de, kurulmasına âmil olduğu zamandakinden tamamen farklı siyasî ve askerî şartların meydana gelmesiyle, zayıflamış» olması ve «1923 Sözleşmesinin genel niteliğini altüst eden unsurların» ortaya çıkması «iyi niyetle konulmuş kayıtların işlemez hale gelmesi» sonucunu vermiş-

tir. Bu koşullar içinde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Boğazlar rejimini düzenlemek üzere en kısa zamanda bir anlaşma yapmak üzere müzakerelere girişmeye hazırdır.»

Türkiye'nin isteği olumlu karşılandı. 22 Haziran 1936 günü İsviçre'nin Montrö şehrinde dokuz Devletin katıldığı konferans yeni bir Boğazlar rejimi düzenleme çalışmalarına başladı. Sözleşme 30 Temmuz 1936 günü imzalandı ve 9 Kasım 1936 günü yürürlüğe girdi.

Konferansa katılan Devletler şunlardır: Bulgaristan, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan.

Sözleşme Lozan Barış Andlaşmasına taraf olan Devletlerin katılmasına açık tutulmuştu. İtalya, Konferansta temsil edilmediği halde, sonradan, 2 Mayıs 1938 günü Sözleşmeye katıldı.

Soru 43 : Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen yeni rejimin esasları nelerdir?

Türkiye Cumhuriyetinin başlıca amacı Lozan Sözleşmesinin askersizleştirmeye ilişkin hükümlerinden kurtulmaktı. Montrö'de bu amaç gerçekleştirildi. Sözleşmeye ekli protokolün birinci maddesine de, Türkiye'nin Boğazlar Bölgesini «derhal yeniden askerîleştireceği» hükmü açık ve kesin olarak geçirildi. Sözü geçen protokol, imza gününden itibaren yürürlüğe giriyordu. Böylece, Türk Silâhlı Kuvvetleri de Montrö'nün imzalanışının hemen ertesinde, 1923 yılındanberi giremedikleri bölgelere yerleşiyor ve Boğazların askersiz durumu fiilen ve hukuken sona eriyordu.

Askersizleştirmenin ortadan kalkmasıyla Boğazların güvenliğinin ve savunmasının garanti edilmesi gereği de

kalmıyordu. Türkiye'nin ulusal sınırları içinde bulunan Boğazlar Türk Silâhlı Kuvvetleri tarafından savunulabilirdi ve savunulacaktı.

Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle, Boğazlar Komisyonu da tarihe karışmaktadır. Gerçekten bu Sözleşmenin 24 üncü maddesine göre «Boğazlar rejimine dair 24 Temmuz 1923 tarihli mukavelename mucibince teessüs etmiş olan Beynelmilel Komisyonun selâhiyetleri Türkiye Hükümetine devredilmiştir.»

Aynı madde, Türkiye'ye, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilgili istatistikleri toplamak ve malûmatı vermek; bunların «Boğazlardan geçişine dair olan her hükmünün icrasına nezaret» etmek görevlerini yüklemektedir. Türkiye, her yıl Boğazlardan geçişle ilgili olarak düzenliyeceği raporu hem Sözleşmeye taraf olan Devletlere, hem Milletler Cemiyeti Sekreterliğine vermek yükümü altına girmiştir. Kısacası, Boğazların askersiz statüsü sona eriyor, bu durumda garanti gereği kalmıyor ve geçişi denetlemek için kurulmuş olan milletlerarası nitelikteki Boğazlar Komisyonu kaldırılarak, bu Komisyonun görev ve yetkileri Türkiye'ye devrolunuyordu.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlardan geçiş serbestliğine ilişkin yeni bir rejim getiriyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonlarında öne sürülen isteklerin nedenini ve Boğazlar konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıklarını anlayabilmek için, bu yeni rejimin, özellikle savaş gemileri bakımından, temel kurallarını bilmek lâzımdır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Karadeniz'de sahili olmayan Devletlerin, barış zamanında, savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e çıkmalarını bazı kayıt ve sınırlamalara bağlamıştır.

Önce, her çeşit savaş gemisine geçiş hakkı tanınmamış; bu haktan «hafif su üstü gemileri, küçük muharebe

gemileri ve yardımcı gemiler» in faydalanması öngörülmüştür.

Boğazlardan geçebilecek savaş gemilerinin tonajları ve sayıları da sınırlanmıştır. Gerçekten, Sözleşmenin 14 üncü maddesine göre «Boğazlarda transit halinde bulunabilecek yabancı deniz kuvvetlerinin azamî tonajı 15.000 tonu aşmayacak ve bu kuvvetler dokuz gemiden fazla olmayacaktır.»

Nihayet, savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçebilmesi için, Sözleşmenin 13 üncü maddesi uyarınca Türkiye Hükümetine önceden bir ihbar yapılması zorunludur. Bu ihbarın normal süresi sekiz gündür. Ancak Karadeniz'de sahili olmayan Devletlerin bu ihbar süresinin on beş güne çıkarılmasının «arzuya şayan» olduğu da maddeye geçirilmiştir.

Bu, önceden ihbarda gemilerin gidecekleri yer, isimleri, tipleri, sayıları, gidiş için geçiş ve dönüş için geçiş tarihleri belirtilecek ve bu tarihlerde değişiklik yapılması halinde ise, bu değişiklik Türkiye Hükümetine üç gün önceden bildirilecektir.

Sözleşmenin 24 üncü maddesi, bu konuda Türkiye Hükümetine şöyle bir görev yüklemektedir: Türkiye Hükümeti yabancı bir deniz kuvvetinin Boğazlardan geçeceğinden haberdar edilir edilmez, bu kuvvetin teşekkülünü, tonajını, Boğazlara giriş için öngörülen tarihi ve muhtemel dönüş tarihini Yüksek Akit Tarafların Ankara'daki temsilcilerine bildirilecektir.

Belirtelim ki, Karadeniz'de sahili olmayan Devletlerin savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçişine ilişkin kayıt ve sınırlamalar «Türkiye Hükümetinin dâveti üzerine Boğazlardaki bir limana mahdut bir müddet için bir nezaket ziyaretinde» bulunulması halinde söz konusu olmayacaktır.

Belirtilmesi gerekli bir başka husus Karadeniz'de

sahili olmayan Devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'de kalabilecekleri süreyi, Montrö Sözleşmesinin, en çok yirmi bir gün olarak sınırlamış bulunmasıdır.

Karadeniz'de sahili bulunan Devletlerin savaş gemilerinin geçişi söz konusu oldukta, gemilerin tonaj ve sınıfları ile ilgili kayıt ve sınırlamalar uygulanmayacaktır. Gerçekten Sözleşmenin 11 inci maddesine göre «Karadeniz'de sahildar Devletler... derpiş edilen tonajdan yüksek bir tonajda bulunan hattı harp gemilerini, Boğazlardan geçirmeye mezundurlar, şu şartla ki, bu gemiler Boğazları birer birer ve refakatlerinde en çok iki torpido ile geçerler.»

Aynı şekilde, Karadeniz'de sahili bulunan Devletler, dışarda inşa ettirdikleri, satın aldıkları, tamir ettirdikleri denizaltı gemilerini, üslerine ulaşmak üzere Boğazlardan geçirmek hakkına sahiptirler. Ancak bunlar Boğazlardan gündüz ve su üstünde ve teker teker geçeceklerdir.

Savaş zamanında, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi meselesine gelince; burada Türkiye'nin savaşın dışında kalmış olması ya da savaşa katılması durumlarını ayırmak gerekir.

Türkiye savaşın dışında kalmışsa, Montrö Sözleşmesinin 19 uncu maddesiyle, savaşa katılmış Devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmıştır. Buna karşılık, tarafsız Devletlerin savaş gemileri, barış zamanındaki koşullara uygun olarak geçiş serbestliğinden faydalanmaya devam edecektir.

Türkiye savaşa katılmışsa, Boğazlardan savaş gemilerinin geçmesi, Sözleşmenin 20 nci maddesindeki deyimle, «tamamen Türkiye Hükümetinin rey ve ihtiyarına bırakılacaktır.»

Soru 44 : Hatay anlaşmazlığı nasıl çözümlendi?

İskenderun Sancağı (Hatay), bölgedeki Türk unsuru çoğunlukta olduğu için, Misak-ı Millî sınırları içine alınmıştı.

Ancak, önce de görmüş olduğumuz gibi, 20 Ekim 1921 günü Ankara'da, Fransa ile yapılan anlaşma ile Türkiye - Suriye sınırı saptanırken, Hatay, Suriye sınırları içinde kalmıştı. Türkiye'yi o günün koşulları içinde, Misak-ı Millî'den sapmaya yönelten neden, güneyde Fransızlarla çarpışmaya son veren ve gerçek bir barış andlaşması niteliğinde bulunan 1921 andlaşmasının akdinin, Türkiye'nin çıkarları bakımından büyük önem taşımasıydı.

İskenderun, Türkiye dışında kalmakla beraber, bu bölge için «bir usulü idarei mahsusa tesis olunacağı» andlaşmanın 7 nci maddesinde öngörülmüş ve bu bölgedeki Türk ırkından gelen ahalinin, harslarının gelişmesi için her türlü kolaylıktan faydalanacakları ve Türk dilinin orada resmî dil niteliğinde olacağı da belirtilmişti.

Lozan Barış Andlaşmasının 3 üncü maddesinde ise, Türkiye - Suriye sınırından «20 Teşrinievvel (Ekim) 1921 tarihinde akdolunan Fransa - Türkiye itilâfnamesinin 8 inci maddesinde musarrah ve muayyen hudut» olarak söz ediliyordu.

Türkiye, İskenderun Sancağını, o günün koşullarının baskısı altında Fransa'nın manda yönetimi altındaki Suriye'ye bırakmıştı. Ancak Misak-ı Millî sınırları içindeki bu bölgeyi geri almanın ilk fırsatını kollayacağı ve kaçırmıyacağı da kesindi. Bunun için 1936 yılına kadar beklemek gerekti. Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 günü, Suriye üzerinden manda yönetiminin kaldırılması ve ülkeye bağımsızlık verilmesine ilişkin bir

andlaşma imzalandı. Bu andlaşmanın 3 üncü maddesine göre «Yüksek Akit Taraflar manda rejiminin sona erdiği gün, Fransız Hükümeti tarafından Suriye ile ilgili olarak, ya da bu memleket adına imzalanan bütün andlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye Hükümetine devretmek için bütün tedbirleri alacaklardır.» Demek ki, bu arada Fransa, İskenderun Sancağına ilişkin hak ve vecibelerini de Suriye'ye devredecekti.

Türkiye, Fransa'ya verdiği 9 Eylül 1936 günlü bir nota ile müdahale etti. Bu notada, Suriye ile Lübnan'a verilecek statünün İskenderun Sancağına da verilmesi isteniyordu. Fransa bu notadaki isteği, manda yönetimine ilişkin andlaşmanın buna imkân vermediği gerekçesiyle reddedince, iki Devlet arasında bu konuda çıkan anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti önüne götürülmesi kararlaştırıldı.

Uzun görüşmelerden sonra, Türkiye ile Fransa, bir prensip anlaşmasına vardılar; Milletler Cemiyeti Konseyi de bu anlaşma esaslarını 27 Ocak 1937 günü tasvip etti. Bu esaslara göre, Sancak, bir komisyonun hazırlayacağı bir statü ve bir Anayasa'ya göre yönetilecek; iç işlerinde tam bağımsız, Suriye'den ayrı bir varlık olacak; buna karşılık dış ilişkiler, bazı kayıtlar altında, Suriye tarafından yürütülecek; yönetim Milletler Cemiyetinin kontrolü altına konulacak ve bu kontrolü sağlayacak da Milletler Cemiyeti temsilcisi bir Fransız olacaktı. İskenderun Sancağında, bu anlaşma esaslarına göre, mecburî askerlik olmayacak; ülkenin bütünlüğünü Türkiye ile Fransa garanti edecekti.

Bu amaçla iki Devlet arasında, 29 Ocak 1937 günü Cenevre'de «Sancağın mülkî tamamiyetini tekeffüle, Türkiye - Suriye hududunun teminine dair muahede» imza-

landı ve bu muahede ile ekleri, T.B.M.M. tarafından 14 Haziran 1937 günü onaylanarak yürürlüğe girdi.

Ancak bu andlaşmamn yapılışı, Hatay anlaşmazlığını kesin olarak çözemedi. Çünkü yeni rejimin uygulanması çeşitli nedenlerle ertelenmişti.

Ardından, İskenderun Sancağında yapılacak seçimlerin denetimi meselesi ortaya çıktı. Türkiye ile Fransa arasında bunun çözümü için ikili görüşmeler yapıldı. 3 Temmuz 1938 günü imzalanan bir askerî anlaşma ile Sancak'ta, ülke bütünlüğünün ve siyasî statünün ortaklaşa korunması, Fransız kuvvetlerine eşit sayıda Türk askerinin Sancağa girmesi ve orada görev alması kararlaştırıldı. Türk kuvvetleri 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girdi. Seçimler yapıldı; Millet Meclisi seçildi. 2 Eylül 1938'de toplanan Millet Meclisi «Hatay Devletinin kurulduğunu» ilân etti.

Hatay Devleti, bir yıl kadar bağımsız kaldı ve Hatay Meclisi 29 Haziran 1939'da son toplantısını yaparak Anavatana katılma kararını verdi.

Fransa ile Suriye arasında imzalanmış olduğunu belirttiğimiz manda yönetiminin sona ermesine ilişkin, 9 Eylül 1936 günlü anlaşma, Fransa tarafından henüz onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş ve Suriye'nin bağımsızlığı da gerçekleşmemişti.

Bu durumda, Hatay'ın Türkiye'ye katılması üzerine Suriye'yi mandater devlet sıfatıyla yönetmeye devam eden Fransa ile Türkiye arasında Türkiye - Suriye sınırının yeniden düzenlenmesi gerekti. Önce, sınır çizgisi 19 Mayıs 1939'da Antakya'da imzalanan protokolle saptandı; ardından, 23 Haziran 1939 günü «Türkiye ile Suriye arasında arazi mesailinin kat'i surette hallini mutazammın anlaşma» imzalandı.

Soru 45 : Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Türk Sovyet ilişkileri savaştan sonra ne yönde bir gelişme gösterdi?

Ulusal Kurtuluş Savaşı başladıktan sonra, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yakın ilişkiler kurulduğunu, 16 Mart 1921 günü, Muskova'da bir dostluk andlaşmasının imzalanmış olduğunu görmüştük.

Lozan'dan sonraki olaylar, gerek Türkiye gerekse Rusya bakımından, aralarındaki dostluk ve işbirliğini sürdürmenin önemini bir daha ortaya koydu.

Gerçekten de, kapitalist Devletlerle Rusya arasında bir yakınlaşma olamadığı gibi, Avrupa'da Lokarno anlaşmalarıyla Ren bölgesinin barışı sağlanınca, Almanya ile Rusya'nın işbirliği ihtimali de ortadan kalkmıştı. Rusya, Milletler Cemiyeti'nin de dışındaydı ve bu bakımdan çıkarı, komşularıyla dostluk münasebetleri kurmaktı. Bunlar arasında, özellikle, Türkiye'nin önemi büyüktü ve 1920 lerdenberi iki ülke birbirine yaklaşmıştı.

Türkiye'ye gelince: Lozan'dan sonra, batının emperyalist Devletlerinin tutum ve davranışlarında köklü bir değişiklik olmamıştı; olamazdı da. 1921'de, Türkiye ile Ankara Andlaşmasını imzalayan Fransa bile, Lozan'da, Türkiye'nin en haklı isteklerinin karşısına çıkmıştı. Lozan'dan sonra Musul uyuşmazlığı, İngiltere'nin Milletler Cemiyetindeki güçlü durumunun etkisiyle Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmıştı.

Bu koşullar içinde, Türkiye'nin çıkarları, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında izlediği dış politikaya dönmeyi ve bunu sürdürmeyi gerektiriyordu. Bu nedenlerle, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Milletler Cemiyeti Konseyinin Musul'a ilişkin kararından bir gün sonra, 17 Aralık 1925'de, Paris'te, bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması imzalandı.

Bu andlaşmanın birinci maddesi uyarınca, Taraflardan birinin silâhlı bir saldırıya uğraması halinde, diğer Taraf «birincisine karşı bitaraflığı muhafaza» edecektir. Andlaşmanın ikinci maddesine göre de Taraflar birbirlerine karşı saldırı hareketinde bulunmayacak; diğer Devlet ya da Devletlerle bu Devlete yönelmiş bir ittifak ya da siyasî mahiyette bir andlaşma yapmayacak ve diğer Devletler tarafından girişilmiş düşmanca bir harekete katılmıyacaktır.

Bu andlaşma üç yıllık bir süre için yapılmış olup altı ay öncesinden feshi istenmemişse bir yıl uzatılmış sayılacaktı.

Bu andlaşmanın imzalanması Türk - Sovyet ilişkilerinin dostça sürmesini sağlamış; 17 Aralık 1929 günü, Andlaşmanın iki yıl uzatılmasını öngören bir protokol yapılmıştır. Ardından, 30 Ekim 1931 tarihli protokolle, süre bir daha uzatılmıştır.

1932'de Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş; iki yıl sonra da Sovyetler Birliği aynı milletlerarası örgüte katılmıştır. Bunu izleyen süre içinde, Sovyetler Birliği, bir yandan Almanya, öte yandan Japonya'nın tutum ve davranışının etkisiyle politikasını Batı Avrupa Devletlerine yaklaştırmaya çalışırken; Türkiye de, aynı Devletlerle normal ilişkiler kurmakta ve yürütmektedir. Bu bakımdan da aralarında sürtüşme olmayan iki komşu Devlet, özellikle 1933 yılından itibaren daha sıkı bir işbirliğine girişmişlerdir. 7 kasım 1935'de, Ankara'da, 1925 Andlaşmasıyla eklerinin 7 Kasım 1945'e kadar uzatılmasını öngören protokol imza edilmiştir.

Soru 46 : Lozan'dan sonra Türk - Yunan ilişkileri ne zaman kuruldu ve nasıl gelişti?

Türkiye ile Yunanistan arasında, ahali değişimine

(mübadelesine) ilişkin ve «établis» diye anılan anlaşmazlığın çözüm yoluna girmesi üzerine, 1925 yılında iki Devlet arasında normal diplomatik münasebetler kuruldu. Bununla beraber, dostluk ve iyi komşuluk ortamının yaratılabilmesi için 1930 yılına kadar beklemek icap etti. Gerçekten, bir ara savaş havasının bile estiği bir aşamadan geçildikten sonra, Atatürk'ün ve Venizelos'un çabalarıyla 10 Haziran 1930 günü Ankara'da ahali değiminden arta kalan meseleleri kesin olarak çözümleyen bir andlaşma imzalandı.

Ardından, Yunan Başbakanı 27 - 31 Ekim 1930 günleri arasında Türkiye'yi ziyaret etti ve yapılan görüşmeler sonunda, üç önemli belge imzalandı: Dostluk, taraflsızlık, uzlaşma ve hakem andlaşması; deniz kuvvetlerinin tahdidi hakkında protokol; ikamet, ticaret ve seyrüsefain sözleşmesi.

Türkiye ile Yunanistan arasında bu yakınlaşmanın gerçekleşmesinde, o yıllarda Akdeniz'de bir ittifak sistemi kurmaya çalışan İtalya'nın payı büyük olmuştur. Nitekim gerek Türkiye, gerekse Yunanistan, bu yoldaki olumlu çabasından dolayı İtalya Hükûmetine teşekkürlerini bildirmişlerdir.

Türk - Yunan yakınlaşmasının sonuçlarından biri, ayrıca söz konusu edeceğimiz Balkan Antantı'nın kurulabilmesi oldu.

Şunu da belirtelim ki, 1930 yılından İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar, Türk - Yunan ilişkileri her iki Devlet yöneticilerinin anlayış ve iyi niyetine bağlı olarak dostluk ve iyi komşuluk esası üzerinden yürütülebilmiştir. Ancak, aradan geçen 30 - 35 yıllık süre, Yunanistan'ın emperyalist arzu ve iştihasını söndürmemiş, 1947'de Ege adalarını ele geçiren bu Devlet, daha sonra Kıbrıs Adası üzerindeki oyunları yüzünden, Türkiye ile ilişkilerini tamiri güç şekilde bozmuştur.

Soru 47 : Türkiye - İtalya ilişkileri ne yönde gelişmiştir?

İtalya, Osmanlı İmparatorluğunun mirasından pay almak isteyen Devletlerden biriydi. Gizli anlaşmalarla kendisine Anadolu'da bazı topraklar vaad edilmiş; fakat bu gerçekleşmemişti. Bu yüzden müttefikleriyle arası bozulan İtalya, örneğin, 1921 Londra konferansında, İngiltere'yi ve onun bir vasıtası olan Yunanistan'ı desteklememişti.

Fakat barıştan sonra, Musul yüzünden İngiltere ile Türkiye ilişkilerinin son derece gerginleştiği günlerde, İtalya, fırsattan faydalanarak, Anadolu üzerindeki isteklerini yeniden ortaya koydu. 1927 yılında ise, İtalya Doğu Akdeniz Devletleri ile bir ittifak sistemi kurma çabasına girişti. Bu amaçla da, İtalya, Türkiye ve Yunanistan arasında bir dostluk ve tarafsızlık andlaşması yapılmasını önerdi.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlıkların henüz çözümlenmemiş olması nedeniyle, üçlü andlaşma yerine, Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928 günü, Roma'da, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adlî Tesviye Andlaşması imzalandı. Bu andlaşma T.B.M.M. tarafından 29 Kasım 1928'de onaylandı.

Bu andlaşma faşist İtalya'nın dış politikasının yayılma ve genişleme amaçlarına uygun düşmüyordu. Bu yüzdendir ki, imzalanmasına rağmen, Türkiye - İtalya ilişkileri, karşılıklı güven ve işbirliği ortamında gelişemedi.

İtalya, 1935'de Habeşistan'a saldırdı. Meseleye el koyan Milletler Cemiyeti, Misakın 16 ncı maddesinde öngörülen iktisadî ve malî zorlama tedbirlerine başvurulmasını ve bunların İtalya'ya karşı uygulanmasını kararlaştırdı. T.B.M.M., Türkiye'nin de bu tedbirlerin uygulanmasına katılmasını öngören bir kanunu oybirliğiyle ka-

bul etti. Türkiye'nin bu davranışını İtalya, 11 Kasım 1935 günlü notasıyla protesto etti.

1936'da bu kez Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi isteğinde bulununca, buna İtalya karşı çıktı; buna rağmen toplanan Montrö Konferansına da katılmadı, fakat yapılan Sözleşmeyi sonradan imzaladı.

Mihver teşekkül ettikten sonra, Türkiye'nin de Mihver'e girmesi teşebbüslerinde bulunuldu, bunlardan da sonuç alınamadı.

Türkiye, İtalya'ya güvensizliği nedeniyle, dış politikasını, bu gerçeği gözönünde tutarak çizmeye ve ayarlamaya çaba gösterdi.

Soru 48 : Türkiye - İngiltere ilişkileri gelişebilmiş midir?

Anadolu'da başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşma en karşı olan Devlet İngiltere idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin varlığını bir türlü kabul etmek istemeyen ve bu Hükûmetle ilişki kurmamakta direnen Devlet gene İngiltere oldu.

Lozan Barış Konferansına, Türkiye Devleti temsilcileriyle birlikte İstanbul Hükûmeti temsilcilerini de davet ettiren İngiltere'dir.

Konferans süresince, Türkiye'nin en haklı isteklerinin karşısına dikilen, Boğazların askersizleştirilmesini öneren ve kabul ettiren; Konferansın bir süre kesilmesine sebep olan gene aynı Devlettir.

Nihayet, Türkiye - Irak sınırının Lozan'da saptanmasını engelleyen ve yukarda görmüş olduğumuz gibi, bir olupbittiye getirerek Musul'u ele geçiren gene İngiltere'dir.

Bütün bunlardan sonra, Türkiye ile İngiltere arasın-

daki ilişkilerin kısa bir süre içinde düzelmesi beklenemezdi. İlk gelişme, 1929 yılında bir İngiliz savaş filosunun İstanbul'u ziyaretiyle başladı. 1936 yılında, Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesini değiştirme talebi, İngiltere tarafından olumlu karşılandıktan başka Montrö Konferansı süresince, bu Devletin tutum ve davranışı da dostça oldu.

1936 yazında, İngiltere kralı VIII. Edvard, İstanbul'a özel bir ziyaret yaptı ve Atatürk'le görüştü. Ertesi yıl Türkiye Başbakanı, İngiliz Kralının taç giyme töreninde bulunmak üzere Londra'ya gitti.

27 Mayıs 1938'de ise, iki Devlet arasında Türkiye'ye kredi verilmesine ilişkin bir andlaşma imzalandı.

Soru 49 : Türkiye, Birinci Savaştan Sonra Kurulan «Milletler Cemiyeti»ne katılmış mıdır?

Başlıca görevi milletlerarası barış ve güvenliği korumak olan bir Milletler Cemiyeti kurulması kararına, Birinci Dünya Savaşı ertesinde toplanan, Paris Konferansında varılmış ve Milletler Cemiyeti Misakı hazırlanmıştı. 26 maddelik bu Misak, Almanya ile yapılan Versay; Avusturya ile yapılan Sen-Jermen; Macaristanla yapılan Trianon; Bulgaristanla yapılan Nöyyi ve Osmanlı Devleti ile yapılan Sevr barış andlaşmalarının Birinci Bölümünü teşkil ediyordu. Böylece, Misak bağımsız bir belge niteliğini taşımıyor ve sözü geçen barış andlaşmalarına bağlı bulunuyordu.

Milletler Cemiyeti'nin kurucu üyeleri, Birinci Dünya Savaşının galip Devletleriydi. Savaş sırasmda tarafsız kalmış bazı Devletler de kurucu üyeler arasına alınmıştı.

Sevr'i imzalayan Osmanlı Devleti, savaşın yeniklerinden olduğu için, Milletler Cemiyetine üyeliği söz ko-

nusu değildi; kaldı ki, Türk Ulusu Sevr'i kabul etmemiş ve Anadolu'da Bağımsızlık Savaşı başlamıştı.

24 Temmuz 1923 günü imzalanan Lozan Barış Andlaşması'nın Birinci Savaş ertesinin barış andlaşmalarından değişik bir yanı da, baş tarafında, Milletler Cemiyeti Misakı'nın yer almayışı idi. Böylece Türkiye, Milletler Cemiyetinin dışında kalıyor ve aslında üye olmak isteğinde de bulunmuyordu.

Bununla beraber, Lozan Barış Andlaşmasında Milletler Cemiyetine gönderme (atıf) yapan ve yetkiler veren maddeler vardı. Örneğin, Lozan'da çözümlenemeyen Türkiye Irak sınırının Türkiye ile büyük Britanya arasında anlaşarak çizilememesi halinde, anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti Meclisine sunulacağı, Lozan Andlaşmasının 3. üncü maddesiyle kararlaştırılmış bulunuyordu.

Gerçekten de, 1924 Mayısında İstanbul'da İngiltere ile yapılan görüşmeler çıkmaza girince, Türkiye - Irak sınırı sorunu (ki aslında Musul sorunudur) Milletler Cemiyeti Meclisine sunuldu ve Türkiye, üye olmadığı bu cemiyet Meclisindeki görüşmelere katıldı.

Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılına kadar Milletler Cemiyetine üye olmadı.

Atatürk, üyelik için Cemiyete başvurmayı ve böylece kabul olunmayı istemiyor; Türkiye'ye, Cemiyete üye olarak katılması için bir çağrıda bulunulmasını bekliyordu. Bu çağrı, 6 Temmuz 1932 günü yapıldı; 9 Temmuz'da T.B.M.M. nde çağrıyı kabul kararı alındı ve 18 Temmuz 1932 günü ise, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun oybirliği kararıyla Türkiye Milletler Cemiyetine üye oldu.

Soru 50 : Balkan Antantı nasıl kuruldu?

Türkiye, Lozan Andlaşmasını yaparak barış düzeni-

ne geçtikten sonra, Balkan Devletleriyle uzun süredir dostluk ortamında yürümeyen ilişkilerini düzeltme çabalarına girişti. Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile 1929'dan 1933'e kadar iki taraflı dostluk, saldırmazlık, hakem ve uzlaşma andlaşmaları imzaladı.

Öte yandan, Balkan Devletleri, kendi aralarındaki sorunların büyük kısmını çözümlemişlerdi; böylece Balkanlarda çok uygun bir işbirliği ortamı hazırlanmış oluyordu.

Bundan faydalanılarak, bir Balkan Birliği'nin kurulması yolunda çabalara girişildi ve 1930'dan itibaren 1934 yılına kadar, sırasıyla Atina, İstanbul, Bükreş ve Selânik'te dört Balkan Konferansı tertiplendi.

Bunlardan ilk ikisine katılan Bulgaristan, üçüncüsünü terketti. Çünkü, Bulgaristan Balkanlardaki statükodan memnun değildi ve Yunanistan'dan bazı arazi istekleri bulunuyordu.

Balkan Antantı fikrini en içtenlikle benimsemiş olan Devlet Türkiye idi. Böyle bir Antant gerçekleştirilebildiği takdirde, Balkan Devletlerine dışardan bir tehlike gelmesi ihtimali bir hayli zayıflıyacaktı ve faşist İtalya, Balkanlara yönelen en büyük tehlikeydi. İtalya, Akdenizden «bizim deniz» diye söz ediyor; On iki Adaya sahip olan bu Devletin gözü Türkiye'nin Akdeniz sahillerine çevrilmiş bulunuyordu. Bu koşullar içinde, Balkanlarda kurulacak güçlü bir Birlik, İtalya'nın isteklerine büyük ölçüde engel olabilirdi.

Birbirini izleyen konferanslarda oluşturulan Balkan Antantı fikri 1934 yılında gerçekleştirildi. Önce Belgrat'ta toplanan, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları Balkan Antantı tasarısını hazırladıktan sonra, bunu 9 Şubat 1934 günü Atina'da imzaladılar.

Böylece, Türkiye'nin çok önem verdiği Balkan An-

tantı, Bulgaristan'ın iştiraki olmaksızın, kurulmuş oluyordu.

Bir Önsöz ve üç maddeden ibaret bulunan Balkan Antantının başlıca amacının «Balkanlarda halen müesses arazi nizamının muhafazasını temin» olduğu belirtilmektedir.

Bu amacı gerçekleştirmek için, imzacı Devletler, birinci ve ikinci madde ile şunları kararlaştırmışlardır:

«Madde 1. — Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bütün kendi Balkan hudutlarının emniyetini mütekabilen tekeffül ederler.

«Madde 2. — Yüksek Âkitler, bu itilâfnamede tâyin edilmiş olan menfaatlerini ihlâl edebilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbiri ile görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar, bu Misakı imzalamamış olan diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı, birbirine evvelden haber vermeksizin siyasî bir harekette bulunmamayı ve diğer âkitlerin muvafakati olmaksızın diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı siyasî hiçbir vecibe altına girmemeyi taahhüt eylerler.»

Üçüncü madde Misakın yürürlüğü ile diğer Balkan memleketlerinin katılmasını düzenlemiştir. Bu sonuncu konuya ilişkin hüküm şöyledir: «İtilâfname, iltihakı âkitler tarafından müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti, diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlerini bildirmeleriyle beraber hüküm ifade edecektir.»

Maddenin öngördüğü Devlet, şüphesiz, Bulgaristan'dır ve fakat Bulgaristan Balkan Antantına üye olarak katılmıyacaktır.

1936'larda, Balkan Antantının gelişmesi bir yana, üye Devletler arasında bir çözülme başlayacak ve Balkan Devletlerini bölme gayretine girişmiş olan İtalya buna

muvaffak olacaktır. 24 Ocak 1937'de Yugoslavya'nın, Bulgaristan'la yaptığı dostluk andlaşmasıyla Antantın gücü iyice zayıflayacak ve son Balkan Konferansı 1940 yılının savaş havası içinde toplanacaktır.

Soru 51 : Türkiye'nin, Afganistan, İran ve Irak'la ilişkileri ne yönde gelişmekteydi?

Balkan Devletleriyle dostluk, işbirliği ve dayanışma ilişkilerini güçlendirmeye önem veren Türkiye, Balkan Antantı kurulduktan sonra, Doğusundaki Devletlerle de bunu gerçekleştirmek istemiştir.

Türkiye, doğusundaki Devletlerle, esasen iyi bağlantılar kurmuştu. Ulusal Kurtuluş Savaşının ilk yıllarında, görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya gitmiş olan Türk heyetinin, orada, bağımsızlığına yeni kavuşmuş bulunan Afganistan'la, 1 Mart 1921 günü bir ittifak andlaşması yaptığını görmüştük. Bunu aynı devletle, 25 Mayıs 1928 de yapılan dostluk ve işbirliği andlaşması izledi.

İran'la, başlangıçta, yürütülen iyi ilişkiler, Türkiye'de hilâfetin ilgası üzerine bozulmaya yüz tutmuş; 1925 deki doğu isyanı sırasında ise bir hayli gerginleşmiştir. Ancak, 22 Nisan 1926'da, Türkiye ile İran arasında hem sınır meselelerini çözümlemek hem de iyi ilişkileri geliştirmek için akdolunan andlaşma ile bu gerginlik ortadan kaldırılmış; ardından 23 Ocak 1932 günü, Tahran'da, «Türkiye ile İran arasında hudut hattının tâyinine dair itilâfname» imzalanmış; 5 kasım 1932'de de yeni bir güvenlik ve dostluk andlaşması yapılmıştır.

Irak, bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı ertesinde Büyük Britanya'nın manda yönetimi altına konulmuştu. Bu nedenle de Türk Irak ilişkileri, aslında Türk - İngiliz ilişkileri şeklini almıştı. Gene bilindiği gibi, Lozan'da çözümlenemeyen Türk Irak sınırı sorunu, Milletler

Cemiyeti önünde, Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmış ve böylece Musul Türkiye'nin elinden çıkmıştı.

Irak, 30 Haziran 1930 günü Büyük Britanya ile akdettiği bir andlaşma ile muhtariyete kavuştu. 1931 yılında ise Irak Kralı Faysal, ardından da Başbakan Nuri Paşa, Türkiye'yi ziyaret ettiler. Böylece, bu devletle de ilişkiler dostluk ve iyi komşuluk ortamında yürütülmeye başlanmış oluyordu.

Türkiye, bu üç devletle daha sıkı bağlantılar kurabilirdi; bu yöndeki çalışmaların sonucu Sâdâbad Misakı oldu.

Soru 52 : Sâdâbad Paktı'nın esasları nelerdi?

Türkiye ile İran ve Irak arasında bir pakt yapılmasına 1935 yılında teşebbüs edildi ve gerçekten de, 2 Ekim 1935'de hazırlanan bir metin üzerinde anlaşmaya varıldı. Ancak, bunun yürürlüğe girebilmesi, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının çözümlenememesi sebebiyle gecikti. Nihayet Afganistan'ın da katılmasıyla, 8 Temmuz 1937 günü, Tahran'da, Sâdâbad Sarayında, «Ademi Tecavüz ve Müşavere Muahedesi» imzalandı.

«Sâdâbad Paktı» diye anılan bu saldırmazlık ve danışma andlaşmasının başlıca hükümleri şunlardır:

«Madde 1 — Yüksek Âkid Taraflar, birbirlerinin dahilî işlerine her türlü müdahaleden mutlak surette istinkâf siyaseti takib etmeyi teahhüd ederler.

Madde 2 — Yüksek Âkid Taraflar, müşterek hudutlarının masuniyetine sureti katiyede riayet etmeyi teahhüd ederler.

Madde 3 — Yüksek Âkid Taraflar müşterek menfaatlerini alâkadar eden beynelmilel mahiyette her türlü ihtilâflarda birbirlerile istişarede bulunmak hususunda mutabıktırlar.

Madde 4 — Yüksek Âkid Taraflardan her biri, diğerine karşı hiç bir halde, gerek münferiden, gerek bir veya birden fazla salis devletle birlikte, diğer Âkidlerden birine karşı hiçbir tecavüz hareketinde bulunmamayı teahhüd eder.

Madde 7 — Yüksek Âkid Taraflardan her biri, diğer Âkid Tarafların müessesatını devirmek, hudud ve diğer mahallerinin nizam ve emniyetini bozmak veya hükümet rejimini ihlâl etmek maksadile silâhlı çete, cemiyet veyahut teşekküllerin teessüsüne veya fiiliyata geçmelerine, kendi hududları dahilinde, mani olmayı taahhüd ederler.

Madde 8 — Yüksek Âkid Taraflar, kendi aralarında çıkabilecek bütün niza ve ihtilâfların, mahiyet ve menşeleri her ne olursa olsun; hal ve tesviyesi ancak muslihane vasıtalara müracaatla mümkün olabileceğini 27 Ağustos 1928 tarihli harbden feragat muahedesile tanımış olduklarından bu hükmü teyid ile bu hususta kendi aralarında ittihaz olunmuş veya edilecek olan usullere müracaat edeceklerini beyan ederler.»

Sâdâbat Paktı beş yıllık bir süre için akdedilmişti. Ancak, bu sürenin bitiminden altı ay önce, taraflardan birince fesih ihbarında bulunulmadığı takdirde, beş yıl süreyle uzatılmış sayılacak ve her beş yıllık dönemin bitiminde yürürlükten kalkması için fesih gerekecekti. Günümüze değin böyle bir fesih yapılmamıştır. Bununla beraber, İkinci Savaştanberi Sâdâbad Paktı uygulanmamaktadır.

Soru 53 : 1923 - 1938 döneminde, Türkiye'nin izlediği dış politikadan genel bir sonuç çıkarılabilir mi?

Türkiye, Lozan Andlaşmasının imzalanmasından he-

men sonra, Musul sorununu çözümlemek zorunda kalmıştır. Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'yi tutan davranışı ve kararı neticesinde Musul kaybedilince, Ulusal Kurtuluş Savaşının dış politikasına dönülmesi gereği bir kez daha anlaşılmış ve Sovyetler Birliği ile 1925 yılında dostluk ve saldırmazlık andlaşması imzalanmıştır. Türkiye, böylece, en büyük ve en güçlü komşusuyla 1921'de kurduğu işbirliği ve dayanışma ilişkilerini yenilemiş oluyordu.

Yunanistanla ahali mübadelesi konusundaki uyuşmazlık ortadan kalktıktan sonra, her iki devlet Balkan Antantı fikrinin öncülüğünü yaptılar ve 1934 yılında bunu gerçekleştirmeyi başardılar.

Türkiye açısından, Balkan Antantı ile, Trakya'daki sınırlarımızın da güvenliği sağlanmış oluyordu.

Sâdâbad Paktı, Türkiye'nin Afganistan, İran ve Irakla çok sıkı bir dayanışma ortamına girmesi sonucunu verdi.

Suriye, Fransa'nın manda yönetimi altındaydı ve bu devletle İskenderun Sancağı meselesinin barışçı bir çözüme bağlanması amacıyla görüşmeler yapılıyordu.

Türkiye bu dönemde, batılı devletlerle normal ilişkilerini yürütmekle beraber, bunlardan hiçbiriyle sıkı bir bağlantıya girmemiştir.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan Milletler Cemiyeti'nin dışında bırakılmıştır ve Atatürk, bu milletlerarası örgüte ancak davet olunarak katılma kararındadır. Nitekim bu davet yapılacak ve bunun üzerine Türkiye Milletler Cemiyeti üyesi olacaktır.

«Yurtta barış, dünyada barış» ilkesine içtenlikle bağlı olan Türkiye, savaşın kanun dışı edilmesine ilişkin, 1928 tarihli Paris ya da diğer adıyla Briand - Kellogg Misakına katılacak; savaş yasağına bağlılığını, bu Misaka hem Balkan Antantı Andlaşmasının Önsözünde, hem de

Sâdâbad Paktının dördüncü maddesindeki atıfla belirtecektir.

Milletlerarası uyuşmazlıkların barış yoluyla çözümlenmesinden yana olduğunu Bozkurt-Lotüs olayının, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul etmekle ispat etmiş olan Türkiye; değişen koşullara cevap vermekten uzak kalan Lozan Boğazlar Sözleşmesinin tâdili talebini de, milletlerarası belgelerin pervasızca yırtıtılıp atıldığı bir çağda, hukuka uygun olarak öne sürmüştür.

İçte devrimleri başarmaya çalışan Atatürk, dışta, hiçbir Devlete ya da bloka körü körüne bağlanmayan, ulusal çıkarlara en uygun düşen gerçekçi bir dış politikayı büyük bir başarıyla yürütmüş; Devletin bağımsızlığı ve eşitliği ilkelerine gölge düşürecek hiçbir ilişki kurmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ

Soru 54 : İkinci Dünya Savaşının hemen öncesindeki olaylar, Türkiye'nin dış politikası üzerinde ne gibi etkiler yapmıştır?

1936'dan itibaren Avrupa'daki gerginlik gittikçe artmakta ve yeni bir dünya savaşma doğru hızla yaklaşıldığının belirtileri görülmektedir. 1939 Martında Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgal ve ilhak edilmesi, aynı yılın 7 Nisanında Arnavutluk'un İtalya'nın saldırısına uğraması, kuşkuları artırmaktadır. Türkiye, özellikle faşist İtalya'nın emperyalist davranışlarından endişe etmekte; buna karşı, Montrö Konferansından beri ilişkilerini düzelttiği İngiltere'yle daha yakın bir işbirliğine girmek istiyordu.

Almanya ise bu yakınlaşmayı önlemeye çalışıyor ve bunu gerçekleştirmesi için de en tecrübeli diplomatlarından Von Papen'i Türkiye'ye gönderiyordu. Buna rağmen, 12 Mayıs 1939 günü Türk - İngiliz Bildirisi yayımlandı. Bu bildiriye göre, Türkiye ile İngiltere, aralarında bir karşılıklı yardım andlaşması imzalayacaklar ve bu andlaşma yapılana kadar da, Akdeniz bölgesinde savaşa yol

açabilecek bir saldırı halinde birbirlerine her türlü yardımda bulunacaklardır.

Bu tarihte, Türkiye ile Fransa arasında İskenderun Sancağı uyuşmazlığı çözümlenmemişti. Bu nedenle, Fransa ile aynı nitelikteki bildirinin imzalanması, 23 Haziran 1939'da gerçekleşti. Ardmdan, üç devlet, sözü edilen karşılıklı yardım andlaşmasının görüşmelerine başladılar.

Türkiye'nin, dış politikasını, böylece, İngiltere ve Fransa'ya yaklaştırmasının Sovyetler Birliği üzerinde etkileri olacağı kesindi. Sovyetler Birliği, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki bu yakınlaşmayı, önce, çok iyi karşıladı. İngiltere ise, Türkiye aracılığıyla İngiliz Sovyet ilişkilerinin de bundan böyle daha uygun bir ortama gireceğini umuyordu. Fakat, 23 Ağustos 1939 günü Almanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan saldırmazlık paktı, durumu, beklenmedik bir yöne sürükledi. Bu vaziyette Türkiye'nin bir yandan Sovyetler, öte yandan İngilizlerle dostluğunu bağdaştırma çabalarına girmesi gerekiyordu. Fakat buna teşebbüs etmesinden önce, 1 Eylülde Almanya'nın Polonya'ya saldırması ve 3 Eylülde İngiltere ile Fransa'nm Almanya'ya savaş ilân etmeleriyle İkinci Dünya Savaşı başladı.

25 Eylülde, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu Moskova'ya gitti. Almanya, Sovyetlerden, Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamasını, yani Türkiye'yi Batıdan ayırmasını istiyordu. Sovyetler, Saraçoğlu'na, kabulü imkânı olmayan telkiflerde bulundular; özellikle, Boğazların ortak savunmasına ilişkin.

Türk Dışişleri Bakanı Türkiye'ye döndü ve ardmdan, 19 Ekim 1939 günü, Ankara'da Türkiye, İngiltere, Fransa İttifak Andlaşması imzalandı.

Böylece, Türkiye'nin dış politikasında, Ulusal Kurtuluş Savaşındanberi önemli bir etken olan Sovyet dostlu-

ğu zayıflıyor; iki devlet arasında günümüze kadar sürecek bir siyasal gerginlik dönemi başlamış oluyordu.

Soru 55 : Savaş sırasında yapılan, Türkiye'nin katıldığı ya da Türkiye'yi ilgilendiren konferanslar hangileridir?

Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1) 1941 yılının aralık ayında yapılan Moskova Konferansında, İngiltere ile Rusya arasında Türkiye'yi ilgilendiren görüşmeler oldu. Rusya, Türkiye üzerindeki isteklerini İngiltere'ye kabul ettirmek istiyordu. Bu amaçla, Stalin, Eden'e, Oniki Adanın Türkiye'ye verilmesini; ayrıca Bulgaristan ve Suriye sınırında Türkiye çıkarına değişiklikler yapılmasını önerdi. Buna karşılık Rusya'nın Türkiye'nin doğu bölgesinde bazı topraklara ve Boğazlara ilişkin istekleri olacaktı.

2) 19 Ocak 1943'de, Kazablanka Konferansında, Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için teşebbüse geçilmesi kararlaştırıldı.

3) 30 Ocak'ta ise, Churchill ile İnönü Adana Konferansında buluştular.

Bu konferansta Türkiye'nin savaş - dışı durumu; Türk - Rus ilişkilerinin son durumu; Türk ordusunun Müttefikler tarafından güçlendirilmesi konuları ele alındı.

Balkanlara karşı bir müttefik saldırısı, Kuzeyden Rusya ve Güneyden, diğer müttefikler tarafından yürütülmeliydi. Bu sonuncusu ise, Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa katılmasıyla mümkün olabilirdi.

Ancak Türkiye, bir yandan Rusya'nın Balkanlardaki emellerinden kuşku duyuyordu; öte yandan Almanya'nın saldırısı halinde, buna karşı koyabilecek askerî gücü olmadığını öne sürüyordu.

Görüşmeler sonunda, Türk ordusunun İngiltere tarafından güçlendirilmesi için planların hazırlanması konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Konferansın bitiminde yayımlanan 1 Şubat 1943 günlü resmî tebliğde şöyle denilmekteydi:

«Türk devlet adamları son buhranlı seneler esnasında güdülen Türk politikasının cereyan seyrini izah etmişler ve Başvekil Churchill, Majeste Kral Hükûmetinin bu politikayı sempati ve tam anlayışla takip ettiklerini kendilerine temin eylemişlerdir... Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Devletlerinin, Türkiye'nin umumî bakımdan tedafüî emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibariyle yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve bu mevzu üzerinde iki taraf askerî uzmanları arasında görüşmeler vuku bulmuştur.»

Böylece, Türkiye, Adana Konferansında, İngiltere'nin isteğine rağmen, savaşa katılmamayı bir kez daha başarmış oluyordu.

4) 17 Ağustos 1943 günü yapılan Québec (Kebek) Konferansında, Türkiye'nin durumu gene söz konusu edildi.

Büyük Britanya ve A.B.D., bu tarihte, Türkiye'nin savaşa katılmasının gerekli olmadığına karar verdiler.

5) Buna karşılık, 19 Ekim 1943'de toplanan Moskova Konferansında, Sovyetler Birliği, Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamayı öneriyordu. İngiltere ve Amerika Québec'te saptamış oldukları görüşlerini değiştirmediler. Sonunda, bu devletlerle Rusya arasında şu uzlaştırıcı yol kabul edildi: Önce İngiltere, Türkiye'deki hava alanlarından faydalanma olanağı isteyecek; ardından, İngiltere ile Rusya, Türkiye'nin savaşa katılması için teşebbüse geçeceklerdir.

6) 5-6 Kasım 1943 tarihleri arasında yapılan Birinci Kahire Konferansında, Moskova'dan dönmekte olan

Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Eden, Numan Menemencioğlu ile görüştü ve Moskova kararlarına uygun olarak, hava üsleri talebinde bulunduğu gibi, yıl sonuna kadar da Türkiye'nin savaşa katılmasını istedi.

Türkiye, her iki teklifi de kesinlikle reddetti.

7) Tahran Konferansı, 1 Aralık 1943'de toplandığında, A.B.D., Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği arasında görüşülen konulardan biri gene Türkiye'nin durumudur. Varılan karar şudur ki «Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa katılmasının şayanı arzu olduğu» Roosevelt ve Churchill tarafından, Kahire'ye davet edilecek olan İnönü'ye duyurulacaktır.

8) Böylece, İnönü, Roosevelt ve Churchill 3 Aralık 1943 günü İkinci Kahire Konferansında biraraya geldiler.

Konferans sonunda İnönü, Türkiye'nin savaşa katılmasına, prensip olarak razı oldu. Bunun için, Türkiye'ye askerî yardım yapılması ve ortak bir askerî harekât planı hazırlanması gerekliydi. Bu konuları görüşmek üzere bir İngiliz askerî heyeti Ocak 1944'de Ankara'ya geldi. Yürütülen görüşmelerden sonuç alınamadı. Bunun nedeni, özellikle İngiltere'nin Türkiye'ye taahhüt ettiğinden az yardım vermek istemesiydi.

Bunun üzerine, İngiltere, 2 Mart 1944'de Türkiye'ye silâh ve malzeme yardımını kestiği gibi, ardından da, 1 Nisan 1944'de A.B.D. aynı yolu tuttu.

9) Nihayet, 4 Şubat 11 Şubat 1945 günleri arasında, Üç Büyüklerin (A.B.D., Sovyetler Birliği ve Büyük Britanya) katıldığı Yalta Konferansında, Almanya'nın yenilgisi üzerine ortaya çıkan sorunların görüşülmesi yanında, Sovyetler Birliği'nin Boğazlara ilişkin isteklerine de değinildi. Ancak, bu konuda Üç Büyüklerin karar alması, daha sonraki Potsdam Konferansında oldu.

Soru 56 : İkinci Dünya Savaşı sürerken, Türkiye'nin imzaladığı milletlerarası belgeler hangileridir?

İkinci Dünya Savaşının hemen başlarında, 19 Ekim 1939 günü Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında «Üç taraflı karşılıklı yardım muahedesi»nin imzalandığını söylemiştik.

Önemi ve özelliği nedeniyle, bu andlaşmanın ve eklerinin ne gibi hükümler ihtiva ettiğini hemen aşağıda, ayrı bir soruya konu yapacağız.

Savaş süresince, Türkiye, bunun dışında hangi milletlerarası belgeleri imzalamıştır?

1) Bunlardan biri, 17 Şubat 1941 günlü, Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan bir bildiri idi. Türkiye'nin Bulgar sınırında olağanüstü güvenlik tedbirleri alması, Bulgaristan'ı kuşkulandırmıştı. Oysa bu tedbirler, Balkanlardaki Alman saldırısına karşı alınmıştı. Bulgaristan'ın kuşkularını ortadan kaldırmak için imzalanan bu bildiri ile, taraflar birbirlerine saldırmama yükümü altına girdiler.

2) Bunu, 24 Mart 1941 günlü Türk - Sovyet Bildirisi izledi. Almanlar bütün Balkanları ele geçirmiştiler ve bu durum Türkiye'yi kuşkulandırmaktaydı. Bildiride, «Şayet Türkiye hakikaten tecavüze dûçar olur ve topraklarını müdafaa için harbe girmeye mecbur kalırsa, o zaman Türkiye, Sovyetlerle arasında mevcut ademi tecavüz misakına istinaden Sovyetler Birliği'nin tam anlayış ve bitaraflığına güvenebilir» denilmekteydi.

3) Almanya, Rusya'ya karşı savaş açmadan önce, Türkiye'ye bir saldırmazlık andlaşması yapma teklifinde bulundu. Türkiye, sınırlarına kadar ulaşmış olan büyük bir tehlikeyi önlemek bakımından böyle bir andlaşma yapmaya razı oldu. 18 Haziran 1941 günü imzalanan

bu anlaşma ile, taraflar, «aralarındaki münasebetleri mütekabil itimat ve samimî dostluk esasına istinat ettirmek arzusu ile ve her birinin elyevm mevcut taahhütleri kaydı ihtiyatîsi tahdında... arazilerinin masuniyetine ve tamamiyeti mülkiyesine mütekabilen riayet ve doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdiğeri aleyhine müteveccih her türlü harekâttan tevakki etmeyi... müşterek menfaatlerine taallûk eden bütün meselelerde, bunların halli için mutabakatı temin etmek üzere aralarında atiyen dostane temasta bulunmayı taahhüt» etmekteydiler.

Bunun hemen ardından, 22 Haziran 1941'de Almanya Rusya'ya saldırdı. Alman - Rus Savaşı Türkiye'yi büyük bir tehlikeden kurtarıyordu. Türkiye, her iki devlete de, bu savaş karşısında tarafsız kalacağını resmen bildirdi.

Bundan sonra savaş bitene kadar da, Türkiye, önemli bir andlaşmaya katılmadı.

Soru 57 : 19 Ekim 1939 günlü Türk - İngiliz - Fransız İttifakı'nın esasları nelerdi?

Türkiye Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gittiğini ve bu ziyaretinin başlıca amacının İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmak olduğunu; fakat bunda başarıya ulaşılamadığını görmüştük.

Üç hafta boşuna bekletildikten sonra, Saraçoğlu, 17 Ekim 1939 günü Moskova'dan ayrıldı ve bundan iki gün sonra da, 19 Ekim 1939'da, Ankara'da «Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti ve İngiltere Krallığı arasında, üç taraflı karşılıklı yardım muahedesi» imzalandı.

Andlaşmanın temel hükümleri şunlardır:

Madde 1 — Türkiye'ye karşı bir Avrupa devleti ta-

rafından vaki bir tecavüz neticesinde Türkiye bu devletle muhasamata giriştiği taktirde, Fransa ve Birleşik Krallık fiilen Türkiye Hükümetile teşriki mesai edecekler ve ona yedi iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

Madde 2 — 1. Bir Avrupa devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşriki mesai eyleyecek ve onlara yedi iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyecektir.

2. Bir Avrupa devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Türkiye'nin karışacağı bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde Fransa ve Birleşik Krallık fiilen Türkiye ile teşriki mesai edecekler ve ona yedi iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

Madde 3 — Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 tarihli beyannamelerile Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler meriyet mevkiinde kaldığı müddetçe bu iki garantiden biri veya diğeri hesabile Fransa ve Birleşik Krallık mühasamata giriştikleri takdirde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşriki mesai eyleyecek ve onlara yedi iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyecektir.

Madde 4 — Fransa ve Birleşik Krallık, birine veya diğerine karşı ikinci ve üçüncü maddeler hükümleri mahalli tatbik bulmaksızın bir Avrupa devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde, bu devletle muhasamata giriştikleri takdirde, Yüksek Âkid Taraflar derhal istişarede bulunacaklardır. Ancak şurası mukarrerdir ki, Türkiye böyle bir halde Fransa ve Birleşik Krallık hakkında hiç değilse hayırhahane bir bitaraflık muhafaza edecektir.

Madde 5 — Yukarıdaki üçüncü maddenin hükümlerine halel gelmemek üzere,

1. Gerek bir Avrupa devleti tarafından, Yüksek Âkid Taraflardan biri hükûmetinin, tecavüze karşı, kendi muvafakatile istiklâl veya bitaraflığını muhafazaya yardımı taahhüd eylediği bir Avrupa devletine karşı ika edilen tecavüz halinde,

2. Gerek bir Avrupa devleti tarafından ika edilen ve diğer bir Avrupa devleti aleyhine müteveccih bulunmakla beraber Yüksek Âkid Taraflardan biri hükümetinin fikrince kendi emniyeti için bir tehdid teşkil eden bir tecavüz halinde,

Yüksek Âkid Taraflar müessir görülecek her müşterek harekete teşebbüs etmek üzere derhal istişarede bulunacaklardır.

Madde 6 — Bu muahede hiç bir devlet aleyhine müteveccih değildir. Hedefi, tecavüze karşı koymak için, Türkiye'ye, Fransa'ya ve Birleşik Krallığa, lüzum hasıl olursa karşılıklı bir yardım ve müzaheret temin eylemektir.

Madde 7 — Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki Yüksek Âkid Taraftan her biri arasında iki taraflı taahhüd olarak da muteberdir.

Madde 8 — Yüksek Âkid Taraflar bu muahedenin tatbiki neticesi olarak muhasamata girişmiş bulunurlarsa ancak müşterek bir mutabakatla mütareke veya sulh akdedeceklerdir.

Bu andlaşmayı imzalamış olmakla beraber, Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini koparmak istememekte ve bu amaçla da Andlaşmaya ek olan ve onun ayrılmaz parçası sayılan 2 numaralı protokolle İngiltere ve Fransa'ya şu hükmü kabul ettirmektedir:

«Yukarıda adı geçen muahedename mucibince, Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler bu memleketin

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile müsellâh bir ihtilâfa sürüklenmesini mucip olacak veya intaç edecek bir harekete onu icbar edemiyecektir.»

1940 Haziranında İtalya'nın savaşa girmesiyle, Andlaşmanın ikinci maddesinin öngördüğü durum gerçekleşmiş, «bir Avrupa devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi hali» ortaya çıkmıştı.

Bu durumda, Türkiye'nin Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapması ve onlara elinde bulunan bütün imkânlarla yardım etmesi gerekiyordu. Nitekim, 13 Haziran 1940 günü İngiltere ve Fransa, Ankara'daki temsilcilikleri aracılığıyla, Türkiye'nin savaşa katılmasını istediler.

Türkiye, 1939 Andlaşmasına ekli iki numaralı protokol hükmüne dayanarak, bu isteği reddetti ve savaşın dışında kaldı.

Soru 58 : Türkiye'nin, savaş sırasında, Montrö Boğazlar Sözleşmesini ihlâl ettiği yönünde iddialar öne sürülmüş müdür?

Montrö Sözleşmesi gereğince, Türkiye'nin katılmadığı bir savaşta, Boğazlar, savaşan Devletlerin savaş gemilerine kapalı olacak ve Türkiye Hükûmeti bunu sağlamakla sorumlu bulunacaktı.

Türkiye, Montrö Sözleşmesini dikkat ve titizlikle uygulamaya büyük çaba gösterdi. Bununla beraber bazı olayların önüne geçemedi ve bu yüzden, tutum ve davranışı zaman zaman protestolara uğradı.

Buna yol açan olaylar, Sovyetler Birliği'nin, savaştan sonra, Boğazlar Rejiminin değiştirilmesine ilişkin

olarak Türkiye'ye verdiği, 7 Ağustos 1946 tarihli notada şöyle açıklanmıştır:

«Geçen harp esnasmda vuku bulan hâdiseler Boğazlara müteallik olarak 1936 tarihinde Montrö'de imzalanan Montrö Anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz Boğazlar rejiminin Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatlerine tekabül ve Boğazların Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir.

«Mihver Devletlerinin bu harp esnasmda harp ve muavin gemilerini Boğazlardan Karadenize ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misaller zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükûmetinin Türkiye Hükûmeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştur.

«9 Temmuz 1941 tarihinde Alman Komutanlığı Boğazlardan Karadenize «Seefalke» adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükûmetinin Türk hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunmasını mucip olmuştu.

«Ağustos 1941 yılında Türk makamları «Tarvisio» adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlardan Karadenize geçmek müsaadesini vermişlerdi ki bu da Sovyet Hükûmetinin mezkûr muavin gemisinin Karadenize geçmesi keyfiyetinin Boğazlara müteallik anlaşmanın ihlâli demek olacağı hususunda Türk Hükûmetinin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

«4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet Hükûmeti, Almanya'nın cem'an yekûn 140.000 tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlardan Karadenize geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükûmetinin tekrar dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver Devlet-

lerinin silâhlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadenize nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde Sovyet Hükûmeti «yukarda mezkûr gemilerin Boğazlardan Karadenize mürurunu müsaade keyfiyetinin bu gemiler Alman Hükûmeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan anlaşmanın sarih bir surette ihlâlini tazammun edeceğini» tebarüz ettirmiştir.

«Haziran 1944 ayında Sovyet Hükûmeti Karadenizde askerî harekâta iştirak etmiş bulunan «Ems» tipi (8 tane) ve «Kriegtransport» tipi (5 tane) muhtelif tonajda Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadenizden Ege denizine, Boğazlardan geçmelerini protesto etmiştir.

«Yukarıdaki hâdiselerden Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlara müteallik anlaşmanın düşman Devletlerin Boğazları Sovyetler Birliği ve diğer Müttefik Devletler aleyhine harp gayeleri için kullanmalarına mâni olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk Hükûmeti gayrı mes'ul bulunamaz.»

Soru 59 : Montrö Boğazlar Sözleşmesinin savaş sırasında ihlâli iddialarına, Türk Hükûmetinin vermiş olduğu karşılık nedir?

Bunu, Türk Hükûmetinin Sovyetler Birliği'ne verdiği, 22 Ağustos 1946 tarihli cevap notasında buluyoruz:

«... Anlaşıldığına göre, İkinci Cihan Harbi esnasında vuku bulan hâdiseler, Sovyet Hükûmetinin fikrince, Montrö Sözleşmesinin tesis etmiş olduğu rejimin Kara-

deniz Devletlerinin güvenlik menfaatlerine uymadığını ve Boğazların Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça göstermiştir. Bu tezi teyiden nota, Boğazlardan her iki istikamette «Seefalke» ve «Travisio» gibi Mihverin harp ve yardımcı gemileriyle asker nakline mahsus gemilerinin geçişlerini hatırlatmaktadır ki, Sovyet Hükûmetinin kanaatince bu vakıaların heyeti mecmuası Boğazların Sovyetler Birliğine ve diğer Müttefik Devletlere karşı düşman Devletler tarafından kullanılabilmesi imkânına delil teşkil etmektedir. Türkiye Hükûmetinin bu yolda vaki istifadeden gayri mes'ul olduğunu beyan edemiyeceği hususu da notada ilâve olunmaktadır...

«Sovyet teşebbüsünün şekil ve esası hakkında herhangi bir incelemeye girişmeden evvel Dışişleri Bakanlığı Montrö Sözleşmesinin tesirsizliğini teyit ve bundan Türk Hükûmeti aleyhine sözde bir mes'uliyet çıkarmak için anılan notada zikredilen, bazı Mihver gemilerinin Boğazlardan geçişi keyfiyetleri üzerinde durmayı lüzumlu addetmektedir.

«Harp filoları salnâmesinde mukayyet bulunmayan ve Alman ticaret bandırasını taşıyan 37 tonilâtoluk «Seefalke» motörü 6 Temmuz 1941 tarihinde Çanakkale Boğazının önüne gelerek Köstence'ye gitmek üzere Boğazlardan geçiş talebinde bulunmuştur. Motör silâhla mücehhez değildi ve içinde bir cankurtaran simidi ile bir tahlisiye sandalından başka birşey bulunmuyordu. Harp gayeleri yolunda kullanılacağını tahmin ettirebilecek hiçbir emareye tesadüf olunamadığı ve harp gemilerinin hususiyetlerine müteallik iki numaralı lâhikada zikrolunan vasıflardan hiçbirini haiz bulunmadığı cihetle işbu motörün Boğazlardan geçmesine müsaade edilmiştir.

«Tarvisio» adlı İtalyan petrol gemisi meselesinde ise vakıalar şu şekilde cereyan etmiştir:

«Tarvisio» Haziran 1941'de ticaret gemisi olarak Boğazlardan geçmiştir. Sözü edilen gemi, İtalyan harp filosu muavin gemileri listesinde de kayıtlı bulunduğu cihetle, geçişin hileli bir fiil teşkil ettiği hususunda Dışişleri Bakanlığının nazarı dikkati celbedilmişti. İtalyan Büyükelçiliğinden izahat istenilmesi üzerine mezkûr Büyükelçilik «Tarvisio»nun muavin gemiler listesinden çıkarılmış bulunduğunu ve sırf ticarî maksatlarla seferler yaptığını kat'iyetle ifade etmiştir. Buna rağmen Cumhuriyet Hükûmeti, yetkili makamlara, bir daha geçmek teşebbüsünde bulunduğunda «Tarvisio»yu durdurmaları emrini vermiştir. Filhakika 9 Ağustos 1941'de «Tarvisio» ikinci defa olarak Çanakkale Boğazının önüne gelmiş fakat geçmesine müsaade olunmamıştır. İtalya Büyükelçiliğinin ısrarına rağmen Cumhuriyet Hükûmeti, harp zamanında, muavin gemileri ticaret gemisine kalbetmek hakkını tanımamak hususundaki noktai nazarını değiştirmemiştir. «Tarvisio» telsiz cihazları mühürlü bir halde 25 gün Çanakkale limanında kaldıktan sonra 2 Eylül tarihinde, Akdenize dönmüştür.

«Sovyet Büyükelçisi, 25 Ağustos 1941 tarihinde vaki ziyareti esnasında, Dışişleri Bakanına, Cumhuriyet Hükûmetinin bu meseledeki kararı dolayısıyla Sovyet Hükûmetinin minnettarlığını ifade ve Türk Hükûmetinin muavin gemilerin ticaret gemisine kalbinin kabul edilemiyeceği hususundaki noktai nazarına Hükûmetinin tamamen iştirak ettiğini teyit eylemiştir.

«Sayın Büyükelçilik, notasında, Almanya'nın Boğazlardan Karadenize doğru 140 bin tonilâto hacminde harp muavin gemilerini ticaret gemisi şeklinde geçirmek niyetinde bulunduğu hususunda Türk Hükûmetinin dik-

katnazarını çekmeye matuf 4 Kasım 1942 tarihli bir teşebbüsten de bahsetmektedir.

«1942 senesinin Kasım ve Aralık aylarında hiçbir Alman ticaret gemisi söylenen istikamette Boğazlardan geçmemiştir. 1 Ocak 1943'den 1 Ocak 1944'e kadar mecmu haçimleri 19.476 tonilâto olan ve ticarî mahiyetleri ilgili makamlarca şüphe götürmez bir şekilde müşahede edilen yalnız 10 adet Alman ticaret gemisi Karadenize gitmek üzere Boğazlardan geçmiştir.

«Ems» ve «Kriegtransport» tiplerindeki gemilerin Mayıs ve Haziran 1944 aylarında Boğazlardan geçişlerine gelince, vakıalar şu şekilde hulâsa edilebilir:

«Ems» tipindeki gemilerin hacmı 100 tonilâtodan aşağı idi, silâhsızdılar, ticarî emtia ambarları vardı ve geçişleri esnasında kereste, kömür ve ot yüklü bulunuyorlardı. Alman Büyükelçiliği bu gemilerin özel seyrisefain şirketlerine ait olduğunu ve sırf ticarî gayelerle seyahat etmekte bulunduğunu teyit eylemişti.

«Kriegstransport» tipindeki gemiler de ticaret gemisi vasfını haiz idiler ve Alman muavin gemileri listesinde kayıtları yoktu. Bunların, Anlaşmanın 2 nci lâhikasındaki kategorilerin hiç birine ithallerine de imkân bulunmamakta idi.

«Büyük Britanya Büyükelçiliğinin, İngiltere Hükümetinin gayet mevsuk istihbarlarına göre birkaçı Boğazlardan geçmiş bulunan mezkûr gemilerin donanma emrine tahsis edilmiş, yahut da kıtaat nakliyatı için kullanılmakta olduğunu Dışişleri Bakanlığına haber vermesi üzerine, Türk deniz makamları, bu gruba dahil bulunup geçit isteyen Alman gemilerinden birini Boğazların methalinde durdurmuşlardır. O andan itibaren bu tipteki gemilere Boğazlardan geçiş müsaadesi reddedilmiştir....»

Soru 60 : Türkiye İkinci Dünya Savaşına ne zaman ve neden katılmıştır?

İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya saldırması ve 3 Eylül günü İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilân etmesiyle başladı.

Türkiye, 23 Şubat 1945 gününe kadar, fiilen ve hukuken, savaşın dışında kaldı.

Savaş boyunca, Türkiye bir yandan Almanya'nın, öte yandan Müttefik Devletlerin baskılarına rağmen, tarafsızlık politikasını sürdürmeyi başardı.

Ancak, Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmesi, Türkiye'nin, savaş ertesi durumunu etkileyecek bazı kararların alınmasını gerektiriyordu. Bunlardan biri, İngiltere ve ABD. nin telkini üzerine, 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi oldu.

Bu arada, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın kurulması yolundaki çalışmalar ilerlemiş, birinci dönemi 21 Ağustos-28 Eylül 1944; ikinci dönemi 29 Eylül-7 Ekim 1944 günleri arasında toplanan Dumbarton Oaks Konferansında Birleşmiş Milletler Andlaşması Tasarısı hazırlanmıştı.

Ardından, Yalta Konferansında (3 - 11 Şubat 1945) A.B.D., Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler Konferansının 25 Nisan 1945 günü San-Fransisco'da toplanmasına ve bu Konferansa, 1 Mart 1945 gününe kadar Mihver Devletlerine karşı savaş ilân etmiş ve Birleşmiş Milletler Bildirisini imzalamış Devletlerin çağrılmasına karar verdiler.

Türkiye, Birleşmiş Milletler'in dışında kalmak istemiyordu. Bu nedenle 23 Şubat 1945'de Almanya'ya ve ardından Japonya'ya savaş ilân etti ve 1 Ocak 1942 günlü Birleşmiş Milletler Bildirisini imzaladı. Böylece, Birleşmiş Milletlere katılmak için gerekli bir hukuk formali-

tesi yerine getirilmiş oluyordu. (Şunu da belirtelim ki bu yolu tutan yalnız Türkiye olmamış; bazı Devletler daha Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmişlerdi. Bunlar arasında, örneğin, Suudî Arabistan, Mısır, Suriye, Lübnan, Arjantin, Paraguay, Peru ve Uruguay sayılabilir.)

Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmekle beraber, fiilen savaşa katılmadı.

Çünkü, Avrupa'da Almanya kesin yenilgiye uğramanın eşiğindeydi ve 7 Mayıs 1945'de teslim oldu. Bunu, Uzakdoğuda, 2 Eylül 1945 tarihinde Japonya'nın teslimi izledi.

Böylece, Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmekle, Birleşmiş Milletler'e katılma koşulunu gerçekleştirmiş oluyordu.

Soru 61 : Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesinin başka etki ve sonuçları olmuş mudur?

Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesi, Türkiye'ye, yenik düşen bu Devletlerle yapılacak barış konferanslarına katılma ve barış andlaşmalarına taraf olma imkânını sağlamıştır.

Gerçekten de, Türkiye, 1951 yılında Japon barış andlaşmasını hazırlamak üzere San Francisco şehrinde toplanan Konferansa katılmış ve 8 Eylül 1951 günü imzalanan barış andlaşmasının taraflarından biri olmuştur.

Bu andlaşmanm, Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkilere değinen hükmü, 8 inci maddenin (b) bendinde yer almıştır. Şöyle ki: «Japonya.... 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Boğazlar Andlaşmasını imzalayan bir Devlet olmasından ve 24 Temmuz 1923'te Lozan'da Türkiye ile imzalanan Barış Andlaşmasının 16 ncı maddesinden doğa-

bilecek bütün hak ve menfaatlerinden feragat» etmiştir.

Japonya'nın, Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalayan bir Devlet olmasından doğabilecek hak ve menfaatlerinden vazgeçmesi, onun, adı geçen Sözleşmenin değiştirilmesi ve yerine yeni bir Sözleşme yapılması için ilerde toplanabilecek bir Konferansa katılmasını önlemektedir.

Yukardaki maddede sözü geçen Lozan Barış Andlaşmasının 16 ncı maddesinde ise şöyle bir hüküm vardır: «Türkiye işbu muahedede musarrah hudutlar haricinde kâin bilcümle arazi üzerinde ve bu araziye müteallik ve kezalik işbu muahede ile üzerlerinde kendi hakkı hâkimiyeti tanınmış olan adalardan gayrı cezireler üzerinde -ki bu arazi ve cezirelerin mukadderatı alâkadarlar tarafından tayin edilmiş veya edilecektir- her ne mahiyette olursa olsun haiz olduğu bilcümle hukuk ve müstenidatından feragat ettiğini beyan eyler. —İşbu maddenin ahkâmı mücaveret münasebetiyle Türkiye ile hem hudut memleketler arasında takarrür etmiş veya edecek olan ahkâmı hususiyeyi ihlâl etmez.»

Japonya, 1951 Andlaşmasının 8 inci maddesinin (b) bendindeki hükümle, Lozan Barış Andlaşmasının 16 ncı maddesinde anılan arazi ve adaların mukadderatını tayin bakımından «alâkadar» Devlet olmak hakkını yitirmiştir.

Türkiye'nin savaş ilân ettiği ikinci Devlet olan Almanya ile barış andlaşması, Almanya'nın ikiye ayrılmış olması nedeniyle, bugüne değin, yapılmamıştır. Ancak, Türkiye, hukuk alanında, Alman Barış Andlaşmasının yapılmasına katılma hakkına sahip bulunmaktadır.

Soru 62 : Sovyetler Birliği, 17 Aralık 1925 günlü Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasını hangi nedenlere dayanarak feshetmiştir?

17 Ekim 1925 günü Paris'te Türkiye ile Sovyetler Bir-

liği arasında imzalanan dostluk ve saldırmazlık andlaşmasının ve eklerinin, 7 Kasım 1945'e kadar uzatılmasını öngören bir protokolün, 7 Kasım 1935 de yapılmış olduğunu yukarda belirtmiştik.

Türkiye 23 Şubat 1945 günü Almanya'ya ve ardından Japonya'ya savaş ilân etti.

Bu sırada Almanya kesin yenilginin eşiğindeydi, nitekim bir süre sonra, 7 Mayıs 1945 günü kayıtsız şartsız teslim belgesini imzalayacaktır.

1944 yılında Balkan ülkelerindeki gelişme ve bu ülkelerde komünist yönetimlerinin kurulması Türkiye'yi kuşkulandırmakta ve İngiliz-Amerikan dostluğunu aramaya yöneltmekteydi.

Bir yandan Türkiye'nin bu tutumu, öte yandan Boğazlar Sözleşmesinin savaş sırasında kendi çıkarları yönünde işlememiş olması, Sovyetler Birliğini Türkiye'den bazı isteklere yöneltecekti.

Bunun ilk adımı olarak, 1925 tarihli Dostluk ve saldırmazlık andlaşmasını yürürlükten kaldırmak gerekiyordu. Bu amaçla, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945 günü, yani Türkiye'nin hukuken savaşa katılmasının üzerinden bir ay geçmeden, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bir nota vererek, süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan andlaşmayı, feshetmek arzusunu bildirdi.

Sovyet Hükümeti, bu kararını, Andlaşmanın İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkardığı yeni koşullara uygun düşmediği ve ciddî surette geliştirilmeye muhtaç bulunduğu gerekçesine dayandırıyordu.

1925 Andlaşması, yapıldığı gündenberi, Türkiyenin dış politikasının dayandığı andlaşma olmuştu ve bu bakımdan önemliydi. Ayrıca, bütün telkin ve baskılara rağmen 23 Şubat 1945 gününe kadar savaşa katılmamakta direnen Türkiye, savaşın bitimine yakın, bir yalnızlık

içindedir. Yakınlaşmayı arzuladığı İngiltere ve özellikle ABD., henüz aynı isteği Türkiye'ye karşı göstermemektedir; çünkü, bu Devletler, savaş süresinde Sovyetlerle yürütebildikleri işbirliğini, barış düzeni içinde de yürütebilecekleri umudunu henüz yitirmemişlerdir ve Rusya'yı gücendirecek kesin bir tutum almaktan kaçınmaktadırlar.

Bu koşullar altında Türkiye, Sovyetler Birliği'ne 7 Nisan 1945 günü verdiği cevap notasında, her iki tarafın çıkarlarına uygun yeni bir andlaşmanın yapılabilmesi bakımından Sovyet tekliflerinin büyük bir dikkatle ve iyi niyetle inceleneceğini bildirdi.

Soru 63 : Sovyetler Birliği'nin, Haziran 1945'de Türkiye'den istekleri nelerdi?

Türkiyenin yeni bir dostluk ve saldırmazlık andlaşması yapılması için Sovyetler Birliğinin tekliflerinin neler olduğu sorusuna, bu Hükümetin cevabı, 7 Haziran 1945 günü Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e iletildi.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, Türkiye'nin şu Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini bildiriyordu:

1) 16 Mart 1921 tarihli Moskova andlaşmasıyla tesbit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması:

2) Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de, Sovyetler Birliğine Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi;

3) Boğazlar rejimini tesbit eden Montrö Sözleşmesinde yapılması gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir prensip mutabakatına varılması.

Bu tekliflerin kabulü düşünülemezdi ve anlaşılmış oluyordu ki Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığını koruyarak Sovyetlerle bir anlaşma yapabilmesi umudu kalmamıştı.

Türkiye Büyükelçisinin cevabı şu olmuştur:

Sovyetlerin ülke isteklerinin; Boğazların savunmasına katılma ve üs verilmesi isteklerinin kabulüne imkân yoktur. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi, Türkiye ve Sovyetler Birliği gibi, bu Sözleşmeye taraf olan bütün Devletleri ilgilendiren bir meseledir.

Böylece, Türk-Sovyet ilişkileri çok gergin bir ortama girmiş oluyor ve Türkiye üzerinde ağır bir Sovyet baskısı başlıyordu. Türkiye bu baskıya tek başına karşı koyacak; Potsdam Konferansı ertesine kadar İngiltere ve Amerikanın desteğini sağlayamıyacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1946'DAN BU YANA

Soru 64 : Savaş sonrasının genel durumu nasıldır? Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar nelerdir?

İkinci Dünya Savaşı süresince, ortak düşmana karşı kesin zaferi kazanana kadar askerî alanda sıkı bir işbirliğini yürütebilen Devletler, Birleşmiş Milletler Teşkilâtını kurarken, bundan böyle de birlikte hareket edebileceklerini sanmışlar; kollektif güvenlik sisteminin işleyebilmesini «Beş Büyükler» in oybirliğine bağlamışlardı.

Milletlerarası barış ve güvenliği etkili bir biçimde koruyabilmenin ilk koşulu, kuvvet kullanma yasağını getirmekti. Birleşmiş Milletler Andlaşmasıyla bu sağlanıyor; «Teşkilât üyelerinin milletlerarası ilişkilerinde gerek herhangi bir Devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile bağdaşmıyacak herhangi bir surette tehdide ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan» kaçınacakları belirtilmiş ve bu yüküm, üye olmayan Devletlere de uzatılmıştı.

Buna karşılık, milletlerarası barış ve güvenliğin korunması amacıyla kuvvete başvurma olanak ve yetkisi

Birleşmiş Milletler tekeline alınıyor ve Güvenlik Konseyine tanınıyordu. Ne var ki, bir kere, Güvenlik Konseyinin, gereğinde, kuvvet kullanılmasına karar verebilmesi için, bu konuda, Beş Büyükler'in yani ABD., Büyük Britanya, Sovyetler Birliği, Fransa ve Çin Cumhuriyetinin görüşbirliğine varmış olmaları zorunlu idi; çünkü, veto hakkına sahip bulunan bu Devletlerden herhangi birisi, kararın alınmasını önleyebiliyordu. Bu veto'nun bir başka sonucu da, adı geçen Devletlerden hiçbirine karşı Birleşmiş Milletlerin kuvvet kullanmasının imkânı olmamasıydı.

Böylece, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, bu veto hakkı nedeniyle, daha başlangıçta, felce uğramak tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktaydı.

Savaş süresince yürütülen işbirliğinin, barış düzeninde yürütülemiyeceği hemen anlaşılmıştı. Daha 1945 yılında, Churchill, Başkan Truman'a gönderdiği bir telgrafta, «Rusların cephesine bir demir perde inmiştir. Bu demir perdenin gerisinde neler olduğunu bilmiyoruz» diyordu.

Gerçekten de, Almanya'nın ve Japonya'nın yenilgileri, Rusyanın Batısında ve Doğusunda iki siyasal gedik meydana getirmişti. Avrupa'da Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya Sovyet Blokuna dahil olmuşlardı. Müttefikler tarafından işgal edilen Almanya ikiye bölünmüş; Berlin işgal bölgelerine ayrılmıştı.

Böylece siyasal kutuplaşma iyice belirmiş, dünya adeta iki kampa bölünmüştü. Birleşmiş Milletler'in, bu durumda, milletlerarası barış ve güvenliği korumak bakımından güçsüz ve yetersiz kalacağı açıktı. Yeniden ittifaklar sistemine dönüldü ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 57 nci maddesinde öngörülen «münferit ve müşterek meşru müdafaa hakkı»ndan yararlanılarak güçler

dengesini sağlayacak askerî örgütler kurulmaya başlandı. Bu yoldaki ilk adım, Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere arasında, 17 Mart 1948'de imzalanan Brüksel Andlaşmasıyla atıldı. Bu andlaşma Nato'nun da çekirdeği oldu.

Türkiye'nin durumuna gelince; ilerde daha ayrıntılı biçimde üzerinde duracağımız gibi, ülkemizin savaş sonundaki politik özelliği, içinde bulunduğu «yalnızlık» tır.

Türkiye, uzun süre; çeşitli yönlerden gelen baskılara direnerek katılmadığı savaşa, 1945 Şubatında Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmek suretiyle, hukuken katılmış oluyordu. Fakat, bu davranış Doğu blokunun lideri olan, Sovyetler Birliğinin, 1945 Martında Türkiye'ye kabulü imkânsız isteklerle dolu bir nota vermesini önleyemediği gibi, Batının lideri ABD.'nin de Türkiye'ye karşı yakın bir ilgi göstermesini sağlayamıyordu.

Türkiye, umutlarını; Birleşmiş Milletler Teşkilâtına bağlayabilirdi. Fakat hemen yukarda söylediğimiz gibi, bu Teşkilât daha doğarken felce uğramış bulunuyordu.

Bu yalnızlık içinde, Türkiye, savaşta sürdürdüğü tarafsızlığı, barışta da sürdürmenin koşullarını aramaya ve yaratmaya çalışmamış; tek çıkar yolu Batı'ya ve bunun lideri olan Amerika'ya bağlanmakta görmüştü.

Aşağıdaki soruların cevaplarında bu politikanın gelişmesini ve sonuçlarını bulacağız.

Soru 65 : Ege Adaları el değiştirirken Türkiye neden hareketsiz kalmıştır?

TBMM. nde Kıbrıs konusunda görüşmeler yapılırken, zamanın DP. hükümetinin politikasını yetersiz 'bu-

larak, eleştiren CHP. nin muhalefetine, İkinci Dünya Savaşı ertesinde Ege Adaları el değiştirip, İtalya'dan Yunanistan'a aktarılırken, buna neden göz yumdukları, bu Adalar üzerinde neden hak iddiasında bulunmadıkları cevabı, bir karşı eleştiri olarak verilmiştir.

Acaba bu eleştiri yerinde miydi? Türkiye bu Adalar üzerinde hak iddia edebilir miydi? Bunların Yunanistan'a verilmesine engel olabilir miydi?

Bu sorulara karşılık verebilmek için bazı hususları gözönünde tutma zorunluğu var.

Her şeyden önce, hatırlanmak gerekir ki, Türkiye Ege Denizindeki Adalar üzerindeki egemenliğini Lozan Andlaşmasıyla yitirmişti. Bu andlaşmanın 15 inci maddesi ile, Türkiye elyevm İtalyanın tahtı işgalinde bulunan Istanpalya (Astropalia), Rodos (Rhodes), Kalki (Kharki), Skarpanto, Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyros), Kalimnos (Kalymnos), Leros, Patmos Lipros (Lipso), Sombeki (Symi) ve İstanköy (Kos) Adaları ile bunların tevabiinden olan adacıklar ve Meyis (Castellonzo) adası» üzerindeki «bilcümle hukuk ve müstenidatından İtalya lehine feragat» etmekteydi.

Limni, Lemendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya üzerinde Yunan egemenliği ise «17-30 Mayıs 1913 tarihli Londra Muahedenamesinin beşinci ve 1-14 Teşrinisani 1913 tarihli Atina muhedenamesinin onbeşinci maddeleri ahkâmına tebaan 13 Şubat 1914 tarihli Londra Konferansında ittihaz edilen» kararla kurulmuştu ve Lozan Barış Andlaşmasının 12 nci maddesiyle bu karar teyit edilmekteydi.

İkinci Dünya Savaşında, bu Adalar Almanlar tarafından işgal edildi. Almanya'nın yenilgisinden sonra, Adaların kaderinin tayini gerekiyordu. Bunların yenik İtalya'ya bırakılması söz konusu olamazdı. Nitekim İtalya

ile Müttefik Devletler arasında 1947 yılında yapılan Paris Barış Andlaşmasıyla Adalar Yunanistana verildi.

Türkiye, İtalya'ya karşı savaş ilân etmediği için Paris Barış Konferansına davet olunmadı. Buna karşılık Yunanistan Konferansa müttefikler safında katılıyor; hem de İtalya'yla savaşmış, Alman işgalinin külfet ve acılarını çekmiş bir Devlet olarak. O halde Yunanistan'ın tatmin edilmesi gerekirdi; halkının çoğunluğu da Yunan ırkından olan bu Adalar böylece Yunanistan'a verildi.

Türkiye'nin, ülkesinin çok yakınlarında bulunan Adalar üzerinde bunların bir yandan eski sahibi olmak, öte yandan güvenlik nedenlerine dayanarak hak iddia etmesi olanağı bulunduğu söylenebilir. Başka bir deyişle Türkiye, Paris Barış Konferansına katılmadığı halde Adaların Yunanistana verilmesine karşı çıkabilir ve bunu bir siyasal anlaşmazlık niteliğine sokabilirdi. Ancak, mantığa uygun gibi gelen bu yolun tutulabilmesi için bazı koşulların varlığı gerekliydi. Bir kere, Türkiye, Lozan Andlaşmasıyla Adalar üzerindeki «bilcümle hukuk ve müstenidatından İtalya lehine feragat» etmişti ve böylece hukuka dayanan bir hak iddiasında bulunması mümkün değildi. Güvenlik nedenlerini öne sürerek, Adaların Yunanistana verilmesini önleyebilmesi için de siyasal bakımdan kabul ettirecek kadar kuvvetli kozlara sahip olması lâzımdı. Oysa, bu kozlar, Savaş sonrasında Yunanistanın elinde idi ve Türkiye 1947'de Paris Barış Konferansı toplandığı zaman bir «yalnızlık»ın ortasında bulunuyordu. Kaldı ki, geçmişin ders alınmamış tecrübelerinin gösterdiği ve 1947'den sonraki olayların açıklık ve kesinlikle ortaya koyacağı gibi, Türkiye ile Yunanistan arasında bir tercih söz konusu olduğu zaman Avrupa ve Amerika daima Yunanistanı tutmuştu. İşte bu koşullar altında 1947'de Ege Adalarının geri alınmasını sağlamak imkânı olamazdı.

Soru 66 : Truman Doktrini nedir? Bunun uygulaması nasıl olmuştur?

İkinci Dünya Savaşma fiilen katılmamış olan Türkiye, savaş ertesinde, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesine ve 16 Mart 1921 günlü Moskova Andlaşmasıyla çizilmiş bulunan Türk-Sovyet sınırında değişiklik yapılmasına ilişkin istekleriyle karşılaşmıştı.

Türkiye, bu durumda, kendisini Sovyet tehdidi altında görüyor; bu nedenle de büyük bir orduyu silâh altında bulunduruyordu. Ancak, Türkiye'nin ekonomik gücü, bu orduyu uzun süre ayakta tutmaya yetmezdi. Bunu yürütebilmesinin şartı, dış yardımlardan faydalanmasıydı.

Gerçekten de, savaşın devamı boyunca Türkiye bu yardımı İngiltere'den ve «Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu» uyarınca da Amerika Birleşik Devletlerinden almıştı. Amerikanm bu yardımı savaştan sonra kesildi. Ardından, 1947'de, İngiltere'nin içine sürüklendiği ekonomik buhran nedeniyle bu Devletin yardımı da kesilince Türkiye— ve aynı yardımları alan Yunanistan— çok güç duruma düşebilecekti. İngiltere, yardımını keserken, Amerika'ya bir muhtıra vermekte ve yardımın bundan böyle bu Devlete düştüğünü belirtmektedir.

Bu muhtıra üzerine, Dışişleri ve Savunma Bakanları ve bu bakanlıklar uzmanlarıyla, konuyu ayrıntılı biçimde inceleyen Başkan Truman, Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararına varmış ve bu kararını, Amerika Birleşik Devletleri Senato ve temsilciler meclisinin 12 Mart 1947 günlü ortak toplantısında bir mesajla açıklamıştır. Sonradan, «Truman Doktrini» diye anılacak olan bu mesajında, ABD. Başkanı, «Amerikan dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak için silâhlı

azınlıklar tarafından sarfedilen gayretlere ve dış baskılara karşı koymaya çalışan hür milletleri desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım» demekte ve Türkiye ile Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmak; bu Devletlerin isteği üzerine her ikisine de sivil ve askerî personel göndermek ve seçilecek Türk ve Yunan personelinin de ABD. nde yetiştirilmesini sağlamak yetkilerinin verilmesini istemektedir.

Bu teşebbüsün sonucu «Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu»nun kabulü olmuştur. Kanun Senato ve Temsilciler Meclisinden geçtikten sonra Başkan Truman tarafından 22 Mayıs 1947 günü onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Sözü geçen kanun gereğince, yapılacak yardım Başkanın bilgi ve onayı olmadan Türkiye ve Yunanistan tarafından yardımın amaçları dışında kullanılmayacak; Türk ve Yunan Hükümetleri bu iki ülkeye yapılan yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için yollanacak kişilere gerekli bilgiyi vermekten kaçınmayacakları gibi Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımm kullanılması konusunda ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olmayacaklardır.

Kanunun, ABD. parlâmentosu önündeki görüşmeleri sırasında, Truman Doktrinine yöneltilen eleştiriler yapılmıştır. Bunlardan, doğrudan doğruya Başkanın politikasına karşı olanlardan özellikle ikisi önemlidir. Bunlardan birincisine göre ABD. bu yardımı Birleşmiş Milletler aracılığı ile yapabilirdi; bu yola gitmemekle Teşkilâtın gücünü zayıflatmıştır. İkincisine göre, Truman Doktrini ile ABD. Ortadoğuda İngiliz emperyalizmine mirasçı olmakta ve bir «petrol emperyalizmi»ne girişmektedir.

Amerika Parlâmentosunda, Türkiye'ye yardım yapılmasını da eleştirenler olmuş ve bunlar da özellikle şu hu-

suslar üzerinde durmuşlardır: Türkiye'de insan hak ve özgürlüklerine saygılı olmayan otokratik bir rejim yürürlüktedir; yardım bu rejimin güçlenmesini sağlayacaktır. Türkiye savaş dışında kalmış ve Nazi Almanyasına yardımda bulunmuştu.

«Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Kanunu» Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılaşırken, Türk Devlet adamları bundan duydukları büyük memnunluğu belirtmişler, Türk basını da, genellikle, bu yardımı olumlu karşılamıştır.

Sözü geçen kanunun yürürlüğe girişinin hemen ertesinde, General Oliver başkanlığındaki bir inceleme kurulu Ankara'ya gelerek çalışmaya başlamış ve bu kurul, Türk Ordusunun hangi alanlarda ne kadar yardım görmesi konusunda bir rapor hazırlamıştır.

Oliver kurulu ile Ankara'da görüşmeler yürütülürken, Türkiye ile ABD. arasmda Truman Doktrininin uygulanmasını sağlayacak andlaşmanın da hazırlıkları yapılıyordu.

Bu, 12 Temmuz 1947 günü Ankara'da imzalanan «Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında andlaşma»dır.

Soru 67 : Truman Doktrininin uygulanması için yapılan 12 Temmuz 1947 günlü anlaşmanın başlıca hükümleri nelerdir?

Türkiye Hükümeti ile ABD. Hükûmeti arasında, 12 Temmuz 1947 günü Ankara'da imzalanan «Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında anlaşma» imza gününden itibaren yürürlüğe girmiş; ardından, TBMM. anlaşmayı 1 Eylül 1947 gün ve 5123 sayılı kanunla onaylamıştır.

Anlaşmanın Önsözünde «Türkiye Hükûmeti (nin), Türkiyenin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ih-

tiyacı olan Güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonomisinin istikrarını muhafazaya devam maksadıyla Birleşik Devletler Hükûmetinin yardımını istediği», «Birleşik Devletler Kongresi (nin), 22 Mayıs 1947'de tasdik edilen kanun ile, Birleşik Devletler Başkanına, Türkiye'ye her iki memleketin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde böyle bir yardımda bulunmak yetkisini verdiği»; «Türkiye Hükûmeti ile Birleşik Devletler Hükûmeti (nin) böyle bir yardım yapılmasının Birleşmiş Milletler Andlaşmasının esas gayelerine ulaşmayı sağlayacağı gibi münasebetlerinde hayırlı bir devre açarak Türk ve Amerikan Milletleri arasında dostluk bağlarını daha çok takviye edeceğine kani bulundukları» belirtilmektedir.

Anlaşmanın birinci maddesi uyarınca «Birleşik Devletler Hükûmeti, Birleşik Devletler Başkanının 22 Mayıs 1947 tarihinde tasdik edilen Kongre Kanunu ve bunu değiştiren veya buna ek kanunlar hükümleri gereğince yapılmasına müsaade edebileceği yardımı Türkiye Hükûmetine sağlayacaktır. Türkiye Hükûmeti bu kabil herhangi bir yardımı, bu anlaşma hükümleri gereğince fiilen kullanacaktır.»

Bu anlaşmanın yapılışı sırasında en önemli noktalardan biri, Amerikanın yapılacak yardımın amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek isteği ile bu çeşit bir denetimin Türkiyenin iç işlerine müdahaleye kadar götürülmemesini sağlama çabasının uzlaştırılması olmuştur.

Gerçekten, önce de belirttiğimiz gibi, Amerika Kongresinin kabul ettiği «Türkiye ve Yunanistan'a Yardım kanunu» gereğince, yapılacak yardım, Başkanın bilgi ve onayı olmadan yardımın amaçları dışında kullanılmayacak; Türk ve Yunan Hükümetleri yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetle-

mek için yollanacak kişilere gerekli bilgileri verecekler; Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımın kullanılması konusunda ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına engel olmayacaklardır.

ABD. açısından Türkiye ile yapılacak yardım anlaşmasına bu hükümlerin geçirilmesi gerekiyordu ve nitekim Yunanistan'la yapılan anlaşmaya bunlar geçirilmişti.

Buna karşılık, Türkiye açısından, bağımsızlığa aykırı düşecek, iç işlere müdahaleye yol açacak, kapitülâsyonların hortlaması sonucunu verecek yükümler altına girilmemesi zorunluydu.

Görünüşte, Türkiye'nin kuşkularını ortadan kaldıracak formüller kullanıldı. Örneğin anlaşmanm ikinci maddesinde, Amerikan yardımının bağlı olacağı kayıt ve şartlar birer birer sayılmadı, bunun yerine şöyle bir hüküm konuldu: «Misyon şefi, bu anlaşma gereğince peyderpey yapılacak olan muayyen yardımın kayıt ve şartlarını Türkiye Hükümeti temsilcileriyle danışarak tesbit edecektir.»

Fakat aynı maddenin ikinci fıkrasında «Türkiye Hükûmeti(nin) yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanaca»ğı açık ve kesin olarak belirtildikten başka «sorumluluklarının icrası sırasında görevini serbestçe yapabilmesini mümkün kılmak için, Türk Hükûmetinin, Misyon şefine ve temsilcilerine, yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor, malûmat ve müşahede şeklinde isteyebileceği her türlü kolaylık ve yardımı sağlayaca»ğı hükmüne yer verildi.

Anlaşmanın 4 üncü maddesinin ilk fıkrasında «Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malûmatın emniyeti sağla»yacak tedbirlerin alınacağı belirtildikten sonra; ikinci fıkrasında bir kere daha «Türkiye Hükûmeti(nin), Birleşik Devletler Hükû-

metinin muvafakati olmadan..... bu maddeler ve malûmatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmiyece»ği tekrarlanmaktadır.

İşte, yıllar sonra ABD. Başkanı Johnson, Türkiye Başbakanına gönderdiği ve «Türkiye Hükûmetinin Kıbrıs'ın bir kısmını askerî kuvvetle işgâl etmek üzere müdahalede bulunmaya karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtasıyla Dışişleri Bakanlığından aldığım haber beni ciddî suretle endişeye sevketmektedir» cümlesiyle başlayan 3 Haziran 1964 günlü mektubunda, 1947 anlaşmasının bu hükümlerine dayanarak şunları söylemekteydi: askerî yardım sahasında Türkiye ile Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askerî yardımın veriliş maksatlarından gayri gayelerle kullanılması için hükûmetinizin Birleşik Devletlerin muvafakatini alması icap etmektedir..... mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askerî malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakat edemiyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.»

Görüldüğü gibi, ABD. 1947 anlaşmasını, «Türkiye ve Yunanistan'a yardım Kanunu»na uygun olarak yorumlamaktadır.

Yardım Anlaşmasının üçüncü maddesi uyarınca «Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerine, bu yardımın kullanılışını serbestçe müşahede etmelerine ve bu müşahedelerini tam olarak bildirmelerine müsaade edilecektir.» Ancak bu müsaade, aynı maddeyle, «iki memleketin güvenliği ile kabili telif olma» koşuluna bağlanmıştır.

Nihayet anlaşmanın 6 ncı maddesi yardımın kısmen ya da tamamen kesilmesini gerektirecek durumları sap-

tamaktadır. Bunlar, kısaca, Türk Hükûmetinin talebi, Birleşmiş Milletlerin yardımın devamını lüzumsuz addetmesi ve Birleşik Devletler Başkanınm yardımın kesilmesini Birleşik Devletlerin menfaatlerine uygun görmesidir.

12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmanın başlıca hükümleri bunlardır ve bu anlaşmanın yürürlüğü sürmektedir.

Soru 68 : Eisenhower Doktrini nedir?

«Eisenhower Doktrini»ni, ana çizgileriyle şöyle özetlemek mümkündür:

Süveyş buhranından sonra, ABD. Hükûmeti Ortadoğuda bir «boşluk» meydana geldiği kamsındadır. Gerçekten, bu bölgede İngiltere ve Fransa'nın durumları sarsılmış; buna karşılık Arap Devletleri, ekonomik, politik ve askerî nedenlerle bu bölgeyi savunmak olanağına kavuşmamışlardır. Bölgedeki istikrarsızlıktan ve boşluktan Sovyetler Birliği yararlanmak istemiş ve bu Devletin Araplar yanında itibarı yükselmiştir.

Bu durumda ABD. Ortadoğudaki bu siyasî boşluğu dolduracak güçteki Devletlerin kendisiyle Sovyetler Birliği olduğunu bilmekte; Sovyetlerin bu bölgeyi etkisi altına almasına seyirci kalmanın, kendi çıkarları bakımından, sakıncalarını da iyi hesaplamaktadır. O halde, petrol bakımından olağanüstü önem taşıyan bu bölgedeki siyasî boşluğun doldurulması gereklidir.

Bu teşebbüsün plânları çok dikkatle hazırlanmakta ve ABD. bu boşluğu bölge Devletlerinin doldurmasını sağlamak için bunlara gerekli yardımı yapmak teklifleriyle ortaya çıkmaktadır.

5 Ocak 1957 günü, Başkan Eisenhower, Kongre önünde doktrininin gerekçesini açıklayan mesajını okudu.

Başkan, Milletlerarası Komünizmin tehlikesini müdrik olan ve bunu önlemek için Amerikanın işbirliği teklifini memnunlukla karşılayacak Ortadoğunun barışsever milletlerinin bağımsızlığını desteklemek gerektiğini öne sürüyor ve Kongre'den bazı yetkiler istiyordu.

Başkanın istediği yetkiler, Kongre'nin 9 Mart 1957 günlü Ortak Kararıyle, kendisine verildi.

«Ortadoğu'da barış ve istikrarın, bu bölge milletlerinin bağımsızlık ve bütünlüğünün kendi millî çıkarları bakımından olduğu kadar dünya barışı için de hayatî bir önem taşıdığı» belirtilen bu Ortak Karar Başkana, özellikle «milletlerarası komünizmin hakim olduğu herhangi bir ülkeden gelebilecek silâhlı saldırıya karşı, talepte bulunacak Ortadoğu bölgesindeki bütün milletlere ya da milletler topluluğuna yardım etmek amacıyla silâhlı kuvvetleri kullanmak» yetkisini veriyordu.

Eisenhower doktrininin, başka bir deyişle ABD. nin yeni Ortadoğu politikasının açıklanmasından sonraki yıllarda, bölgede önemli olaylar oldu. 22-28 Nisan 1957 günleri arasındaki Ürdün Buhranını, 1957 Ağustosunda Suriye buhranı ve buna bağlı olan Türk-Sovyet gerginliği izledi. 1 Şubat 1958'de Suriye ile Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleştiler; buna Yemen 8 Mart 1958'de katıldı. 14 Şubat 1958'de Irak-Ürdün Federasyonu kuruldu. Mayıs 1958'de Lübnan ayaklanması oldu. 14 Temmuz 1958 günü ise Irak'da ihtilâl patlak verdi.

ABD., bu olayları, bölgedeki varlığını belirtecek şekilde izledi. Gerçekten de, 1957 Nisanında, Ürdün buhranı sırasında Amerikan 6 ncı filosu Doğu Akdenizde bir gösteri yaptı. Türk-Sovyet gerginliği karşısında ABD., Türkiye'ye yönelecek bir Sovyet saldırısının karşılık göreceğini bildirdi. Irak ihtilâlinin ertesinde, Lübnan Cumhurbaşkanının çağrısı üzerine 5000 Amerikan Deniz Piyadesi 15 Temmuz 1958 günü Beyrut'a çıkarıldı.

Bütün bunlar Eisenhower doktrinin uygulanması oluyordu. Fakat Irak'ta patlak veren ve rejim değişikliğiyle sonuçlanan ihtilâl Ortadoğu politikasının yeniden ele alınmasını gerektiriyordu.

Nitekim, Irak ihtilâlinden hemen sonra, Londra'da toplanan Bağdat Paktı üyesi Devletlerin Başbakanlarıyla A.B.D. Dışişleri Bakanı tarafından bir bildiri yayımlandı.

Bu bildirinin birinci maddesinde, üyelerin «müşterek güvenliklerini idame ve doğrudan doğruya veya bilvasıta vukubulacak tecavüze karşı koyma hususundaki azimleri» belirtilmekte; dördüncü madde ile de «Birleşik Amerika, dünya sulhünün nef'ine, Kongrenin tanıdığı yetkiye uygun olarak bu bildiriyi yayımlayan Devletlerle güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmek» teydi.

Bu bildiri 5 Mart 1959'da Ankara'da ABD. nin, Türkiye İran ve Pakistan ile yapacağı ikili anlaşmaların dayanağı olacak ve «bilvasıta tecavüz» terimi bu anlaşmalara geçirilecektir.

Soru 69 : Eisenhower Dokrininin uygulanması olarak Türkiye ile ABD. arasında yapılan ikili andlaşma hangisidir?

Bu andlaşma, 5 Mart 1959 günü Ankara'da imzalanan ve aynı gün yürürlüğe gireceği kararlaştırılan «T.C.H. ile A.B.D.H. arasında İşbirliği Anlaşması»dır ve 14 Temmuz 1958 günü Irak'ta patlak veren ve rejim değişikliğiyle sonuçlanan ihtilâl ertesinde Londra'da toplanan Bağdat Paktı üyesi Devletlerin Başbakanlarıyla ABD. Dışişleri bakanı tarafından yayınlanan bildiriye dayanılarak yapılmıştır.

Sözü geçen bildirinin birinci maddesinde üyelerin, «müşterek güvenliklerini idame ve doğrudan doğruya veya bilvasıta vukubulacak tecavüze karşı koyma hususundaki azimleri» belirtilmekte; dördüncü madde ile de «Birleşik Amerika, dünya sulhunun nef'ine kongrenin tanıdığı yetkiye uygun olarak, bu bildiriyi yayınlayan Devletlerle güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir.» İşbirliğini sağlayacak andlaşmaların derhal hazırlanacağı da bu bildiri ile kararlaştırılmıştı.

Bunun sonucu olarak, Ankara'da 5 Mart 1959 günü ABD. ile Türkiye, ABD. ile Pakistan ve ABD. ile İran arasında, kelime kelime aynı olan üç anlaşma imzalandı.

Bu anlaşmaların özünü Önsöz ile birinci madde teşkil ediyordu. Gerçekten, Önsöz'de belirtilmekteydi ki: Türk ve Amerikan Hükûmetleri «Londra'da 28 Temmuz 1958 tarihinde, kendilerinin de katıldıkları beyannameyi tatbik mevkiine koymayı arzu ederek; 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Paktının birinci maddesi gereğince, bu anlaşmayı imzalayan tarafların emniyet ve müdafaaları için işbirliği yapmayı kararlaştırdıklarını ve yine aynı şekilde, yukarda zikri geçen Beyannamede ifade olunduğu üzere, ABD. Hükûmetinin dünya sulhü nef'ine, emniyet ve müdafaaları için işbu Beyannameye katılan Hükümetlerle işbirliğinde bulunmayı kabul ettiğini ve karşılıklı İşbirliği Paktı azalarının yukarda zikri geçen Beyannamede müşterek emniyetlerini korumak ve doğrudan doğruya veya bilvasıta tecavüze mukavemet etmek hususundaki azimlerini beyan etmiş olduklarını nazarı itibara alarak aralarında davranış birliği kurmaya karar vermişlerdir.»

Anlaşmanın birinci maddesi hükmü ise şöyledir:

«Türkiye Hükûmeti, tecavüze mukavemet etmeye azimlidir. Türkiye'ye karşı tecavüz vukuunda, ABD, talebi üzerine Türkiye Hükûmetine yardım etmek için, kar-

şılıklı olarak anlaşmaya varılacak şekilde ve Ortadoğu'da sulh ve istikrarı idameyi istihdaf eden müşterek karar suretinde derpiş edildiği veçhile silâhlı kuvvetlerin kullanılması da dahil olmak üzere ABD. Anayasasına uygun gerekli her türlü harekete girişecektir.»

Soru 70 : 5 Mart 1959 anlaşmasının önsözüne geçirilen «dolaylı saldırı» terimi TBMM. nde eleştiri konusu olmuş mudur?

Londra Bildirisinin birinci maddesinde yer alan «doğrudan doğruya veya bilvasıta tecavüz» teriminin, 5 Mart 1959'da yapılan ikili anlaşmaların önsözlerine de aynen geçirilmiş olduğunu belirtmiştik.

Türkiye açısından, «doğrudan doğruya tecavüz»ün, yabancı bir Devlet tarafından yapılacak silâhlı saldırı anlamını taşıdığı kesindir. Bu çeşit bir saldırı durumunda, NATO savunma sınırları içinde bulunan Türkiye'nin, NATO'nun yardımından faydalanması söz konusu olacağına göre, ikili anlaşmanın asıl önemi dolaylı saldırı kavramında düğümlenmektedir. Nitekim bu anlaşma, imzalanarak yürürlüğe sokulduktan uzun bir süre sonra, onaylanmak üzere TBMM'ne sunulduğunda muhalefetle iktidar arasındaki tartışma özellikle bu terimin yorumu üzerinde olmuştur.

Gerçekten, TBMM. Dışişleri Komisyonunda, Dışişleri Bakanlığı temsilcisi «bu anlaşma gereğince doğrudan doğruya veya dolayısıyla tecavüz halinde dahi ABD. nin silâhlı yardımının sağlanacağını, hattâ gizli ve yıkıcı faaliyetlerin vukuunda aynı garantinin» işleyeceğini belirtmiştir.

Muhalefetin, «bilvasıta tecavüz»ün anlamını açıklamak zorunluğu üzerinde durmasına karşılık, devrin Dışişleri Bakanı «Mütecavizler bilinmeyen ve beklenmeyen

tecavüz usulleri bulmaktadırlar. Bu itibarla, tecavüzün kat'i ve dar bir tarifine saplanmak doğru değildir»., şeklinde yuvarlak ve kaçamak bir cevapla yetinmiştir.

Muhalefetin haklı kuşkusu; kısaca, Türkiye'nin iç politika çatışmalarına, bu anlaşma ile, ABD. nin müdahale imkânının açılabilmesiydi. Vakıa, anlaşma hükmüne göre, herhangi bir tecavüz halinde ABD. nin silâhlı yardımı Türk Hükûmetinin bunu talep etmiş olması şartına bağlı bulunuyor idiyse de, o günün politika ortamında Hükûmetin, muhalefetin tutumunu bir komünizm sızması ve binaenaleyh «bilvasıta tecavüz» olarak göstermesinden korkuluyordu.

Bu kuşku ve korkuyu haklı gösteren nedenlerden biri, ikili anlaşmanın onaylanmak üzere TBMM ne getirilmesi için seçilen zamanın olağanüstü şartlarıydı. Gerçekten de, 5 Mart 1959 günü Ankara'da imzalanan anlaşma, 6 ncı maddesi uyarınca, imza gününden itibaren yürürlüğe girmiş ve ABD. tarafından da 23 Nisan 1959 günü Birleşmiş Milletler Sekreterliğine tescil ettirilmişti. Hükümet, Anayasaya aykırı olarak, TBMM. nin onayından geçirmeden yürürlüğe koyduğu bu anlaşmayı aradan uzun bir süre geçtikten sonra yasama organı önüne getirmek gereğini duymuş; imzalandığı ve yürürlüğe girdiği günden 14 ay sonra, 14 Mayıs 1960 günü, muhalefetin itirazlarına rağmen, TBMM. ndeki çoğunluğuna dayanarak bunun onaylanmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi de, çok kısa bir süre sonra Türk silâhlı kuvvetleri, Anayasa dışına çıkan ve meşruluğunu kaybeden iktidarı devirmiştir.

5 Mart 1959 anlaşması hâlâ yürürlüktedir.

Soru 71 : Boğazlara ilişkin Montrö rejiminin değiştirilmesi hangi Konferansta, hangi Devletler arasında kararlaştırılmıştır?

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği 9

Kasım 1936 gününden üç yıl kadar sonra İkinci Dünya Savaşı patladı. Türkiye 23 Şubat 1945'de Almanya'ya savaş ilân ettiği tarihe kadar bu savaşın dışında kaldı ve bu nedenle de bu süre içinde, Montrö Sözleşmesi'nin «Türkiye'nin katılmadığı savaş hali»ni düzenleyen hükümleri uygulandı. Bu hükümler, savaşan Devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklıyordu.

Türkiye'nin Sözleşmeyi titizlik ve tarafsızlıkla uygulaması, aslında, müttefik Devletlerin çıkarlarına uygun düşmemiş; ortak düşmana karşı savaşan Batı Devletleriyle Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Karadeniz yoluyla bağlantısı kurulmamıştır.

Sovyetler Birliği'nin, 1939'dan beri ilişkilerinin bozuk olduğu Türkiye'den savaş sonrasında bazı isteklerde bulunması beklenebilirdi.

Nitekim, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, Sovyet Hükûmeti, 19 Mart 1945 günü Türkiye'ye verdiği bir nota ile, iki Devlet arasmda 17 Aralık 1925 günü yapılmış olan ve süresi dolan Dostluk ve saldırmazlık andlaşmasını yenilemek istemediğini, çünkü bu andlaşmanın yeni koşullara uygun bulunmadığını bildiriyordu.

Bu olayın ardından, ABD., Büyük Britanya, SSCB arasındaki Potsdam Konferansı 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 günleri arasmda toplanmıştır.

Bu Konferansta ele alman önemli konulardan biri de Boğazlar meselesi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Sovyet gemilerinin, Boğazlardan, barışta olduğu gibi savaş sırasında da, serbestçe geçmesini sağlayacak bir formülü öne süreceği ABD. ve Büyük Britanya tarafından biliniyor ve bu son iki Devlet de bu görüşü benimsiyordu. Buna karşılık, aralarındaki anlaşmazlık konusu, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar sorununu Türkiye ile Rusya arasında çözümlenmesi gerektiği şekline sokmak istemesiydi.

Sonuçta bu üç Devlet «Bu meselenin üç hükümetten her biri ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelere konu teşkil etmesi»ni bir protokol ile kararlaştırmıştır.

Potsdam Konferansının ertesinde, Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesine ilişkin ilk notayı Türkiye'ye veren ABD. olmuş (2 Kasım 1945); bunu Büyük Britanya'nın (21 Kasım 1945) ve Sovyetler Birliğinin (7 Ağustos 1946) notaları izlemiştir.

Soru 72 : ABD.'nin, Boğazlara ilişkin teklifleri nelerdi?

Potsdam Konferansının ertesinde, Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesine ilişkin ilk notayı Türkiye'ye veren Devletin ABD. olduğunu hemen yukarda belirtmiştik.

Gerçekten de, 2 Kasım 1945 günlü notasında bu Devlet, Boğazların denetimi ve kullanılması meselesinin, milletlerarası güvenliği sağlayacak, Türkiye ile Karadeniz'de sahili bulunan Devletlerin çıkarlarını gözetecek ve bu önemli deniz yolunun bütün ulusların ticareti bakımından serbestçe kullanılmasını gerçekleştirecek tarzda çözümlenmesini; bu amaçla, bir Konferans toplanmasını teklif ediyor ve Boğazlara ilişkin olarak şu ilkeleri öne sürüyordu:

«1) Boğazlar, her zaman bütün ulusların ticaret gemilerine açık olmalıdır;

2) Boğazlar, Karadeniz Devletlerinin savaş gemilerinin transit geçişine her zaman açık olmalıdır;

3) Kabul edilecek bir tonaj sınırı dışında, barış zamanında, Boğazlardan, Karadeniz'de sahili olmayan Devletlerin savaş gemilerinin geçişi — Karadeniz Devletlerinin muvafakati ya da Birleşmiş Milletler adına hareket eden gemiler hariç— yasaklanmalıdır;

4) Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler sisteminin ikamesi ve Japonya'nın imzacı Devletler arasından çıkarılması gibi bazı değişiklikler, Montrö Sözleşmesinde yapılmalıdır.»

Büyük Britanya, Türkiye Hükümetine gönderdiği 21 Kasım 1945 günlü notasında, ABD. tekliflerinin «kabul edilebilir» olduğunu belirtmekle beraber, konunun acele ele alınmasının zorunlu bulunmadığını da eklemektedir.

Türkiye, ABD. notasına verdiği 6 Aralık 1945 günlü karşılıkta, bu notayı tartışma esası olarak benimsediğini; Türkiye'nin Boğazlar konusunda tertiplenecek bir milletlerarası Konferansa katılmaya hazır olduğunu ve bu Konferansın «Türkiye'nin bağımsızlığına, egemenliğine ve ülke bütünlüğüne» aykırı düşmeyecek kararlarını kabul edeceğini bildirmiştir.

Soru 73 : Postdam Konferansından sonra, Boğazlar konusunda, Sovyetlerin istekleri neler olmuştur?

Postdam Konferansının ertesinde, Sovyetler Birliği Hükûmeti tarafından, Türkiye'ye verilen, Boğazlar'a ilişkin, 7 Ağustos 1946 günlü notada «Montrö Sözleşmesinin tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi icap eylediği» belirtilmekte ve şu istekler sıralanmaktaydı:

«1) Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır;

«2) Boğazlar, Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır;

«3) Karadeniz'de sahili bulunmayan Devletlere ait

harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur;

«4) Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabiî su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'de sahili bulunan Devletlerin salâhiyeti dahilinde olmalıdır;

«5) Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestîsini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların, Karadeniz'de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.»

Sovyet Hükûmetinin bu notası, Potsdam kararının ortakları olan ABD. ile Büyük Britanya'ya da bildirilmişti.

Bundan sonra, bir yanda Türkiye, ABD. ve Büyük Britanya öte yanda Sovyetler Birliği arasında, karşılıklı notalar gönderilmek suretiyle bir diplomatik yazışma ve tartışma başlamıştır.

Sovyetler Birliği Hükûmetinin, bu 7 Ağustos 1946 günlü birinci notasına, ABD. 19 Ağustos 1946, Büyük Britanya 21 Ağustos 1946 ve Türkiye 22 Ağustos 1946 günlü notalarıyla cevap verdiler.

Her üç devletin kesinlikle reddetmek konusunda birleştikleri teklifler, Sovyetlerin dört ve beşinci teklifleriydi.

Gerçekten de, ABD., Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'de sahili bulunan Devletleri ilgilendirdiğini kabul etmiyor; Boğazların savunmasından başlıca sorumlunun Türkiye olduğunu belirttikten sonra, bu bölgeye bir saldırının, milletlerarası barış ve güvenliği bozan bir hareket olacağını ve bu itibarla da Birleşmiş Milletler Güven-

lik Konseyinin işe el koyması sonucunu doğuracağını açıklıyordu.

21 Ağustos 1946 günlü Büyük Britanya cevabı da aynı yöndedir.

Türkiye, 22 Ağustos 1946 tarihli notasında, önce, Sovyet Hükûmetinin, savaş sırasında Montreux Sözleşmesine aykırı olarak Mihver Devletlerine ait bazı savaş gemilerinin Boğazlardan geçirildiği yolundaki iddialarını cevaplandırmakta ve Sözleşmeyi titizlikle uyguladığını belirtmektedir. Türkiye Hükûmeti «Amerika telkinlerini müsait surette karşılamakta... ve bu telkinlerin bazı şartlar ve ihtirazî kayıtlar altında, müzakereye esas teşkil eylemeye lâyık bulunduğu»nu kabul etmektedir.

Türk Hükûmeti, ABD. nin toplanacak bir konferansa katılmasını da «sade hararetli bir temenninin tahakkuku olarak değil, mutlak bir milletlerarası zaruret olarak da mütalâa» ediyor.

Türkiye Hükûmeti, Sovyetler Birliğinin beşinci teklifini de şu gerekçe ile ve kesinlikle reddetmektedir: «Sovyet teklifi, millî bakımdan Türkiye'nin hiçbir surette feragat edemiyeceği ve takyidini kabul eyleyemiyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddî itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz Devletlerinin sözde güvenliğinin Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır.»

Sovyetler Birliği, —ayrıntılarına girmeden söyleyelim ki—, 24 Eylül 1946 tarihli ikinci notasında dördüncü ve beşinci teklifleri üzerinde direnmektedir. Sovyet Hükûmeti Karadeniz'in «kapalı deniz» olduğunu öne sürmekte ve demektedir ki: «Bu vaziyet Karadeniz Boğazının ancak mahdut adette Devletlerin, yani birkaç Kara-

deniz Devletinin sahillerine müncer olan bir su yolu teşkil eylediğini ifade eder. Binaenaleyh Karadeniz Boğazları rejiminin tesbiti işinde Sovyetler Birliği'nin ve diğer Karadeniz Devletlerinin en ziyade ilgili olmaları gayet tabiîdir.»

Uzayıp giden bu diplomatik yazışmayı, Türkiye, 18 Ekim 1946 tarihli notasıyla kapamakta ve Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin «müşterek vasıtalarıyla müdafaası» teklifini bir kere daha ve kesinlikle reddetmektedir.

1953 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumunda bir yumuşama görülmeye başlamış; nitekim Sovyet Hükûmeti, 30 Mayıs 1953 günlü notasıyla Türkiye'den hiçbir toprak talebi olmadığını bildirmiş ve o günden sonra da, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi konusunda yeni bir teklif öne sürmemiştir.

Bu arada, ve 1956 yılında, Montreux Sözleşmesinin yirmi yıllık yürürlük süresi sona ermiş; fakat bu sürenin bitiminden iki yıl önce hiçbir Âkit Devlet tarafından fesih ihbarında bulunulmadığı için, Sözleşmenin yürürlüğü sürmüştür.

Soru 74 : Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi, günümüzde de söz konusu edilmekte midir?

Bugün, 1953 yılından beri söz konusu edilmeyen, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi meselesinin yeniden ortaya atılacağını gösteren belirtiler vardır.

Gerçekten, 6 Aralık 1967 günlü bir basın haberinde, «Batı Avrupa Birliği Parlâmentosu(nun) Akdenizin savunması için ortak bir siyaset benimsenmesini kabul (ettiği), Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla ilgili Montreux Andlaşmasının değiştirilmesini istediği» belirtilmekte ve

şöyle denilmekteydi: «Dün onaylanan karar, Amerikan 6 ncı filosunun Akdeniz'in savunmasında ana unsur olduğunu bildirdikten sonra şu noktalara değinmektedir: 1) Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından savaş gemilerinin geçişini düzenleyen 1936 tarihli **Montreux Andlaşması, modern gemileri ve silâhları da kapsayacak şekilde tâdil edilmelidir.** 2) Süveyş Kanalından geçişi düzenleyen 1888 İstanbul Andlaşmasının uygulanmasını denetlemek üzere Birleşmiş Milletler çerçevesinde bir kuruluş meydana getirilmelidir.» (6 Aralık 1967 günlü Cumhuriyet Gazetesi).

Bunun gibi, Dyees ve Turner adlı Amerikan savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e çıkmalarına ilişkin olarak New-York Times gazetesinde yayımlanan ve özeti basınımıza aktarılan (12 Aralık 1968 günlü Cumhuriyet Gazetesi) bir yazıda da, Montreux Sözleşmesinden **«günümüzün şartlarına uydurulması gereken bir anlaşma»** diye söz edilmektedir.

Burada, ilginç bir noktaya değinmemiz gerekiyor: 1945 Potsdam Konferasında, ABD, Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği'nin, Montreux'nün değiştirilmesi konusunda anlaşabilmelerini sağlayan neden, Sözleşmenin savaş zamanını düzenleyen hükümlerinin titizlikle uygulanmasının, müttefiklerin çıkarlarına uygun düşmemiş olmasıydı. Oysa, bugün beliren değişme istekleri, barış zamanında savaş gemilerinin Karadeniz'e geçebilmelerine ilişkin sınırlamaları kaldırmaya yönelmekte ve Montreux Sözleşmesinin günümüzün şartlarına, bu bakımdan, uydurulması gerekçesine dayandırılmaktadır.

İşte bu yüzdendir ki, 1953 yılındakinden farklı olarak, bu istek Sovyetler Birliği'nden değil fakat, Batı'dan ve özellikle ABD. nden gelmektedir. Çünkü, yürürlükteki Sözleşme uyarınca, Karadeniz'de sahili bulunan Devletler, savaş gemilerini Boğazlardan diledikleri gibi geçirebilmekte; buna karşılık, Karadeniz'de sahili olmayan

Devletler bakımından, sınırlama ve yasaklamalar bulunmaktadır. Batılı Devletler tarafından «Amerikan 6 ncı filosunun Akdeniz'in savunmasında ana unsur» sayılması ve Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e savaş gemileri geçirebilmesi, çıkarlar dengesini etkilemekte; bu durumda ise ABD, Karadeniz'de, bir tarafın «tahrik», öte tarafın «jest» olarak nitelediği «gösteri»lere girişmektedir.

Soru 75 : Kore anlaşmazlığının kökeni nedir?

Kore, 1910-1945 yılları arasında Japonya'nın egemenliği altında bulunuyordu. 1945'de, Japonya'nın yenilgisi üzerine, ülkeyi, bir yandan Sovyetler Birliği, öte yandan ABD. orduları işgal etti. 38 inci enlemin Kuzeyindeki Japon birliklerini Sovyet komutanlığı, güneyindekileri ise ABD. komutanlığı teslim alıyor ve 38 inci enlem Amerikan ve Sovyet işgal bölgelerini ayıran sınır oluyordu. Böylece, aynı ırktan, aynı dili konuşan, aynı geleneklere sahip Korelilerin Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmesi de gerçekleşiyordu.

Kuzey'de Sovyetler, Halk Komitelerine dayanan bir yönetim kurdular.

Güney'de, daha Amerikan kuvvetlerinin girmesinden önce, bir «Halk Cumhuriyeti» ilân olunmuştu. Ancak Amerikan askerî makamları bu Cumhuriyeti tanımayarak yerine bir askerî yönetim kurdular. Kısa süre sonra, Kore, ABD. ile Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlık konusu oluyor ve Amerikan-Sovyet Karma Komisyonu bu anlaşmazlığı gideremiyordu.

Konu, 17 Eylül 1947 günü Birleşmiş Milletler'e sunuldu. Genel Kurulun kurduğu çeşitli komisyonlar, Kore'nin birleştirilmesi ve bağımsızlığının sağlanması yolunda çaba gösterdiler. Bunlardan olumlu sonuçlar alı-

namadı. Bunun gerçek nedenini, Kore Komisyonu, 1949 Temmuzunda Genel Kurula sunduğu raporunun üçüncü noktasında açık seçik belirtiyordu: «ABD. ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasındaki çekişme, bugünkü çıkmazın başlıca etkenlerinden biridir. Kore konusunda bu iki Devlet bir anlaşmaya varamadıkları takdirde, Kore'nin birleştirilmesi yolundaki çabalardan hiçbir sonuç alınamaz.»

Aynı raporda, «38 inci enlemin kuzey ve güneyindeki askerî hazırlıkların silâhlı bir çatışmaya dönüşmek yönünde» olduğu da belirtiliyordu.

Gerçekten de 25 Haziran 1950 günü Kuzey Kore birlikleri 38 inci enlemi aşıyor ve Kuzey'le Güney arasında silâhlı çatışma başlıyordu.

Soru 76 : Kore'ye ilişkin Birleşmiş Milletler kararı ne idi? Türkiye bu kararın uygulanmasına katılmış mıdır?

Kuzey ve Güney Kore arasında silâhlı çatışmanın başlaması üzerine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi olağanüstü toplantıya çağrıldı.

Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 42 nci maddesi, Güvenlik Konseyine, «milletlerarası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ve kara kuvvetleri vasıtasıyla gerekli gördüğü her türlü teşebbüse geçe»bilme yetkisini veriyordu.

Öte yandan, gene Andlaşmamn 43 üncü maddesi, Birleşmiş Milletler üyesi Devletleri «milletlerarası barış ve güvenliğin korunmasını desteklemek üzere, Güvenlik Konseyinin çağrısı ile ve özel bir anlaşma gereğince, Konseyin emrine gerekli silâhlı kuvvetleri vermek»le yükümlü tutuyordu.

Ancak, bu maddenin öngördüğü özel anlaşmalar yapılamamış olduğundan bir «Birleşmiş Milletler Ordusu» kurulamamıştı; başka bir deyişle, Konseyin emrinde, hemen harekete geçirebileceği bir kuvvet yoktu.

Bu durumda, Güvenlik Konseyi, 27 Haziran 1950 günü, Kuzey Kore'yi saldırgan niteleyen kararını aldıktan sonra, Birleşmiş Milletler üyelerini, saldırıya uğrayan Güney Kore'ye yardıma «dâvet» etmiştir.

Bunun anlamı şuydu ki, Güvenlik Konseyi, üye Devletlere, uymak ya da uymamak hususunda tamamen özgür oldukları, bir çağrı'da bulunmakla yetiniyor; bu durumda, bu çağrıya uymayan üyeler için Andlaşmadaki yükümlerini yerine getirmemek söz konusu olamıyordu.

Güvenlik Konseyi, bu kararını, o günün olağanüstü koşulları içinde alabilmişti. Gerçekten, Güvenlik Konseyinin sürekli üyesi olan Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletlerde temsili meselesi yüzünden teşkilâtın çalışmalarını boykot ediyor ve Sovyet temsilcileri, organların toplantılarına katılmıyorlardı. Sovyet temsilcisi, Güvenlik Konseyinin Güney Kore'ye yardım çağrısının yapıldığı toplantıda da yoktu ve bu yüzden de vetosunu kullanarak kararın alınmasını durduramamıştı.

Güvenlik Konseyinin bu çağrısına ilk uyan Devlet ABD. olmuş ve Amerikan birlikleri Güney Korelilerin yanında savaşmaya koyulmuş; Kore'de Birleşmiş Milletler Komutanlığı kurulmuştu.

Ardından, Türk Hükûmeti, 25 Temmuz 1950 günü, Kore'deki Birleşmiş Milletler Komutanlığı emrine 4500 kişilik bir kuvvet verme kararını almış ve bu kuvvetin ilk birlikleri 18 Ekim 1950'de Kore'ye vararak savaşa katılmıştır.

Soru 77 : Kore'ye silâhlı kuvvet gönderilmesi hakkındaki karar, Türkiye'de siyasal tartışmalara sebep olmuş mudur?

Birleşmiş Milletler çağrısına uyarak, Kore'ye 4500 kişilik silâhlı kuvvet gönderilmesinin, Hükûmetçe 25 Temmuz 1950 günü kararlaştırıldığını ve bu kararın uygulandığını hemen yukarda görmüştük.

Çok kısa bir süre önce iktidara gelen Demokrat Parti Hükûmeti, Türk silâhlı kuvvetlerinin yabancı bir ülkeye, Birleşmiş Milletler çağrısıyla da olsa, savaşmak üzere gönderilmesine ilişkin bu kararı, T.B.M.M. nden almak gereğini duymamıştı.

Bu davranış tepkilere yol açtı; karar çeşitli yönlerinden eleştirilmeye başlandı.

Eleştiriler, özellikle iki nokta üzerinde toplanıyordu:

1) Birleşmiş Milletler Andlaşması açısından, bir yandan, Güney Kore'ye yardım kararının bağlayıcı olup olmadığı tartışılıyor; öte yandan, Andlaşmanın 43 üncü maddesi uyarınca üye Devletlerin Güvenlik Konseyi emrine silâhlı kuvvetler vermesinin özel anlaşmalarla olacağı hükmü üzerinde duruluyor ve Türkiye ile Güvenlik Konseyi arasında bu amaçla bir anlaşma yapılmamış olduğu söyleniyordu.

2) Anayasa açısından ise, 26 ncı maddenin «Büyük Millet Meclisi... Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, harp ilânı... gibi vezaifi bizzat ifa eder» hükmü üzerinde duruluyor ve haklı olarak, hükûmetin, T.B.M.M. ni atlayarak bu kararı almış olması Anayasanın çiğnenmesi şeklinde yorumlanıyordu.

Bu mesele, Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ve Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu'nun ortak gensoru önergesiyle T.B.M.M. önüne getirildi; T.B.M.M. nin 11

Aralık 1950 günlü 17 nci birleşiminde uzun boylu tartışıldı.

Sonuçta, sekiz D.P. milletvekili tarafından şu yazılı önerge verildi:

«Yüksek Başkanlığa,

«Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ve Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu'nun, 4500 kişilik silâhlı bir savaş birliğinin dünya sulhünün muhafazası gayesine hizmet etmek üzere Birleşmiş Milletler emrine verilmesi hakkındaki hükümet kararının meşru olmadığı, hükümetin bu meselede kanun ve prensipler dışına çıktığı, Kore'ye silâhlı kuvvetler göndermek kararının Birleşmiş Milletler Andlaşmasına ve Anayasamıza muhalif olduğu iddialarının cereyan eden müzakereler sonunda kat'iyyen vârit olmadığı gibi Birleşmiş Milletler gayesinin ve yüksek millî menfaatlerimizin icaplarından olan bu kararın alınmasında Anayasa prensiplerine ve kanunlarımıza aykırı cihet görülmemiş olduğundan hükümetin verdiği hukukî ve siyasî izahatın tasvibiyle gündeme geçilmesini teklif ederiz.»

Bu önerge 39 red ve 1 çekimsere karşı 311 oyla kabul edildi ve böylece, Kore'ye savaşmak üzere askerî birlikler gönderilmesi kararının T.B.M.M. nden geçirilmeden, Bakanlar Kurulu tarafından alınmasının Anayasaya uygunluğu D.P. milletvekillerinin oylarıyla saptanmış oldu.

Soru 78 : NATO, hangi amaçla, hangi devletler arasında ne zaman kurulmuştur?

İkinci Dünya Savaşında, ortak düşmana karşı kesin sonucun alınmasına kadar sıkı bir işbirliğini yürütebilen Devletler, Birleşmiş Milletler Teşkilâtını kurarken, bun-

dan böyle de birlikte hareket edebileceklerini sanmışlardı. Bu yüzden, Birleşmiş Milletlerin ortak güvenlik sisteminin işleyebilmesi «Beş Büyükler»in oybirliğine bağlanmıştı. Gerçekten de, milletlerarası barış ve güvenliği korumakla görevli olan Güvenlik Konseyinin, bu amaçla zorlama tedbirlerini uygulama kararı alabilmesi, bu Konseyin sürekli üyeleri olan A.B.D., S.S.C.B., Büyük Britanya, Fransa ve Çin Cumhuriyeti'nin anlaşmalarına bağlıdır. Bunlardan birinin olumsuz oy vermesi; başka bir deyişle Veto hakkını kullanması, kararın alınmasını önler. Bu veto hakkının kabulünün altında yatan düşünce ise şuydu: Dünya barış ve güvenliği, büyük devletler arasında anlaşma olduğu sürece korunabilir; bunların uyuşmazlığı durumunda savaşın önlenmesi olanağı yoktur.

Bu düşünce doğru idi; yanlış olan, büyükler arasındaki dayanışma ve işbirliğinin barışa dönülünce de sürebileceği kanısıydı. Nitekim savaşın hemen ertesinde bloklar birbirine düşüyor ve Birleşmiş Milletler, bu koşullar içinde, âdeta felçli bir örgüt olarak faaliyete geçiyordu.

Savaşın sona erdiği, fakat barışın henüz saptanamadığı 1945 yılında, bloklar arasındaki gerginliği, Büyük Britanya Başbakanı Churchill, Başkan Truman'a gönderdiği bir telgrafta şu sözlerle açıklıyordu:

«Rusların cephesine bir demir perde inmiştir. Bu demir perdenin gerisinde neler olduğunu bilmiyoruz.»

Gerçekten, Almanya'nın teslimiden sonra, Amerika ve Büyük Britanya, Avrupa'daki birliklerinin büyük bir kısmını geri çekmiş; buna karşılık Sovyetler Birliği, silâhlı kuvvetlerin sayısını azaltmamıştı. Almanya ve Japonya'nın yenilgisi, Sovyetler Birliğinin batısında ve doğusunda iki boşluk meydana getiriyordu ve Sovyetler bu durumdan faydalanmak çabasındaydı.

Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Polonya ve Çekoslovakya'nın Sovyet Rusya'nın safına geçmesi, Batıyı ürkütüyordu. Bunlardan başka, Estonya, Letonya, Litvanya ve Finlandiya ile Almanya'nın bir kısmı zaten savaş içinde Sovyetlerin eline geçmişti. Öte yandan Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde şiddetli bir Rus baskı ve tehdidi bulunuyordu.

Bu durumda Batı Dünyasının, güvenliğini Birleşmiş Milletler Teşkilâtında görmesi ve araması düşünülemezdi. Bunun dışında ve fakat bununla çatışmayan bir başka ortak savunma düzeninin bulunması gerekiyordu. Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 51. maddesi böyle bir düzene dayanak olabilirdi. Çünkü bu madde Birleşmiş Milletler üyelerinin «tabiî olan münferit ve müşterek meşru müdafaa hakkı»na ilişkindi. Şu halde üye devletler, kendi aralarında bir ortak savunma örgütü kurabilirlerdi.

Bu yorumun ilk ürünü, 17 Mart 1948 günü, Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere arasında yapılan Brüksel Andlaşması oldu. Ancak bu sistem yetersiz kalıyordu ve A.B.D. nin katılmadığı bir ortak savunma sisteminin Sovyetler Birliği karşısında kuvvet dengesini kuramıyacağı açıktı.

A.B.D. Senatosu 11 Haziran 1948 günü, Senatör Vanderberg tarafından önerilen karar tasarısını kabulle, A.B.D.'nin barış zamamnda bir savunma andlaşmasına katılmasını uygun buldu.

Bu kararın kabulünden hemen sonra, 6 Temmuz 1948'de Washington'da Kanada ile Brüksel Andlaşmasının imzacısı devletlerin büyükelçileri arasında görüşmelere başlandı. 4 Nisan 1949 günü ise Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlânda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, Portekiz, Büyük Britanya ve A.B.D. Dışişleri Bakanları, Kuzey Atlantik Andlaşmasını imzaladılar.

«Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtı» böylece kurulmuş oluyordu.

NATO terimi, «**North Atlantic Treaty Organization**» teriminin baş harflerinden yapılmıştır. Bu örgüte, Fransızlar ve Fransız dilini konuşanlar OTAN demektedirler. Bu terim de andlaşmanın Fransızcası olan «Organisation du Traité de l'Atlantique Nord»un baş harflerinden yapılmıştır.

Soru 79 : Türkiye'yi, NATO üyesi olmaya zorlayan koşullar var mıydı ve Türkiye'nin reddedilen üyelik müracaatları olmuş mudur?

1949 yılında kurulan NATO'nun dışında kalan Türkiye'nin hangi koşullar içinde bulunduğunu kısaca özetlemek gerekiyor.

İkinci Dünya Savaşma fiilen katılmamış olan Türkiye'nin davranışı müttefik Devletlerin yararına her zaman uygun düşmemiş ve bu Devletlerin Türkiye'yi savaşa sokmak için teşebbüs ve hatta baskıları olmuştu. Savaş sona erdiğinde, Türkiye ile Batı Devletleri ve özellikle ABD. arasında sıkı ilişki ve işbirliği kurulamamıştı.

Kuzey komşumuz ile olan ilişkilerimiz ise 1945 yılında çok gergin bir durum almış bulunuyordu. Gerçekten, Sovyetler Birliği Hükümeti, 19 Mart 1945 günü Türkiye'ye verdiği nota ile, 1925 yılında yapılmış olan ve süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasını yenilemek istemediğini açıklıyor; ardından, 7 Haziran 1945 günü Moskova'daki Türkiye Büyükelçisine, Türkiye'nin şu Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini bildiriyordu:

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova andlaşmasıyla tesbit edilen Türk-Sovyet sınırında, Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması;

2. Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler Birliğine Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi;

3. Boğazlar rejimini tesbit eden Montrö Sözleşmede gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında prensip mutabakatına varılması.

Türkiye, bu ağır baskı altında, ABD. nin desteğini sağlamaya çalışmış; fakat, Potsdam Konferansı öncesinde, ABD., Türkiye lehine siyasî bir teşebbüse geçmekten kaçınmıştır. Bunun ardından, Postdam Konferansında ABD., Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesi konusunda anlaşacaklar ve bu kez Sovyetler Birliği Türkiye'ye, Boğazlar rejimine ilişkin olarak 7 Ağustos 1946 tarihli ilk notasını verecektir.

Türkiye, böylece, İkinci Savaş ertesinde, milletlerarası ilişkiler alanında yalnız kalmıştır ve bu durumda güvenliğini sağlam görmemektedir.

Birleşmiş Milletler'in kurulması Türkiye'nin bu konudaki kuşkularını ortadan kaldıramıyacak; çünkü bu örgütün çerçevesinde kurulması öngörülen ortak güvenlik sistemi hiçbir zaman gerçekleşemiyecektir.

Buna karşılık 1946 yılında ABD. nin tutumu ve davranışında değişiklik görülecek ve bu Devlet, Türkiye ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmeye ve Türkiye'yi desteklemeğe başlıyacaktır. Bunun sonucu olarak Truman Doktrinine dayanan ve «Türkiye ile Yunanistan'a yardım kanunu» adını taşıyan ABD. Kanunu yürürlüğe konulacak ve 12 Temmuz 1947 günü Ankara'da T. C. ile A.B.D. arasında «Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında anlaşma» imzalanacaktır.

ABD. ile ilişkilerin sıkılaşmasına rağmen, Türkiye kendisini gene de yalnız hissetmekte, hele NATO'nun dı-

şında kalışını, güvenliği bakımından tehlikeli görmektedir.

Türkiye bu nedenle, kuruluşunun ertesi yılında, 1950 Mayısında, NATO'ya üye olarak kabulü için ilk müracaatını yapıyor; fakat yalnız İtalya tarafından desteklenen bu müracaattan sonuç alınamıyor.

Ardından, Türkiye'de 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti iktidara geliyor. Bu partinin de milletlerarası alanda ilk hedefi NATO üyeliğidir. D.P. nin iktidara gelişinden bir ay kadar sonra Kore'de savaş patlak vermiş ve Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler üyelerini Güney Kore Cumhuriyetine yardıma çağırmıştı. D.P. hükümeti iktidara gelişinin ikinci ayı içinde, 25 Temmuz 1950 tarihinde, Kore'de Birleşmiş Milletler Komutanlığı emrine 4500 kişilik bir kuvvet vermeyi kararlaştırdı.

Bunun arkasından da hemen, 1 Ağustos 1950 günü NATO'ya üye olmak için ikinci müracaat yapıldı. Bu müracaat NATO Bakanlar Konseyinin Eylül 1950 yılı toplantısında görüşüldü ve reddolundu.

Türkiye'nin NATO'ya katılmasına ilişkin üçüncü deneme 1951'de yapıldı. ABD. NATO'nun Güney-Doğu kanadının kuvvetlendirilmesi bakımından Türkiye'nin ve Yunanistan'ın teşkilâta alınmaları gerektiğine inanmaya başlamıştı. Bunun üzerine, 15 Mayıs 1951'de bu iki Devletin üyeliğini resmen teklif etti. Ancak bu üçüncü teşebbüs de Danimarka, Norveç ve Belçika ile özellikle İngiltere'nin itirazlarıyla karşılaşacak ve sonuçlanamıyacaktır.

Soru 80: Türkiye'nin NATO üyeliği nasıl gerçekleşti?

Kuzey Atlantik Andlaşmasının 10 uncu maddesi gereğince, herhangi bir Avrupa Devletinin NATO'ya katılabil-

mesi, üye Devletlerin oybirliği ile böyle bir çağrıda bulunmaları koşuluna bağlanmıştı.

Gereken bu oybirliğinin sağlanabilmesi için Büyük Britanya direnmesi ortadan kalkmalıydı. İngiltere'nin de Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğini desteklemesi halinde, Danimarka, Norveç ve Belçika'nın bu devletlerin kabulüne karşı çıkmaları beklenmiyordu. Nitekim, İngiliz Dışişleri Bakanının 18 Temmuz 1951 günü Avam Kamarasında yaptığı konuşmada Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarını, İngiltere'nin destekleyeceğini açıklamasından sonra, bu iki devletin üyeliğe çağrılması konusu, Atlantik Konseyinin Eylül 1951'deki Ottowa toplantısında ele alındı ve özel bir oturumda karara bağlandı.

Ancak, bu çağrıdan başka, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmaları, Kuzey Atlantik Andlaşmasının, NATO'nun savunma sınırlarını saptayan 6 ncı maddesinin değiştirilmesini gerektiriyordu. Bu nedenle, NATO üyesi devletler, 22 Ekim 1951 günü Londra'da, «Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Andlaşmasına katılmalarına ilişkin protokol»u imzaladılar.

Bu protokol NATO üyesi devletlerin hepsi tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girdi ve bundan sonradır ki, Türkiye ve Yunanistan'a, NATO'ya katılmaları çağrısı, üyeler adına A.B.D. Hükümeti tarafmdan yapıldı.

Kuzey Atlantik Andlaşması ile Türkiye ve Yunanistan'ın bu andlaşmaya katılmalarına ilişkin protokol, T.B.M.M. tarafından 18 Şubat 1952 günü 5886 sayılı kanunla onaylandı; bu kanun 19 Şubat 1952 günü 8038 sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi.

Türkiye böylece, kuruluşundan beri katılmayı istediği NATO üyeliğine kavuşmuş oluyordu.

Soru 81 : NATO çerçevesinde, Türkiye ile A.B.D. arasındaki ilişkiler ne yönde gelişmiş, hangi anlaşmalar yapılmıştır?

Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra, milletlerarası ilişkilerinin tümünü bu örgüte yaslamış ve gerçek lider durumundaki A.B.D. nin tutumu ve davranışına göre ayarlamıştır.

A.B.D. bir yandan NATO çerçevesi içinde, Türkiyede askerî üsler kurarken, NATO ile ilişkisi bulunmayan üslere yerleşme olanağını da elde etmiştir.

Öte yandan, Türkiye ile A.B.D. arasında, çoğu yürürlükteki Anayasa düzenine aykırı olarak T.B.M.M. nin onayından geçmeden doğrudan doğruya yürütme organı tarafından yapılan ve hatta yayımlanmak gereği duyulmadan yürürlüğe konulan ikili anlaşmalarla, hiçbir çıkarın değer pahası olamıyacak haklar, yetkiler ve ayrıcalıklar A.B.D. ne tanınmıştır.

Türkiye ile A.B.D. arasında yayımlanmadan yürürlüğe konulan ikili andlaşmalarm niteliği, konuları ve sayıları hakkında zaman zaman çeşitli söylentiler çıkmış; sorumlu kişilerin bile bunlar hakkında sağlam bir bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Bir ara, sayılarının 54'ü bulduğu açıklanan bu ikili anlaşmaların tümünün, A.B.D. ile, NATO çerçevesi içinde yapılmış olduğunu söylemek mümkün değildir.

Burada, yargı organları önünde açıklanmak zorunda kalındığı için gizliliğini yitiren ve kamu oyunda büyük tepkiler yapan bir anlaşmadan - ikili anlaşmaların niteliği bakımından bir örnek vermek amacıyla - söz açacağız.

NATO kurulduktan ve üye Devletlerin ülkelerinde birbirlerinin silâhlı birlikleri NATO göreviyle üslenmeye başladıktan sonra, bu birliklerin ve bunlara bağlı asker

kişilerin hukukî statüsünü düzenlemek gereği ortaya çıktı. Özellikle, görevle bulunduğu ülkede suç işleyen yabancı bir devlet kuvvetine mensup asker kişiler üzerinde yargı yetkisinin kullanılması sorunu düzenlenmeliydi. NATO üyesi devletler, bu amaçla, 19 Haziran 1951 günü Londra'da «Kuzey Atlantik Andlaşmasına taraf devletler arasında kuvvetlerinin statüsüne dair sözleşme»yi imzaladılar.

Türkiye, Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtına üye olduktan sonra, bundan böyle kısaltarak «NATO Kuvvetleri Sözleşmesi» diye anacağımız bu Sözleşmeyi, 10 Mart 1954 günlü ve 6375 sayılı kanunla onaylayarak yürürlüğe koydu. Türkiye'de üsleri bulunan tek NATO Devleti ABD. idi ve bu nedenle de NATO kuvvetleri sözleşmesi bu devleti çok yakından ilgilendiriyordu. Kısa bir süre sonra, Türkiye ile A.B.D. arasında, NATO Kuvvetleri Sözleşmesinin uygulanmasına ilişkin bir andlaşma imzalandı ve bu andlaşma T.B.M.M. tarafından 30 Haziran 1954 gün ve 6427 sayılı kanunla onaylanarak yürürlüğe girdi.

Bu anlaşma ile, NATO Kuvvetleri Sözleşmesinin Türkiye ile A.B.D. arasında ve Türkiye ülkesi üzerindeki uygulanmasında, yargı yetkisinin kullanılması bakımından «sivil unsur» teriminin anlamı ve kapsamı bir hayli genişletiliyor ve bu terimin «A.B.D. askerî teşkilâtının, A.B.D. Hükümeti devairinin, askerî mağazaların, askerî personelin istirahatine mahsus müesseselerin memur ve müstahdemlerini, Kızılhaç ve Birleşik Hizmetler Teşkilâtı (USD) personelini ve A.B.D. Kuvvetleri hesabına iş gören müteahhitlerin Türkiye'deki A.B.D. Askerî Teşkilâtı nezdine tayin olunmuş teknik mümessillerini ihtiva edeceği» belirtiliyordu.

NATO Kuvvetleri Sözleşmesinin en önemli hükmü, yargı yetkisine ilişkin olanıydı ve üzerinde en fazla tar-

tışma yapılan da, «resmî vazifenin ifası dolayısıyle işlenen suçlar» söz konusu oldukça suçlu ile resmî vazife arasındaki bağlantıyı saptama yetkisinin kime ait bulunduğu meselesiydi. Bu yetki sanığın bağlı olduğu kuvvetin komutanına mı ait olacaktır, yoksa ülke devletinin yargı organlarına mı?

NATO Kuvvetleri Sözleşmesinde, işlenen «suç» la «resmî vazife» arasındaki ilişkiyi kurmaya ve bu hususta kesin karar almaya yetkili makamın hangisi olduğunu belirten bir hüküm yoktur ve kanımızca, olması gerekli de değildir. Bir suçun görevle ilgisi olup olmadığını en iyi takdir etmek durumunda olan makam, şüphesiz, sanığın bağlı bulunduğu kuvvetin komutanlığıdır. Ancak yabancı bir devletin komutanlığının bu konudaki takdir ve kararının her çeşit denetimin dışında kalamıyacağı da şüphesizdir. Çünkü, bir devletin ülkesi üzerinde yargı yetkisini kullanmak hakkı devletin egemenliğine bağlıdır; egemenliğin doğal sonucudur. Yabancı bir devletin bu ülke üzerinde, sınırlı ve belirli hallerde, yargı yetkisine sahip bulunması ise olağanüstü bir durumdur. Yabancı komutanın işlenen suçla görev arasındaki ilişkiyi saptayan kararının kesinliğini öne sürmek, yabancı bir iradeye yargı yetkisini felce uğratabilme olanağını tanımak olur ki, bunun da egemenlik ve bağımsızlıkla bağdaşamayacağı açıktır.

Şu halde, NATO Kuvvetleri Sözleşmesinin esprisi içinde gönderen Devlet Komutanının görev belgesi, gerçeğe aykırı olmadığı takdirde değer taşıyacak ve bunun gerçeğe uygunluğunu ise, gerekli gördüğü zaman, ülke Devletinin yargı organları denetliyecektir.

Diğer NATO devletlerinde ve özellikle Fransa'da ve İngiltere'de olduğu gibi, ülkemizdeki uygulama da, 1956 yılına kadar böyle yürümüştür.

16 Temmuz 1956 günü, T.B.M.M. nden, her yönün-

den kusurlu, yanlış, sakat olan bir kanun geçerek yürürlüğe giriyor. NATO Kuvvetleri Sözleşmesindeki «resmî vazife» kavramını alabildiğine genişleten ve yozlaştıran 6816 sayılı bu kanun, aynı zamanda, «vazife hususunun tayinine müteallik esaslar (ın) gönderen devlet ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında tesbit» olunacağını öngörmekteydi. İşte bu hükme dayanılarak, T. C. Dışişleri Bakanlığı ile, A.B.D. nin Ankara'daki Büyükelçiliği arasında, 28 Temmuz 1956 günü, nota değişimi yoluyla bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma T.B.M.M. nden geçirilmeksizin, hatta Resmî Gazetede yayımlanmaksızm yürürlüğe konulmuştur.

Bu «sözde» anlaşmanın özü şudur ki:

«A.B.D. askerî kuvvetlerinin Türkiye'de mensup oldukları makamı işgal eden en yüksek dereceli zatın imzasını haiz resmî bir vesikada fiilin vazife dolayısıyla veya vazife sırasında işlendiği bildirildiği takdirde bu husus Türk adlî makamları tarafından kabul olunacaktır.»

Bu ve benzeri hükümleriyle, 1956'da usulsuz olarak yapılan bu ikili anlaşma, Türk mahkemelerinin yargısını felce uğratma yetkisini yabancı bir iradeye tanımış olmakla kapitülâsyon niteliği taşımaktaydı.

Soru 82 : Türkiye ile A.B.D. arasındaki yargı yetkisine ilişkin anlaşmanın yürürlüğü sürmekte midir?

Türkiye ile A.B.D. arasında, yargı yetkisine ilişkin anlaşma T.B.M.M. nden geçmediği ve yayınlanmadığı için uygulanmaya başlandıktan sonra öğrenildi ve şiddetle eleştirildi. 27 Mayıs 1960 devriminden sonra değiş-

tirileceği konusundaki açıklamalara rağmen yürürlükten kaldırılmadı.

Ardından, sayısı 54'ü bulduğu söylenen ikili anlaşmalara karşı direniş güçlenmeye ve yaygınlaşmaya başladı. Gerçekten, bu anlaşmalarla A.B.D.'ne Türkiyenin bağımsızlığıyla bağdaşmayan haklar, yetkiler ve ayrıcalıklar verilmiş olduğu ortaya konuldu. Bu durumda, hükümetin, bu anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi ve tek bir belgede birleştirilmesi konusunda A.B.D. ile görüşmelere başlanıldığı, Dışişleri Bakanlığı tarafından birkaç kez açıklandı. Bugüne değin bu görüşmelerin sonuçlandığına dair bir bilgi yoktur. Ancak, ikili anlaşmalardan, yargı yetkisine ilişkin olanının «feshedilmiş» olduğunu, son defa, T.C. Dışişleri Bakanı T.B.M.M. Bütçe Komisyonu önünde, 6 Ocak 1969 günü açıkladı.

Sayın Bakana göre «görev belgesi ve yargı yetkisi konusunda bugüne kadarki tatbikatın tesbit ettiği mahzurları her yönden ıslah eden yeni bir anlaşma» imzalanmıştır.

Sayın Bakanın, yapıldığını âdeta müjdelediği bu yeni anlaşmanın getirdiği en büyük yenilik, kendi sözleriyle; «gönderen devletin en yüksek rütbeli askerî yetkilisi tarafından hazırlanan görev belgesinin Türk Genelkurmay Başkanlığınca reddedilebilme keyfiyetidir. Bu suretle görev belgesi, kabulü mutlak bir vesika olmaktan çıkarılmış ve reddi her zaman mümkün olan, meseleyi aydınlatıcı ve personelin durumunu belirtici bir belge mahiyetine indirilmiştir. Görev belgelerinin kabulü veya reddinin Genelkurmay Başkanlığına bırakılması, askerî bir görevin ifasını tesbit işinin en kesin ve sağlam olarak Genelkurmay Başkanlığınca yapılabileceği düşüncesinden mülhem olmuştur.»

A.B.D. nin Türkiye'deki en yüksek rütbeli komutanının imzasını taşıyan görev belgesine Genelkurmay Baş-

kanlığının itiraz edebilmesi olanağının tanınması, Türk mahkemelerinin yargı yetkisinin yabancı bir iradeye bağlandığı yolundaki çok haklı eleştirileri önlemek için kabul edilmiş bir formüldür. 1956'dan beri süregelen sakat durumun düzeltilmesi, yabancı komutanın görev belgesinin gerçeğe uygunluğunun denetimi yetkisinin asıl sahibine, yani yargı organlarına döndürülmesi suretiyle olabilirdi.

Kaldı ki, imzalandığı Dışişleri Bakanı tarafından açıklanan bu yeni anlaşmanın onaylanması konusunda da bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır.

Hükümet, «Görev belgesi ve yargı yetkisi anlaşması»nın, NATO kuvvetleri Sözleşmesine dayandığından, T.B.M.M. nden geçirilmesi zorunluğu bulunmadığı, doğrudan doğruya Bakanlar Kurulunca onaylanabileceği kanısındadır. Buna karşılık muhalefet, anlaşmanın mutlaka T.B.M.M. nden geçmesi gerektiğini savunmaktadır.

İmzalandığı açıklanan bu «Görev belgesi ve yargı yetkisi anlaşması» bugüne kadar T.B.M.M. ne sunulmadığı gibi bir Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle de onaylanmamıştır.

Soru 83 : Balkan Paktı nasıl ve hangi belgelerle kuruldu?

Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarından sonra, bu iki devletle, NATO üyesi olmayan Yugoslavya arasında sıkı işbirliği ve güvenlik ilişkileri kurulması ve bu amaçla bir andlaşma yapılması telkini A.B.D. nden gelmiştir. Gerçekten, önceleri Sovyet bloku içinde bulunan Yugoslavya'nın 1948 yılında Sovyetlerle arası açılmış ve bu komünist devlet bağımsız bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bunun üzerine A.B.D. Yugoslavya ile

daha yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Amerika'dan ekonomik yardım almaya başlayan Yugoslavya'nın, güvenliği bakımından duyduğu endişeler bu devletle Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak bir andlaşma ile ortadan kaldırılabilirdi.

Böylece, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girdikleri yıl içinde başlayan temaslar, üç devlet arasında, 28 Şubat 1953 günü, Ankara'da, bir «Dostluk ve İşbirliği Andlaşması»nın imzalanmasıyla sonuçlandı.

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya, bu andlaşmanın önsözünde Birleşmiş Milletler ilkelerine inançlarını, barış içinde yaşama ve barışı koruma kararlarını belirttikten sonra, savunma teşkilâtlarını dıştan gelecek her saldırıya karşı daha etkili duruma sokmak için çabalarını birleştirmeye karar verdiklerini; bu amaçla, dünyanın bu bölgesinde barış ve güvenliğin korunması için Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 51 inci maddesine uygun olarak gerekli tedbirleri alacaklarını açıklamaktadırlar.

Andlaşmanm birinci maddesi, sürekli işbirliğini sağlamak bakımından, tarafların ortak çıkarlarını ilgilendiren bütün sorunlar üzerinde danışmalar yapılacağını öngörmektedir.

İkinci madde, ortak savunma tedbirleri de dahil olmak üzere, güvenliklerine ilişkin konuların birlikte inceleneceği; üçüncü madde ise, bu meselelerde ahenkli kararların alınabilmesi için üç devletin Genelkurmayları arasında işbirliği yapılacağı esaslarını koyuyor.

Dördüncü madde ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda işbirliği yapılmasına ilişkindir.

Beşinci madde ile üç devlet, aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkarı barışçı yollarla çözümleme yükümü altına girmektedirler.

Altıncı maddede önemli bir hüküm yer alıyor; buna göre: «Âkit taraflar, içlerinden birinin aleyhine müte-

veccih veya menafiini haleldar edebilecek mahiyette olan bir ittifak akdinden veya bir harekete katılmaktan kaçınacaklardır.»

Bu andlaşma, T.B.M.M. tarafından 18 Mayıs 1953 günlü ve 6087 sayılı kanunla onaylanmıştır. Yunan ve Yugoslav parlâmentolarının onay işlemi 23 Mayıs 1953'de gerçekleşmiş ve Andlaşma yürürlüğe girmiştir.

Birinci maddenin öngördüğü Dışişleri Bakanlarının ilk toplantısı 7 - 11 Temmuz günleri arasında Atina'da yapılmıştır. Bu toplantıda, daimî bir sekreterlik kurulması, üç ülkenin Genelkurmaylarının askerî işbirliğinin esaslarını saptamak üzere görevlendirilmesi ve ekonomik işbirliği yollarını araştırmak için bir komite kurulması kararlaştırıldı.

Ardından üç devlet arasındaki andlaşmanın, bir ittifak andlaşmasıyla güçlendirilmesi hususunda görüş birliğine varıldı ve bunun ön tasarısını hazırlamakla görevlendirilen bir komisyon Atina'da çalışmaya başladı. Ortaya çıkan metin, Türkiye ve Yunanistan tarafından NATO Konseyinin 29 Temmuz 1954 günlü toplantısına sunuldu ve Konseyin tasvibi alındı. 9 Şubat 1954 günü de Yugoslavya'nın Bled şehrinde, «İttifak, Siyasî İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Andlaşması» imzalandı.

Bled Andlaşmasının, öncekinden farklı hükümlerini şöyle sıralamak mümkündür:

İkinci madde gereğince «Âkit taraflar, içlerinden birine veya birkaçına, ülkelerinin herhangi bir yerine müteveccih olarak vukubulacak her silâhlı tecavüzü, bütün Âkit taraflara tevcih edilmiş bir tecavüz telâkki eylemek ve binnetice, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 51 inci maddesinde tanınan münferit veya müşterek meşru müdafaa hakkını kullanarak, silâhlı kuvvet istimali de dahil olmak üzere, tesirli bir müdafaa için lüzumlu görebilecekleri bilcümle tedbirleri aralarında mutabakat ha-

linde derhal alarak tecavüze uğrayan taraf veya taraflara münferiden veya müştereken yardım etmek hususunda mutabık kalmışlardır.»

Dördüncü madde ile, Ankara Andlaşmasının birinci maddesinde öngörülen Dışişleri Bakanları Konferansının yerine geçecek bir Daimî Konsey kurulmuştur. Bu Konsey esasa ilişkin kararları oybirliğiyle alacaktır.

On üçüncü madde, andlaşmanın yürürlük süresini yirmi yıl olarak saptamıştır.

Nihayet, bir üçüncü anlaşma, kurulan bu «Balkan Paktı»nın örgütünü tamamlamaktadır. Sözü edilen bu anlaşma, 2 Mart 1955 tarihinde, Ankara'da imza edilen «Balkan İstişarî Meclisinin Teşkiline Mütedair Anlaşma»dır. Kurulması öngörülen bu Meclis, Âkit Tarafların Millî Meclislerinin herbirinin kendi üyeleri arasından seçeceği yirmişer üyeden meydana gelecektir. Anlaşmanın ikinci maddesine göre bu «Meclisin vazifesi, Âkit Devletlerin milletlerinin esenliğini tahakkuk ettirmek, müşterek menfaatlerini korumak, sulhü temin etmek maksadıyla, karşılıklı münasebetlerinin her sahasında mümzi memleketler arasındaki işbirliğinin inkişafma yardım edebilecek bütün imkânları tetkik etmektir. — Meclis, (bu) gayelere erişmek maksadıyla, Âkit Taraflar Hükûmetlerine, Bled Andlaşması Daimî Konseyi kanalıyla tavsiye ve tekliflerini arzedecektir.»

Soru 84 : Balkan Paktının öngördüğü işbirliği neden gerçekleşemedi?

Balkan Andlaşmalarıyla, görüldüğü gibi Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasmda çok sıkı bir dostluk, işbirliği, ittifak ve karşılıklı yardım öngörülüyor; bu amaçla, Danışma nedeniyle Daimî Konseyiyle, Sekreterliğiyle,

güvenlik, ekonomi ve kültür alanlarında çalışan çeşitli Komiteleriyle, gerçek bir örgüt meydana getirilmek isteniyordu.

Ancak, bunun başarıyla gerçekleştirilebilmesinin birinci ve temel koşulu buna uygun bir ortamın hazırlanmış olması, girişilen teşebbüsün eşyanın niteliğine aykırı düşmemesiydi.

Oysa, ortada bu temel yoktu ve Balkan Paktı daha kurulurken ölü doğuyordu.

Gerçekten de, ilk andlaşmanın ve hele Bled Andlaşmasının yapıldığı günlerde, Türkiye ile Yunanistan, Türkiye ile Yugoslavya ve Yugoslavya ile Yunanistan arasındaki ilişkiler hiç de sıkı ve samimî bir işbirliğine müsait değildi.

Yalnız, Yugoslavya, Sovyetler Birliği'nden bağımsız bir politika izlemeye ve bunun sonucu olarak ABD. nin ilgisini çekmeğe başlamıştı ve ABD. Yugoslavya'yı Avrupa'da bir siyasal yalnızlıktan kurtarmak ve Tito'nun yeniden Sovyetlere yönelmesini önlemek için, bu Devletle Türkiye ve Yunanistan arasında sıkı ilişkiler kurulmasını önermekteydi.

Türkiye ve Yunanistan bakımından, Yugoslavya ile, Birleşmiş Milletler Andlaşmasınm 51 inci maddesine dayanarak, bir savunma sistemi kurmak gereği de yoktu. Çünkü her iki Devlet de NATO üyesiydi ve ülkeleri NATO savunma sınırları içinde bulunduğundan bir silâhlı saldırıya uğramaları halinde NATO'nun yardımına güvenebileceklerdi. Bled Andlaşmasınm ikinci maddesinde yer alan ve taraflardan birine karşı yapılacak bir silâhlı saldırının hepsine yapılan bir saldırı sayılacağı yolundaki hüküm, yalnız Yugoslavya'nın çıkarına uygundu. Türkiye ve Yunanistan bu hükümle, aslında, sadece Yugoslavya'ya bir saldırı halinde ona silâhlı yardım yükümü altına giriyorlardı.

O günün koşulları içinde Sovyetler Birliğinin tutumu ve davranışından kuşkulanan Yugoslavya, güvenliği bakımından her çeşit ittifakı arayabilirdi.

Ancak, 1953-1954 arasında Sovyetlerin dış politikasında büyük bir değişme ve yumuşama meydana geliyordu. Nitekim, İkinci Savaşın başındanberi Türkiye ile arası bozuk olan, özellikle 1945 ve 1946 yıllarındaki notalarıyla Türkiye'den ülke isteklerinde bulunan ve Boğazlar statüsünün değişmesini talep eden Sovyet Rusya, 1953 Mayısında Türkiye'ye verdiği nota ile Türkiye'den hiçbir ülke isteği olmadığını bildiriyordu.

Sovyet politikasındaki yumuşama, bu Devletle Yugoslavya arasındaki ilişkileri de etkilemiş; eski gerginlik ortadan kalkmıştı. Yugoslavya, blok politikasına karşıydı ve bağlantısız Devletler safında yer almaktaydı. Güvenliği bakımından Sovyet tehlikesi azalınca, Yugoslavya, Balkan Paktının askerî hükümlerine fazla ağırlık verilmemesi gerektiğini öne sürdü.

Böylece, Bled andlaşmasındaki ortak savunma sistemi yararına işleyebileceği tek Devlet olan Yugoslavya tarafından felce uğratılmış oluyordu.

Türkiye ile Yunanistan arasında, Balkan Andlaşmalarının yapılışından sonra ağırlaşan Kıbrıs uyuşmazlığı, diğer alanlardaki işbirliğinin de yürümez hale gelmesine sebep oldu.

Ortam hazırlanmadan, koşullar gerektirmeden, dış etkilerle girişilen bu teşebbüsten bugün ortada sadece resmen feshedilmeyen, ölü belgeler kalmıştır.

Soru 85 : Bağdat Paktı hangi nedenlerle, nasıl hazırlandı?

Bağdat Paktı da, Balkan Paktı gibi, eşyanın niteliğine uygun düşmeyen; dış etkilerle ve NATO ile SEATO

arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla kurulan ve bu nedenlerle de başarıyla işlemesi mümkün olamayan, sun'î bir sistem meydana getiriyordu.

Gerçekten, ABD. Ortadoğunun güvenliği meselesini ele almıştı. Bu güvenlik, ABD. kanısınca, doğrudan doğruca Sovyetler Birliğince ve dolaylı olarak komünizmin bölgeye sızması ile tehdit altındaydı. Ortadoğu Devletleri bu tehlikeyi tek başlarına önleyemezlerdi. Fakat doğrudan doğruya bir Batılı Devlete de bağlanmak istemiyorlardı. Bu bakımdan NATO üyeleri ve politikasının tümünü Amerikaya yaslamış bir Türkiye burada aracı olabilirdi. Bu nedenle, ABD., bölgede kurulacak bir teşkilâtın liderinin Türkiye olabileceğini düşünmekteydi. Nitekim bu konuda Türk Hükümetiyle danışmış ve onun olumlu cevabını almıştı.

Bu girişimin ilk sonucu Türkiye ile Pakistan arasında, 2 Nisan 1954 günü Karaçi'de imzalanan andlaşma oldu. Bu andlaşma bir ittifak ve karşılıklı yardım andlaşması olmamakla beraber, tarafların ortak çıkarlarını ilgilendiren milletlerarası meselelerde birbirleriyle danışmalarını ve en geniş ölçüde işbirliği yapmalarını öngörüyordu. Andlaşma, diğer Devletlerin katılmalarına açık tutuluyor ve Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bu andlaşmanın «Ortadoğu'da lüzumu bugün daha az olmayan bir müdafaa sisteminin çekirdeği haline gelmesi» dileğinde bulunuyordu. Bu dilek gerçekleşmedi.

Bölgede, yöneticileri Batıya yönelmek eğiliminde olan bir başka Devlet Irak'tı. Bu Devleti de Türkiye ile yapacağı ikili bir anlaşma ile Batıya toplamak mümkündü ve Türkiye bunu yapmaya da «gönüllü» idi.

Irak'la yapılacak bir anlaşma, İngiltere'yi de çok yakından ilgilendiriyordu. Çünkü İngiltere'nin 1930 tarihini taşıyan bir anlaşma gereğince, Irak'ta bazı üsleri vardı; fakat bu andlaşma 1956'da sona erecekti. Türkiye ile

Irak arasında yapılacak bir güvenlik ve ittifak andlaşması, Pakistan'la yapılan gibi, diğer Devletlerin katılmasına açık tutulunca, İngiltere buna katılabilir ve Irak'taki üslerini, bu kez, bu anlaşmaya dayanarak koruyabilirdi.

Bu nedenlerle İngiltere, andlaşmanın yapılmasını teşvik etti. Irak Başbakanı Nuri Sait zaten fanatik bir İngiliz taraflısıydı.

«Bağdat Paktı» diye anılan «Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı İşbirliği Andlaşması» 24 Şubat 1955 günü Bağdat'ta imzalandı. Yürürlüğe girmesi için andlaşmanın onaylanması ve onay belgelerinin en kısa zamanda Ankara'da teati olunması gerekiyordu. Belirtelim ki, bu Andlaşma, Türkiye Parlâmentosundan o güne kadar görülmemiş bir sür'atle geçti ve TBMM. 24 Şubatta imzalanan andlaşmayı 26 Şubat 1955 günü 6496 sayılı kanunla onayladı ve bu kanun 28 Şubat 1955 günlü Resmî Gazetede yayınlandı.

Andlaşmanın önsözünde «iki memleket arasındaki sulh ve emniyetin bütün dünya milletlerinin ve bilhassa Orta-Doğu milletlerinin sulh ve emniyetlerinin ayrılmaz birer parçasını teşkil eylediği» ve «Birleşmiş Milletler Anayasasının 51 inci maddesi gereğince lüzumlu tedbirlerin alınmasını icap ettiren Orta-Doğu bölgesinin sulh ve emniyetinin muhafazası ile ilgili Birleşmiş Milletler âzası olmak sıfatıyla yüklendikleri büyük mes'uliyetleri müdrik» bulundukları belirtilmektedir.

Birinci madde hükmüne göre «Yüksek Âkit Taraflar, emniyet ve müdafaaları için Birleşmiş Milletler Anayasasının 51 inci maddesine uygun şekilde işbirliği yapacaklardır.»

Üçüncü madde ile Taraflar «yekdiğerinin dahilî işlerine herhangi bir müdahalede bulunmamayı taahhüt» etmektedirler.

Andlaşmanın beşinci maddesi, katılma koşul ve usulünü saptıyor. Şöyle ki, «İşbu Andlaşma Arap Birliği âzası Devletlerden herhangi birisinin veya bu bölgenin emniyet ve sulhü ile faal bir şekilde ilgili ve taraflarca mutlak olarak tanınan herhangi diğer bir Devletin iltihakına açık bulunacaktır.»

Bu ikili andlaşmaya ilk katılan Devlet İngiltere oldu (5 Nisan 1955), bunu 23 Eylül 1955'de Pakistan'ın, 23 Ekim 1955'de ise **İran'ın katılmaları izledi.**

Böylece Tarafların sayısı beşe yükseliyordu ve Andlaşmanın altıncı maddesi uyarınca, «âkitlerin adedi asgarî dördü bulduğu andan itibaren **Andlaşmayı alâkadar** eden maksatlar dairesinde çalışmak üzere vekiller seviyesinde bir daimî Konsey» kurulması gerekiyordu. Konseyin kurulmasıyla da ikili andlaşma bir milletlerarası örgüt biçimine dönüşmüş oluyordu.

Soru 86 : Bağdat Paktı ne gibi tepkilerle karşılaştı ve bu Paktın sonu ne oldu?

Bağdat Paktına karşı en şiddetli tepkiler, Arap Devletlerinden ve özellikle Arap dünyasının liderliğini yapmakta olan Mısır'dan geldi. Mısır, Bağdat Paktını, Arap Birliğine indirilen büyük bir darbe olarak niteliyordu.

Söz konusu olan Arap Birliği, Birleşmiş Milletler Teşkilâtından önce 22 Mart 1945'de imzalanan andlaşma ile kurulmuştu. Ardından Arap Birliği Devletleri arasında 17 Haziran 1950'de Arap Birliği Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Andlaşması yapıldı. Bu Andlaşmanın ikinci maddesi uyarınca Âkit Devletler içlerinden birine karşı girişilecek bir silâhlı saldırıyı hepsine karşı yapılmış sayacak ve böyle bir saldırıyı önlemek için ortak

tedbirler alacaklardır. Ortak savunma planları tertiplemek için, Arap Birliği Konseyinin nezareti altında bir Ortak savunma konseyi kurulması da öngörülmüştü.

Böylece Orta - Doğunun güvenliği bu Andlaşmaya uygun olarak Arap Birliği Devletleri tarafından sağlanacak ve bu Devletler, milletlerarası sorunlarda bağımsız bir kuvvet olacaktı.

Irak'ın Türkiye ile akdettiği andlaşma Arap Birliğini parçalayacak nitelikte olduğu gibi; bölgede lider durumunda olan Mısır'ın karşısına Türkiye gibi bir rakip çıkarmış oluyordu.

Bağdat Paktına, Arap Birliğine dahil hiçbir devlet katılmadı. Bununla beraber Arap Birliği içinde, bir kutuplaşma oldu. Bu kutuplaşma Sovyetler Birliği'nin Mısır'a ve diğer Arap devletlerine yaklaşmasına yaradı.

A.B.D. Bağdat Paktının kurulmasına önderlik ettiği halde, pakta katılmadı, sadece çalışmalara gözlemciler göndermekle yetindi.

Türkiye'ye gelince... Bir kere, Türkiye, bu bölgede, A.B.D. ve İngiltere'nin çıkarlarına alet olduğu için Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini büsbütün bozdu. Diğer Arap Devletleriyle de karşı karşıya gelmiş oldu ki, bunun acısını sonradan Birleşmiş Milletler önünde çekecek ve Kıbrıs uyuşmazlığında bu devletlerin oylarını alamıyacaktır.

Bağdat Paktı'nın sonu, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta patlak veren ihtilâlle gelecektir. İhtilâl krallığı tasfiye etmiş; yeni yönetim bir süre Bağdat Paktı çalışmalarına katılmış, fakat 24 Mart 1959'da, Irak'ın Pakt'tan ayrıldığı resmen açıklanmıştır. Böylece, Türkiye ile Irak arasında akdedilen ikili andlaşma, Irak'ın çekilmesine rağmen sonradan katılmış devletler arasında yürürlükte kalıyordu. Fakat, bu örgütün değişen koşullara uydurulması ge-

rekiyordu. Bu amaçla, Bağdat Paktı, Merkezî Andlaşma Teşkilâtı'na (CENTO) döndürüldü.

Soru 87 : Bandung Konferansı hangi amaçla düzenlenmiştir? Türkiye'nin bu konferanstaki tutumu ne olmuştur?

İkinci Dünya Savaşından sonra yaygınlaşan bağımsızlık kavgalarının sonucu, yeni devletlerin kurulmaları oldu. Ancak, siyasal bağımsızlığı gerçekleştiren bu devletlerden çoğu ekonomik sosyal zorluklarla karşı karşıya geliyor; bu durumdan faydalanmak suretiyle de sömürgeci devletler, dolaylı yoldan, eski sömürgelerini yeniden kendilerine bağlamak istiyordu.

Bunun karşısında Sovyetler Birliği, Ulusal Kurtuluş Savaşında Anadolu hükümetini desteklediği gibi, bağımsızlık kavgası veren ulusları tutuyor ve bunlar yanında prestijini arttırıyordu.

Ancak yeni devletler, Sovyet Blokuna girmeyi kendi çıkarları açısından uygun görmüyorlardı. Bunlar, iki bloktan ayrı olarak, üçüncü bir güç içinde birleşebilirlerse, hem bağımsızlıklarını daha iyi koruyabilecekler, hem güçlüklerini çözebilecekler hem de iki blok arasında siyasal bir denge kurabileceklerdi. Bunun için de, iki blokun çekişme ve uyuşmazlıklarının dışında kalmak; bunlardan hiçbirine bağlanmamak işbirliğini aralarında kurmak gerekiyordu.

Bu yolda ilk çabalara 1954 yılında girişildi ve Endonezya'nın öncülüğüyle, Birmanya, Hindistan, Pakistan ve Seylan devletlerinin katılmasıyla iki toplantı yapıldı ve 1955 yılında, Bandung'da daha geniş bir konferansın düzenlenmesi kararlaştırıldı.

Bandung Konferansı 18 Nisan 1955 günleri arasında

toplandı. Bandung'a Asya ve Afrika'nın bağımsız devletlerinin büyük çoğunluğu katıldığı gibi, henüz bağımsızlık kazanmamış bazı ülkeleri de temsilcilerini göndermişlerdi. Konferansa davet edilenler arasında Türkiye de vardı.

Endonezya Devlet Başkanı Sukarno tarafından açılan Konferansın başlıca amaçları, Asya Afrika devletlerinin, iki blok arasında izleyeceği polikayı saptamak, kendi aralarındaki işbirliğini gerçekleştirmekti.

Türkiye'nin o tarihte dış politikasını bütünüyle Nato'ya ve bu örgütün lideri olan A.B.D. ne tamamen yaslamıştı. Konferansın toplanmasından kısa bir süre önce ise, 25 Şubat 1955 de Irak ile Bağdat Paktı'nı kuran andlaşmayı imzalamış ve Arap Birliği Devletleri tarafından bu davranış tepkiyle karşılanmıştı. Bu koşullar içinde ise Bandung Konferansının amaçlarının sağlanmasına bir katkısı olamazdı. Esasen Türkiye, 1956 yılı bütçe görüşmeleri sırasında resmen açıklandığı gibi, Konferansa, Batılı Devletlerin istek ve ısrarı üzerine katılmış ve bu devletlerin sözcülüğünü yapmıştır.

Nitekim Bandung'da Türkiye'yi temsil eden Fatin Rüştü Zorlu, tarafsızlık politikasını yermiş; buna karşılık, komünist tehlikesi üzerinde durarak, bu tehlikeyi önlemek amacıyla kurulduğunu söylediği Nato'yu, Bağdat Paktını ve SEATO'yu savunmuştur.

Türkiye'nin Bandung Konferansındaki bu tutum ve davranışı, tarafsızlık politikasını benimseyen, hiçbir bloka bağlanmak istemeyen devletlerin hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Bu konferansta, tarafsız devletler arasında bir örgüt meydana getirilmemekle beraber, bunlar Birleşmiş Milletlerde ortak hareket eden bir blok olmuşlar; Türkiye ise Bandung Konferansındaki sakat politikasının cezasını, 1965 de Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs sorununa

ilişkin karar alınırken büyük bir yalnızlığa düşmek suretiyle ödemiştir.

Soru 88 : 1956 da ortaya çıkan Süveyş sorunu nedir?

Bu soruyu cevaplandırmak için, Süveyş'in kısa bir tarihçesini yapmak gerekiyor:

Süveyş Kanalının milletlerarası statüsü 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesiyle düzenlenmiştir.

İngiltere'nin Mısır'daki askerî işgali, iki devlet arasında 1936 yılında yapılan ittifak andlaşmasıyla son bulmuştur. Bu andlaşma ile askerî işgal kaldırılmakta, fakat yerine «sürekli askerî savunma ittifakı» geçirilmekteydi. 1936 Andlaşmasında Süveyş Kanalının yalnız evrensel bir ulaşım yolu olmadığı, ayrıca «Britanya İmparatorluğunun çeşitli parçaları arasında başlıca ulaşım yolu olduğu» belirtiliyor ve bu nedenle de Kanalın savunmasına İngiltere'nin katılması öngörülüyordu. Gerçekten, bu andlaşma uyarınca, Mısır ordusunun Kanalı tek başına savunacak duruma geldiği hususunda her iki devletin mutabık kalacakları güne kadar ve her halde yirmiyıl süreyle İngiliz ordusu Mısır kuvvetleriyle ortaklaşa kanalın savunmasına katılacak; Kanal bölgesinde üslenecek, Mısır limanlarından, hava alanlarından ve ulaşım yollarından faydalanacaktır.

1936 andlaşması 1954 yılına kadar yürürlükte kalmış ve Mısır'da krallık rejimi devrildikten sonra, iki devlet arasında 19 Ekim 1954 günü yeni bir andlaşma yapılmıştır. Bu andlaşmanın birinci maddesine göre, Britanya yirmi ay içinde Mısır topraklarından kuvvetlerini çekmeyi kabul etmektedir. Bununla beraber, 13 Nisan 1950 günü Kahire'de Arap Devletleri arasında imzalanan Or-

tak Savunma Andlaşmasına taraf devletlerden birine ya da Türkiye'ye bir saldırı halinde İngiltere, kanal bölgesindeki üslerden ve limanlardan faydalanabilecektir.

Sekizinci madde, Süveyş Kanalının, Mısır ülkesinin ayrılmaz parçası olduğunu, bu Kanalın ticaret, ekonomi ve strateji bakımından milletlerarası bir önem taşıdığını ve 1888 İstanbul Sözleşmesiyle kabul olunan ulaştırma serbestliğinin yürürlükte bulunduğunu belirtmektedir.

1948 - 1949 yıllarında, Mısır ile İsrail arasındaki savaşta, Mısır hükümeti, kanaldan geçen gemileri denetlemek hakkı bulunduğunu öne sürmüş ve mütarekeden sonra da İsrail gemileriyle İsrail'e giden yük üzerinde kontrolünü devam ettirmiştir. Mısır, bu davranışını, mütarekenin savaşa son vermediği ve Mısır'ın karıştığı bir savaşta, kendisine savunması bakımından yetkiler tanıyan 1888 İstanbul Sözleşmesine dayatıyordu. Anlaşmazlık Birleşmiş Milletler önüne geldiğinde, Güvenlik Konseyi 1951 yılındaki kararıyla Mısır'ın tutumunu kınamış ve tedbirleri kaldırmasını istemişse de, Mısır bu kararı uygulamamıştır.

1956 yılında Süveyş kanalı büyük bir milletlerarası anlaşmazlığa konu oluyor. Gerçekten, Mısır hükümeti, süresi 1968 de bitecek olan kanal şirketinin imtiyaz sözleşmesini, 26 Temmuz 1956 günü yayımladığı bir kanunla feshetmiş; Kanalı devletleştirmiş ve yönetimini ele almıştır.

Bu durum karşısında ilgili devletler bir çözüm yolu bulmak amacıyla Londra'da toplanmışlar; devletleştirme olupbittisi karşısında, daha ziyade kanaldan serbest geçişin sağlanması sorunu üzerinde durmuşlardır. Londra'da kararlaştırılan teklifleri Mısır'ın reddetmesi üzerine İsrail, 29 Ekim 1956 günü Mısır'a karşı bir askerî harekâta girişmiştir. Ertesi gün, A.B.D., Güvenlik Kon-

seyine ateş kesilmesi ve İsrail birliklerinin Mısır topraklarından çekilmesi yönünde bir karar tasarısı sunmuştur. Bu tasarı üzerinde görüşmeler devam ederken, bu kere Fransız ve İngiliz hükümetleri, Mısır ve İsrail hükümetlerine on iki saat süreli bir ültimatom vererek, ateş kesmelerini, Port-Sait, İsmailiye ve Süveyş limanlarının Fransız ve İngiliz kuvvetleri tarafından işgalini kabul etmelerini istemişlerdir.

Birleşmiş Milletler andlaşmasına aykırı olan bu davranış karşısında A.B.D. derhal ateş kesilmesini ve Mısır topraklarının boşaltılmasını istemiş; mesele Genel Kurula getirilmiş ve Genel Kurul 4 Kasım 1956 günlü oturumunda bir Birleşmiş Milletler Kuvvetinin teşkiliyle kanal bölgesine gönderilmesini uygun bulmuş, Güvenlik Konseyinin benimsediği bu tedbir derhal alınmıştır. Böylece Süveyş harekâtı 7 Kasım 1956'da sona ermiş, fakat Süveyş sorunu bir sonuca bağlanamamıştır.

Mısır bu olaylardan bir bakıma faydalanarak çıkmış ve kanal şirketini devletleştirme işini yürütmüştür. 29 Nisan 1958 ve 14 Temmuz 1958 günlerinde Kanal Şirketiyle Mısır hükümeti arasında devletleştirme karşılığı şirkete yapılacak ödeme konusunu düzenleyen anlaşmalar imzalanmıştır.

Böylece kanalın yönetimi Mısır hükümetine geçmiş ve Mısır, 24 Nisan 1957 tarihli bildirisiyle 1888 İstanbul Sözleşmesi hükümlerine sadık kalacağını ve bu sözleşmede belirtilen, Kanalın bütün devletlerin gemilerine sürekli açıklık ve serbestliği ilkesini uygulayacağını ilân etmiştir.

Soru 89 : Süveyş sorunu karşısında Türkiye'nin tutumu ne olmuştur?

1) 1956 Londra Konferansında, M. N. BİRGİ'nin konuşması

2) İngiliz Fransız çıkarması ve Türkiye

Mısır'ın Süveyş kanalını, 26 Temmuz 1956 günü yayımladığı bir kanunla devletleştirmesi ve yönetimine el koyması, büyük bir şaşkınlık yarattı. En büyük kuşkuyu duyanlar, kanal şirketi hisse senetlerinin çoğuna sahip olan İngiltere ve Fransa idi. Ancak, Mısır, devletleştirme karşılığında, kanal şirketine tam tazminat vermeyi kabul etmekteydi. Bu durumda, asıl önemli konu, kanaldan serbest geçişin sağlanması idi. İngiltere, Fransa ve A.B.D. bu bakımdan, kanalın milletlerarası bir denetim altına konulmasına çaba gösteriyorlardı. Bu amaçla, 1888 İstanbul Sözleşmesine taraf olan devletlerle, kanalı en fazla kullanan devletleri, Londra'da bir toplantıya davet ettiler. Mısır'ın teklif olunan çözümün bağımsızlıkla bağdaşmadığı için, katılmayı reddettiği bu toplantıya, Yunanistan da aynı gerekçeyle katılmadı.

Buna karşılık Türkiye, Londra'ya gönderdiği temsilcisi vasıtasıyla, Süveyş kanalının tarafsız ve milletlerarası bir yönetim ve denetime konulmasının Mısır'ın bağımsızlığını ve haysiyetini kırmayacağı görüşünü savundu.

Boğazların sahibi olan, Lozan Sözleşmesinin askersizleştirme ve milletlerarası denetim hükümlerinden kurtulmak için büyük çabalar sarfeden ve bunu 1936 da, Montrö'de başaran Türkiye'nin Süveyş kanalı için önerilen bu statünün Mısır'ın bağımsızlığına aykırı düşmeyeceğini savunması gerçekten garipti. Kaldı ki, Boğazlar Statüsünün değiştirilmesi istekleri o günlerde yeni yatışmıştı ve her an ortaya çıkabilirdi; böyle bir durumda Türkiye, Boğazların tarafsızlığına ve milletlerarası denetim altına konulmasına, bağımsızlıkla bağdaşmıyacağı gerekçesiyle karşı çıkabilir miydi?

Londra toplantısı kararlarını Mısır'ın reddettiğini,

bunun üzerine İsrail'in 29 Ekim 1956 günü Mısır'a karşı harekete geçtiğini ve bunu İngiltere ile Fransa müdahalesinin izlediğini, ancak A.B.D. nin öncülüğüyle, Birleşmiş Milletlerin işe el koyduğunu yukarda görmüştük.

İşte Mısır'a karşı girişilen bu silâhlı hareket karşısında, Bağdat Paktı üyesi devletlerin başbakanları 7 Kasım 1956 günü Tahran'da toplanmışlar ve bu toplantıya İngiltere çağrılmamıştır. Toplantı sonunda yayımlanan bildiride, Mısır topraklarına yapılan silâhlı saldırı yerilmiş, çatışmanın durdurulması, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin geri çekilmesi önerilmiştir.

Böylece, Bağdat Paktı üyeleri - ve bunlar arasında Türkiye - Mısır'ı desteklemiş oluyorlardı. Bunda A.B.D. nin aynı davranış içinde bulunmasının etkisi olabileceğini de düşünmek gerekir.

Bu olayın bir başka sonucu da, Türkiye'nin İsrail Hükümeti yanındaki Büyükelçisini geri çekmesi olmuştur. Ancak diplomatik ilişkiler tümüyle kesilmemiş, işgüderler seviyesinde yürütülmeye devam olunmuştur.

Soru 90 : Türkiye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti arasında, siyasal ilişkilerin kesilmesiyle sonuçlanan olay neydi?

Mısır ile Suriye devletleri, 5 Mart 1958 günü, kabul ettikleri bir geçici Anayasa ile Birleşik Arap Cumhuriyetini kurmuşlardı. Bu Anayasa ile Mısır ve Suriye, ayrı ayrı devletler olmaktan çıkıyor ve tek devlet durumuna geçiyorlardı.

27-28 Eylül 1961 günü, başarıyla yürütülen bir askerî ihtilâl sonunda, Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti ile bağlantılarını kopardı ve bağımsızlığını ilân etti.

Türkiye, hemen ertesi gün, 29 Eylül 1961'de Suriye-

yi resmen tanıdı. Dışişleri Bakanlığı, bu tanımaya ilişkin olarak şu kısa bildiriyi yayımladı: «Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Suriye devletini ve bugün Me'mun el Kuzberî başkanlığında kurulan Suriye hükümetini tanımaya karar vermiştir.

Bunun üzerine de, 1 Ekim 1961 günü Türkiye Büyükelçisini davet eden Mısır Dışişleri Bakan Vekili, hükümetinin Türkiye ile siyasî ilişkilerini kesmeye karar verdiğini bildirmiştir.

Bu olayla ilgili olarak, T. C. Dışişleri Bakanlığının yayımladığı bildiri şudur:

«Bilindiği üzere 27/28 Eylül gecesi Suriye Silâhlı Kuvvetlerince girişilen ihtilâl hareketi ve müteakiben doktor Me'mun Kuzberi başkanlığında kurulan hükümet bu memleketle Mısır arasındaki mevcut birliğe son vererek Suriye'nin istiklâlini ilân etmişti. Hükümetimiz, bir taraftan ihtilâl hareketinin başarı ile neticelenmesi ve Suriye Silâhlı Kuvvetlerinin memleket idaresini tam bir şekilde ele alması, diğer taraftan bizzat Başkan Nâsır'ın 29 Eylül günü Kahire'de verdiği nutukta, iki memleket arasında birliğin silâh zoru ile değil ilgili halkların rızası ile mevcut olabileceğini söylemek suretiyle, Suriye'nin birlikten çekilişini bir vakıa olarak kabul eylemesi muvacehesinde, yeni Suriye Devletini tanımaya karar vermiş ve keyfiyeti Kuzberi hükümetine bildirmişti.

Bugün 1 Ekim 1961 saat 15 de Kahire Büyükelçimizi nezdine davet eden Mısır Dışişleri Bakan Vekili, Türkiye'nin Suriye'yi tanımış olması dolayısıyla, Türkiye ile siyasî münasebetleri kesmeye karar verdiklerini tebliğ etmiştir.

Hükümetimiz, Mısırın bu hareketini ancak üzüntü ile karşılamaktadır. Zira, Türkiye'nin en uzun kara hududu ile komşusu bulunan Suriye ile, diğer Arap memleketleriyle olduğu gibi, ötedenberi ananevî kardeşlik

bağlarına istinat eden münasebetlerinin memleketimiz bakımından arzettiği ehemmiyet, izahtan varestedir ve bilfiil istiklâlini temin ve ilân eden Suriye'yi tanımamız her şeyden evvel bu komşuluk ve dostluğun icabıdır. Buna mukabil, Başkan Nâsır'ın kendisinin kabul ettiği Suriye istiklâlini bizim tanımamızda, keza dostluğuna kıymet verdiğimiz Mısır'a karşı hasmane bir mahiyet katiyyen mevcut değildir.

Hakikatte Türkiye, 1958 de iki memleket halklarının o zamanki iradelerinin bir tezahürü olarak kurulan Suriye Mısır Birliğini nasıl tanımış ise, bu defa Suriye halkının birlikten çıkarak müstakil devlet statüsüne dönmek arzusunu da bir dost ve komşu sıfatıyla tescil eylemekten başka bir şey yapmamıştır. Yoksa, hükümetimizin daima tekrar eylediği temennisi, Arap memleketlerinin birbirleriyle kardeşlik ve huzur içinde yaşamaları ve memleketimizle, iki tarafın ananevî bağlarına ve hakiki menfaatlerine uygun dostane münasebetleri idame eylemeleridir.

Şunu da belirtmek isteriz ki, Mısır hükümetinin hareketi ile siyasî münasebetlerimiz kesilmiş olmakla beraber, Türk milleti Mısır milletine karşı en samimi dostane hislerini daima muhafaza ve idame edecektir.»

Soru 91 : Kıbrıs Adasını İngiltere nasıl ele geçirdi?

1571 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirilen Kıbrıs Adası, 4 Haziran 1878 gününe kadar fiilen ve hukuken Osmanlı devletinin egemenliği altında kaldı.

Berlin konferansının hemen öncesinde, İngiltere ile yapılan bir andlaşmayla, Rusya'nın, ilerde Osmanlı Devletinin Asya kıt'asındaki topraklarına yönelecek bir «zapt ve istilâ» hareketinde, İngiltere'nin silâhlı yardı-

mına karşılık, Kıbrıs adasının yönetimi bu devlete verildi.

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında imzalanan 4 Haziran 1878 günlü andlaşmanın birinci maddesi şöyleydi: «Rusya devleti, Batum, Ardahan ve Kars veyahut mevaki-i mezkûreden birini yed-i zaptında tutup da ileride her ne vakit olur ise olsun muahede-i kat'iye-i sulhiye ile tayin olunan Asya memalik-i şahanesinden bir kısmını daha zapt ve istilâya tesaddi edecek olur ise o halde İngiltere devleti memalik-i mezkûreyi silâh ile muhafaza ve müdafaa etmek üzere saltanat-ı seniye ile birleşmeyi taahhüt eder ve buna mukabil Zat-ı Hazret-i Padişahî dahi memalik-i mahrusada bulunan tebea-i hıristiyaniye ve sairenin hüsn-i idare ve himayelerine müteallik ileride devleteyn beyninde kararlaştırılacak olan ıslâhat-ı lâzimeyi icra edeceğini İngiltere devletine vaadiyle beraber devlet-i müşarünileyhayı taahhüdat-ı vakıasının icrasmca lâzımgelen vesaiti temin edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs ceziresini tahsis ve asker ikamesiyle cezireyi idare etmesine muvafakat eyler.»

İki devlet arasında, Kıbrıs'ın yönetimine ilişkin olmak üzere 1 Temmuz 1878 günü, İstanbul'da, birincisine ek bir andlaşma daha imzalandı.

Bu andlaşma gereğince, Ada'da bir şer'iye mahkemesi bulunacak ve İslâm ahalinin şeriata müteallik işlerine bakacaktır (madde 1); camilere, İslâm mezarlıklarına ve mekteplerine ve Ada'da bulunan sair dinî tesislere ait emlâk ve araziyi idare etmek üzere İngiltere hükümeti tarafmdan tayin olunacak bir memur ile birlikte çalışmak üzere Osmanlı Evkaf Nezareti de Ada'nın müslüman ahalisinden bir memur seçecektir (madde 2); İngiltere, idare masrafları çıktıktan sonra gelirin fazla kalan miktarını her sene Bâb-ıâli'ye ödeyecektir (madde 3); ve en önemlisi: «Eğer Rusya, Kars, Ardahan ve son muha-

rebelerde Ermenistan'da zaptetmiş olduğu sair toprakları Osmanlı devletine iade edecek olursa, Kıbrıs Adası İngiltere tarafından boşaltılacak ve 4 Haziran 1878 tarihli mukavelenamenin dahi hükmü olmayacaktır» (madde 6).

Bu andlaşmalarla, Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs Adası üzerindeki egemenliğini İngiltere'ye bırakmış olmuyor; ada gene Osmanlı devletinin sınırları içinde kalıyor, fakat yönetimi İngiltere'ye bırakılıyordu.

Bununla beraber, İngiltere, Ada'yı, doğrudan kendisine bağlı bir sömürge imiş gibi yönetme yolunu tuttu. Gerçekten de, 1880 yılında, Kıbrıs işleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığından Sömürgeler Bakanlığına aktarıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ada üzerindeki sembolik egemenliği bile kalmıyor ve İngiltere'nin zorla ve olup bittiyle kurulan egemenliği sürdürülmeye başlanıyordu.

Bu durum Birinci Dünya Savaşma kadar sürecek ve İngiltere, 5 Kasım 1914 günü Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıklıyacaktır. İngiltere'nin, bu tek taraflı kararı hukuk açısından şüphesiz geçerli sayılamazdı. Fakat Lozan Konferansında, Türk devleti temsilcileri, 1918 denberi, hukuken olmasa bile fiilen elden çıkmış bulunan Kıbrıs Adasının Türkiye'ye dönmesini sağlayamazlardı. Nitekim Lozan Barış Andlaşmasıyla Türkiye İngiltere'nin Adayı ilhakını tanımak zorunda kaldı. Anlaşmanın buna ilişkin 20 nci maddesi aynen şöyledir: «Türkiye, Britanya hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Teşrinisani (Kasım) 1914 te ilân olunan ilhakı tanıdığını beyan eder.»

Andlaşmanın 21 inci maddesiyle de vatandaşlık sorunu düzenlenmektedir. Bu madde uyarınca, 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs adasında yerleşmiş bulunan Türk vatandaşları, mahallî kanunların tâyin edeceği şartlarla İngiltere vatandaşlığını iktisap edecekler ve Türk vatandaşlığını kaybedeceklerdir. Ancak, bunlara, iki yıllık bir

süre içinde Türk vatandaşlığını seçebilme hakkı tanınmıştır. Türk vatandaşlığını seçenler, seçim hakkını kullandıkları günden başlayarak on iki ay içinde Kıbrıs Adasından ayrılmak zorundadırlar. Aynı madde, Lozan Barış Andlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte Kıbrıs'ta yerleşmiş bulunan Türk vatandaşlarının da İngiltere vatandaşlığına geçebilmelerini öngörmektedir.

Soru 92 : İngiltere Kıbrıs'ta nasıl bir yönetim kurdu? Bu yönetime karşı direnme oldu mu?

İngiltere, ele geçirdiği Kıbrısı bir sömürge yönetimine bağladı ve ekonomik bakımdan önemli olmayan, buna karşılık sadece stratejik yönden önemli bulunan Adanın gelişmesi ve kalkınması için çaba göstermedi.

Kıbrısa 1925 yılında «Taç Sömürgesi» (Crown Colony) statüsünün verilmesi, durumda değişiklik yapmadı. Bir yandan ekonomik buhran ada ahalisini tehdit ederken, öte yandan İngiliz yönetimi, başgösteren ayaklanmaları bastırmak için şiddet yoluna saptı. Gerçekten 1931 yılında ada rumları İngiliz yönetimine karşı bir direnişe geçtiler. Bu arada Genel Valinin evi yakıldı; ölenler ve yaralananlar oldu. Bu direnişi İngiliz kuvvetleri kolayca bastırdılar ve ardından Genel Vali özgürlükleri iyice kısıtlayan tedbirlerini uygulamaya koydu. Bu arada siyasî partiler dağıtıldı, sıkı bir sansür getirildi, okullarda Türk ve Yunan tarihlerinin öğretimi yasaklandı.

1931 direnişine Ada Türkleri katılmamışlardı. Fakat İngiliz yönetiminin aldığı tedbirlerin etkisinden tabiidir ki kurtulamadılar.

Kıbrıs'ta bu durum İkinci Dünya Savaşma kadar sürdü. Bu savaşın sonunda, Adada uygulanagelmekte olan olağanüstü kanunlar yürürlükten kaldırıldı. İngiliz

yönetimi, Adanın statüsünde değişiklik yapacağını vaad ediyor; fakat ne Ada Türkleri geleceğe güvenle bakabiliyorlar, ne de Rumlar memnun oluyorlardı. Çünkü, İngiliz yönetimine gireliberi, Türklerin durumu her geçen gün biraz daha bozulmuştu ve sayıca azınlıkta olmanın acısını çekiyorlardı. Rumları ise, İngiliz yönetiminde bir statü değişikliği tatmin etmiyor; bunlardan bir kısmı Enosis'in gerçekleşmesini istiyor, bir kısmı ise bağımsız bir Kıbrıs Devletinin kurulmasından yana bulunuyordu. Ve Ada Rumları, İngiliz yönetiminden kurtulmak için büyük bir direnişe başlıyor ve bu direniş Rum Ortodoks Kilisesinin öncülüğünde yürütülüyordu.

Bu kilise, Enosis konusunda, 15 Ocak 1950 günü bir plebisit düzenledi. Ada Türkleri bu plebisitin yapılmasına karşıydı; bu yüzden protesto mitingleri tertiplenmiş, Birleşmiş Milletlere, İngiltere, A.B.D. ve Türkiye'ye durumu protesto eden telgraflar gönderilmişti.

Plebisit, kararlaştırılan günde, pazar âyininden sonra yapıldı. 224.700 seçmenin katıldığı plebisitte 215.000 kişi, yani katılanların %96 sı Adanın Yunanistan'a ilhakı için oy kullandı.

1951 yılında ise, Kıbrıs meselesinde önemli bir gelişme oluyor ve o güne kadar Ada Rumlarının Enosis isteklerine, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhak etmek arzusunun resmen açıklanması ekleniyor. Yunan Başbakanı Sofokles Venizelos 16 Şubat 1951 günlü demecinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiğini resmen ilk defa öne sürüyor. Bununla beraber, Kıbrıs sorununun gerçekten milletlerarası nitelik alması 1954 yılında olacaktır.

Soru 93 : Kıbrıs sorununun milletlerarası nitelik kazanması nasıl olmuştur?

Kıbrıslı Rumların Ortodoks Kilisesinin öncülüğün-

de yürüttüğü Enosis savaşı İngiliz idaresine karşı yönelmiş olduğu sürece, Büyük Britanya'nın bir iç sorunu niteliğini aşmıyordu.

1954 yılında ise durum değişecek ve Kıbrıs sorunu, Yunanistan'ın Birleşmiş Milletlere başvurmasıyla milletlerarası nitelik kazanacaktır.

Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler yanındaki daimî temsilcisi, 16 Ağustos 1954 günü Genel Sekreterliğe müracaatla Kıbrıs sorununun Genel Kurul gündemine alınması dileğinde bulunacaktır. Yunan hükümeti kanısınca, meselenin özü Kıbrıs Adası halkına kendi mukadderatını kendisinin tâyin etmesi hakkının (self-determination) tanınması ve uygulanmasıydı.

26 Eylül 1954 günü Kıbrıs meselesi Birleşmiş Milletler Siyasî Komisyonuna havale edildi ve Komisyon meseleyi 14 Aralık 1954 günü ele aldı. Fakat Komisyon, Yeni Zelânda temsilcisinin teklifi üzerine, Yunanistan'ın şikâyetinin Genel Kurul'da görüşme konusu yapılmamasına karar verdi.

Yunanistan'ın Birleşmiş Milletlere başvurmasından, Ada rumları açısından, olumlu bir sonuç alınamıyor; buna karşılık Kıbrıs sorunu Büyük Britanya'nın bir iç sorunu olmaktan çıkarak milletlerarası nitelik alıyordu. Bu durumda, Kıbrısla gerek güvenliği, gerekse Adada yaşayan büyük bir Türk azınlığının bulunması nedenleriyle çok yakından ilgili olan Türkiye'nin, bu milletlerarası meselenin taraflarından biri sıfatını ve hakkını sağlaması zorunluydu. Türkiye bu olanağa 1955 yılında Londra Konferansı ile kavuşacak ve bu durumu günümüze kadar sürecektir.

Soru 94 : 1955 yılına kadar, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki tutumu ne olmuştur?

Türkiye'nin, Kıbrıs meselesi milletlerarası nitelik

alıncaya kadar geçen süre içindeki tutumunu belirtebilmek için, yetkili ve sorumlu kişilerin değişik tarihlerdeki demeç ve sözlerini aktarmak yeterlidir.

17 Aralık 1949 günü, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, İstanbul'da gazetecilere verdiği demeçte şunları söylemiştir:

«İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete vermek istediği hakkında hiçbir sezinti yoktur. Kıbrıs'ı isteyenlerin en hafif suçları, İngiltere dostluğuna aykırı hareket etmeleridir.»

Gene Necmettin Sadak, bir önerge üzerine, T.B.M.M. nde, 23 Ocak 1950 günü şu açıklamayı yapmıştır:

«Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Bunu hayli zaman evvel gazetecilere açıkça söylemiştim. Çünkü Kıbrıs bugün, İngiltere'nin hakimiyet ve idaresi altındadır ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete devretmek niyetinde veya temayülünde olmadığı hakkında kanaatimiz tamdır. Kıbrıs'ta yapılan hareketler ne olursa olsun ve bunları yapanlar kim olursa olsun, İngiltere hükümeti Kıbrıs Adasını başka bir devlete terketmiyecektir. Bu böyle olunca, gençlerimiz beyhude yere heyecana kapılıyorlar. Lûzumsuz yere yoruluyorlar.»

14 Mayıs 1950 seçimleriyle işbaşına gelen D.P. hükümetinin bu konudaki görüşü eski iktidarınkinden farklı değildir. Nitekim, 24 Şubat 1951 günü T.B.M.M. nde, Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında Bakan Fuat Köprülü - Yunan Başbakanının sekiz gün önce verdiği demeçte, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiğini açıkça belirtmiş bulunmasına rağmen - şunları söylemektedir:

«Şarkî Akdeniz statüsünde herhangi bir tebeddülât bahis mevzuu olduğunu veya olacağını zannetmiyorum. Yalnız şunu açıkça söyleyebilirim ki, kendisiyle en yakın dostluk münasebetleri tesis ettiğimiz ve hakikaten dün-

yanın bugünkü vaziyetinde demokrat milletleri tehdit eden harp âfeti karşısında Yunanistanla Türkiye aşağı yukarı mukadderat birliği etmiş vaziyettedir. Bu iki memleket arasındaki dostluğun bozulması için muayyen menbalardan sarfedilen gayretlerin, her iki devletin başında bulunan insanların iyi görüşleri ve niyetleriyle hiçbir tesir yapmıyacağından eminim.»

Gene Fuat Köprülü, 20 Nisan 1951 günü verdiği bir demeçte diyordu ki:

«Ülkemize nisbetle coğrafî ehemmiyeti, oradaki soydaşlarımızın mühim bir kütle teşkil eylemesi ve tarihî bağlarımız dolayısıyla, Kıbrıs'ın durumunun bizi çok yakından alâkadar etmesi gayet tabiîdir. Adanın bugünkü hukukî vaziyetinin değişmesi için bir sebep görmemekteyiz. Fakat bu vaziyette herhangi bir değişiklik ciddi surette bahis mevzuu olacak olursa, bunun bizsiz ve haklarımıza aykırı şekilde yapılmasına imkân bırakamayız.»

20 Nisan 1951 günlü bir demecinde ise C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülek, muhalefetle iktidarın bu konuda görüşlerinin kesin olarak birleştiğinin kanıtı olan şu sözleri söylüyordu:

«Kıbrıs'ta statükonun değişmesini istemiyoruz... Ne sebeple olursa olsun, Kıbrıs'ın bugünkü durumunda bir değişiklik bahis mevzuu olursa, coğrafî bakımdan ve içinde büyük bir Türk kitlesi bulunması dolayısıyla bu değişiklik Türkiye için hayatî bir mesele olur.»

Nihayet, 1 Nisan 1954 günü, T.B.M.M. nde, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün bir soruya verdiği cevapta 1949 danberi söylenenlerden değişik hiçbir yeni unsur yoktur. Gerçekten Köprülü diyordu ki:

«Dost ve müttefik Yunanistan'ın devlet adamlarıyla vaki görüşmelerde Kıbrıs üzerinde herhangi bir muhabere veya müzakere cereyan etmiş değildir. Bunun sebebi, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir şey mevcut ol-

madığı mütalâasmda bulunması ve Kıbrıs'ın halen İngiltere'ye ait olduğuna göre, bu Ada hakkında Yunanistanla ikili konuşmalar yapılmasının caiz olmamasıdır. Günün birinde Kıbrıs'ın İngiltere ile müzakereye mevzu olması halinde, pek tabiî, bu Adada mühim bir Türk ekalliyeti bulunması keyfiyeti bizim de söz sahibi olmamızı istilzam edecektir. Kaldı ki biz bu Adanın bugünkü statüsünde bir değişiklik yapılması lûzumuna kani değiliz.»

Soru 95 : 1955 - 1960 yılları arasında Kıbrıs sorunu nasıl gelişti?

Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletlere getirmesi, fakat bunun Genel Kurulda görüşme konusu yapılmaması kararı gerek Kıbrıs'ta gerekse Yunanistan'da tepkilere yol açtı. Gösteriler ve taşkınlıklar tedhişçiliğe dönmeye başladı.

Bu durumda, İngiltere, artık bir iç sorun olmaktan çıkan Kıbrıs uyuşmazlığının, doğrudan doğruya ilgili üç devlet arasında çözümlenmesini sağlamak amacıyla Londra'da bir konferans tertiplemek yoluna gitti.

Konferans 29 Ağustos 1955 günü çalışmaya başladı. Konferansa katılan devletlerden herbiri Adanın hukukî statüsü bakımından değişik teklifler öne sürmekteydi.

İngiltere, Ada üzerindeki egemenliğini sürdürmeyi, buna karşılık Kıbrıs'a muhtariyet vermeyi kabul ediyor ve bunu savunuyordu.

Yunanistan'ın görüşü değişmemişti ve Ada halkına kendi mukadderatını kendisinin tâyini hakkının tanınmasını istiyordu.

Türkiye ise, Adada statükonun sürdürülmesinden yanaydı; ancak bunda bir değişiklik söz konusu olacaksa Ada, eski sahibine, yani Türkiye'ye iade edilmeliydi.

Londra Konferansının başlamasından önce, çeşitli yönlerden yapılan kışkırtmalarla Türk ve Yunan kamu oyları iyice kurulmuş bulunuyor ve bir kıvılcımın bir büyük yangına dönmesi ihtimali adetâ gözle görülüyordu. Nitekim, bu kıvılcım Atatürk'ün Selânik'te doğduğu eve ve aynı şehirdeki Türkiye Başkonsolosluk binasına bomba atıldığı haberinin yayılması oldu. Hemen ardından 6/7 Eylül 1955 günü, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Rumlar ve Yunanistan aleyhine gösteriler başladı. Gösteriler, kısa sürede genişledi ve nitelik değiştirerek devlet kuvvetlerinin kontrolünden çıktı; gerçek bir tahrip ve yağma hareketine döndü. Bu arada İzmir'deki Yunanistan Konsolosluğu da tahrip olundu. Hemen ertesi günü toplanan Bakanlar Kurulu sıkıyönetim ilân ediyor ve T.B.M.M. de altı aylık sıkı yönetim kararını onaylıyordu.

Türkiye, 6/7 Eylül olaylarında zarar görenlerin zararlarının giderileceği yolunda teminat verdikten başka, Yunanistan'a da tarziye vermekteydi.

Gerçekten, 15 Eylül günü Başbakanlık müsteşarı Ahmet Salih Korur, Rum Ortodoks Patriği Athenogoras'ı ziyaret ederek, Başbakanın olaylardan duyduğu teessürlerini iletiyor; öte yandan, 24 Ekim günü İzmir'de Yunanistan'ın yeni konsolosluk binasının açılışında bayrak çekme töreni tertipleniyor ve bu törene bir Türk merasim kıt'asıyla hükümet adına Ulaştırma Bakanı Muammer Çavuşoğlu katılıyordu. Ayrıca, İzmir'deki olaylar sırasında Nato karargâhında Yunan subaylarının üniformalarına yapılan saygısızlıkların tamiri için de, İzmir Orduevinde Türk, Amerikan ve Yunan subaylarının katıldığı bir tören yapılıyordu.

Türk hükümetinin bütün bu çabalarına karşılık, Türk - Yunan ilişkilerinde bir düzelme ve yumuşama sağlanamamıştır.

Adadaki durum ise büsbütün bozulmuş; Kıbrıslı Rumlar, Yunanistan'ın yardım ve desteğiyle, hem İngiliz yönetimine, hem de Ada Türklerine karşı giriştikleri saldırı hareketlerini arttırmışlardır.

Londra Konferansının olumlu bir sonuca varmadan dağılmasından sonra, İngiltere, Kıbrıs Adasına mahallî muhtariyet verilmesi konusunda, Adadaki cemaat liderleriyle ve Türkiye ile Yunanistan hükümetleriyle temaslarda bulunmuştur. Ancak bunu sağlamak için hazırlatılan Radcliffe Anayasa taslağı kesinleşememiş ve uygulama alanına aktarılamamıştır.

1957 yılında ise Kıbrıs sorunu, iki kere Birleşmiş Milletler önüne getirilmiştir. Her ikisinde de Yunanistan, Kıbrıs halkına kendi mukadderatını kendisinin tâyini hakkının verilmesini istemiş; ancak birincisinde, Genel Kurul uyuşmazlığın ilgili taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözümlenmesini tavsiye etmiş, ikincisinde Yunanistan'ın isteği Siyasî Komisyonda oyçokluğunu sağladığı halde, Genel Kurulda üçte iki çoğunluğu toplayamadığı için kabul edilmemiştir.

Bu arada, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında köklü bir değişiklik olmakta, o güne kadar Adada statükonun sürdürülmesinden yana olan Türkiye, bu kez «taksim» tezini savunmaya başlamakta ve bunu Adnan Menderes 7 Şubat 1957 günlü bir basın toplantısında şöyle açıklamaktadır:

«Bir meselenin başlangıcı ile inkişaf safhaları arasında tam bir ayniyetin mevcudiyetini aramak beyhudedir. Meselâ gene bidayette statükonun muhafazasını istiyorduk. Şimdi bu hâdiselerden evvelki statükonun devamına artık taraftar olamayız. O günden bugüne köprülerin altından çok sular geçti. Birçok hâdiseler oldu ki, artık o günlere dönmeye ve statükonun muhafazası taraftarı bulunmaya imkân kalmadı.»

Başbakanın bu sözlerine karşılık, aynı gün, yani 7 Şubat 1957 günü, Birleşmiş Milletlerdeki görüşmelere katılmak üzere New-York'a gelen Fatin Rüştü Zorlu'nun düzenlenen basın toplantısında söyledikleri, hükümetin, Kıbrıs konusunda ciddi ve kesin bir politik görüşe sahip bulunmadığını yansıtması bakımından çok ilginçtir. Gerçekten Zorlu demişti ki:

«Türkiye Kıbrıs'ta mevcut durumun idamesini tercihle beraber, Türk topluluğuna tatmin edici bir statü verilmesi şartiyle, Adanın taksimini de kabul etmektedir.»

Türk hükümetinin taksim tezi, 1958 yılında da savunulmakta ve Başbakan 9 Şubat 1958 günlü bir demecinde Adanın kaderinin kesin olarak taksim ile sonuçlanacağını söylemekte ve şunu ilâve etmektedir: «Bundan bir santim inhiraf etmiş değiliz.»

Türk hükümetinin çok kesin görünen bu kararına rağmen İngiltere Kıbrısa verilecek yeni bir statünün hazırlığı içindedir ve bu, Macmillan Plânı adıyla, 19 Haziran 1958 günü Avam Kamarasmda açıklanmıştır. Bu plân Ada için yedi yıllık geçici bir statüyü öngörüyor ve Adada İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ile Türk ve Rum cemaatlerinin işbirliğine dayanan bir yönetim kuruyordu.

Yunanistan ve Makarios bu plânı kesinlikle reddetmişlerdir. Türkiye ise, geçici bir yönetimin meseleye çözüm getirmiyeceği kanısıyla, Kıbrıs'ın milletlerarası statüsünü saptamak amacıyla Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında bir konferans toplanmasını önermiştir.

Bir süre sonra, Macmillan'm Türkiye ve Yunanistan'ı ziyareti ertesinde, hazırlanan planda bazı değişiklikler yapılmış; fakat Yunanistan bunu gene reddederken, Türkiye bu kez Macmillan planının uygulanmasında İngiltere'yi destekleyeceğini bildirmiştir.

Bu arada Nato'nun arabuluculuk denemesinden sonuç alınamamış ve Kıbrıs sorunu 1958 Eylülünde yeni-

den Birleşmiş Milletler önünde tartışma konusu olmuştur. Görüşmeler sonunda Genel Kurulda kabul edilen karar, uyuşmazlığın, taraflar arasında Birleşmiş Milletler Andlaşmasına uygun olarak barışçı yoldan çözümlenmesi yönünde idi.

Bundan sonraki gelişmeler, Kıbrıs konusunda ilgili devletler arasında, Adadaki Türk ve Rum cemaatlerinin temsilcilerinin de katılacakları bir konferansın ortamını hazırlama çabasına dönmüştür.

Bu çabadan alınan ilk olumlu sonuç Türk ve Yunan Başbakanlarının 5 - 11 Şubat 1959 günleri arasında Zürih'te buluşup, Kıbrıs'a verilecek statünün temel ilkeleri hususunda anlaşmaya varmalarıdır.

Bunu, Londra'da toplanan, Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya Başbakanları ile, Kıbrıs'taki Türk ve Rum cemaatlerinin temsilcilerinin katıldıkları konferans izlemiştir. Bu konferansta, Zürih'te varılan anlaşma, İngiltere bakımından bazı hükümlerin eklenmesiyle kesin şeklini almış ve 24 Şubat 1959 günü açıklanmıştır.

Zürih ve Londra anlaşmaları diye anılan belgeler şunlardır:

1) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ilişkin andlaşma;

2) Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel maddeleri;

3) Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya arasında Garanti Andlaşması;

4) Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında İttifak Andlaşması.

Bu belgeler ışığı altında, Kıbrıs'ın milletlerarası statüsünü ve Anayasasını hazırlamak için kurulan komisyonların çalışmaları bir yıldan fazla sürmüş; İngiltere'nin Adadaki üslerine ilişkin anlaşmazlığın da ortadan kaldı-

rılmasından sonra, Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlığı 16 Ağustos 1960 günü ilân edilmiştir.

Soru 96 : Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hukukî statüsünün özellikleri nelerdir?

Bir kere, Zürih ve Londra Konferanslarında, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı yönündeki Yunanistan istekleri ve Adanın taksimini öngören Türk tezi benimsenmemiş; bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulması hususunda anlaşmaya varılmıştı.

Ancak, Kıbrıs Cumhuriyetinin özel bir hukukî statüsü olmalıydı, çünkü, Adada iki ayrı ulusun bulunduğu gerçeği gözden ırak tutulamazdı. Bunlardan biri Türk ulusunun, diğeri Yunan ulusunun uzantısıydı ve Türkiye ile Yunanistan'ı Kıbrıs sorununda, doğrudan doğruya ilgili devletler durumuna sokan gerçek de bundan başkası değildi.

24 Şubat 1959 günü Londra'da açıklanan belgelerin hepsinde, Kıbrıs devletinin iki ayrı ulustan meydana geldiği gerçeğine dayanılmıştır ve bu nedenle de özel bir hukukî statü meydana getirilmiştir. Şöyle ki:

1) Kıbrıs'ın bir devlet olarak kurulması Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya devletlerinin katıldığı bir konferansta kararlaştırılmış ve kurulacak devletin anayasasının temel hükümleri gene bu konferansta tesbit ve kabul edilmiştir.

2) Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, ulusal bir meclis tarafından değil; fakat Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya devletleriyle, Türk ve Rum topluluklarının temsilcilerinden kurulu bir Karma Komisyon tarafından hazırlanmış ve Lefkoşe'de 6 Nisan 1960 günü imzalanmıştır.

3) Anayasa, Kıbrıs vatandaşlarının iki ayrı topluluk teşkil ettiğini; bunlardan birinin Türk kökünden, ötekinin Yunan kökünden geldiğini açıklıkla belirtmekte ve bu topluluklardan herbirine, belli günlerde Türk ve Yunan bayraklarını çekme ve Türk ve Yunan ulusal bayramlarını kutlama hakkını tanımaktadır.

4) Kıbrıs Devletinin yasama organında Türk ve Yunan toplulukları % 30 ve % 70 oranında temsil olunacaklardır. Her iki topluluk kendi temsilcilerini ayrı ayrı seçeceklerdir.

5) Her iki topluluğun ayrı meclisleri de olacak ve bu meclisler belli ve sınırlı konularda yasama yetkisini kullanacaklardır.

6) Yüksek Anayasa Mahkemesi, bir Türk, bir Rum ve bir tarafsız yargıçtan kurulacak ve bu tarafsız yargıç Mahkemenin Başkanı olacaktır. Böylece çok önemli yetkilerle donatılan bu Yüksek Yargı Oranı âdeta bir Karma Mahkeme niteliğindedir.

7) Yürütme organının başı olan Cumhurbaşkanı Rum, Yardımcısı Türk olacak ve on kişilik Bakanlar Kurulunun üç üyeliği Türklere ait bulunacaktır.

8) Kıbrıs Devletinin Anayasal düzeni, yalnız Anayasasına değil fakat bunun yanında Zürih ve Londra Andlaşmalarıyla Garanti Andlaşmasına ve İttifak Andlaşmasına dayanmaktadır. Gerçekten bu belgelerin hepsinin Anayasa gücünde oldukları Anayasada açıklık ve kesinlikle belirtilmiştir.

9) Bunun sonucu olarak Kıbrıs'ın anayasal düzeninin değiştirilmesi, ancak ilgili Devletler arasında bir anlaşmaya varılması halinde mümkündür. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasasını dilediği gibi değiştirme yetkisi yoktur.

Gerçekten, teminatçı üç Devletle Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki Garanti Andlaşmasının başlıca amacı, hat-

tâ varlık sebebi, Ada'daki statükonun tek taraflı değiştirilmesini önlemektir. Böylece Kıbrıs'ın başka bir Devletle birleşmesi ya da taksim edilmesi yasaklanmış oluyordu.

Buna rağmen, hukuk dışı bir davranışla anayasal düzenin bozulması durumunda, Garanti Andlaşması, Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya'ya, gerek müşterek gerekse münferit hareket hakkını tanımaktadır.

Özelliklerinden başlıcalarını sıraladığımız bu anayasal statü ile bağımsızlığa kavuşan Kıbrıs'ta, bu düzen uzun ömürlü olmayacak ve Rum yöneticiler tarafından sürekli çiğnenecek, giderek fiilî bir düzen değişikliği yapılacaktır.

- Soru 97 : Zürih ve Londra Andlaşmalarının çiğnenmesi ile yeniden başlayan ve günümüze kadar süregelen Kıbrıs uyuşmazlığı nasıl bir gelişme göstermiştir?

Kıbrıs'ta, anayasal düzenin uygulama alanına koyulmasında, Rum yöneticileri tarafından güçlükler çıkarılmaya başlanmıştır. Özellikle Rumlar, Cumhurbaşkanı Yardımcısının veto yetkisi, Türk belediyeleri ve Kıbrıs ordusunun kurulması konularında Andlaşmaların öngördüğü ilkelere aykırı düşen davranışlara sapmışlardır.

Türkiye'nin uyarmaları sonuçsuz kalmış, Ada'daki Türklere karşı baskılar artmış ve 25 Mart 1962 günü Lefkoşe'deki iki camide saatli bombalar patlamıştır. Türk Hükümeti olaya şiddetli bir tepki göstermiş; ardından gergin hava biraz yumuşamış ve Makarios 1962 yılı Kasımında Türkiye'ye resmî bir ziyaret yapmıştır. Bu vesile ile yayımlanan Türk-Kıbrıs ortak bildirisinin oldukça iyimser bulunmasına rağmen, Adadaki durumda,

aynı yönde bir gelişme görülmemiş; aksine, anlaşmazlık konuları büyümeye ve genişlemeye başlamıştır.

30 Kasım 1963 de ise, Makarios, asıl hedefini açıklamış ve Kıbrıs Anayasasının değiştirilmesi teklifini yapmıştır. Makarios'un önerdiği yeni Anayasa düzeni içinde Ada Türkleri azınlık statüsüne sokulmaktaydı. Teklifler, Türk Hükümeti tarafından kesinlikle reddedildikten hemen sonra 21 Aralık 1963 gecesi çıkan bir olay iki topluluk arasında çarpışmaların başlamasına sebep olmuştur.

Bu çarpışmalar hızla genişlemiş ve üç gün içinde 24 Türk öldürülmüş; 40 Türk yaralanmıştır. Teminatçı devletlerin, çarpışmaların durdurulması için gerekli tedbirlerin alınmasını isteyen ortak bildirisine oyalayıcı cevaplar verilmiş ve Rum saldırılarının ardı kesilmemiştir.

Bunun üzerine 25 Aralık 1963 günü Türkiye, Garanti Andlaşmasının verdiği yetkiye dayanarak, silâhlı saldırıları durdurmak amacıyla, Türk jet uçaklarına, Ada üzerinde ihtar uçuşları yapma emrini vermiştir.

Ardından, Büyük Britanya ortak müdahalenin zorunlu olduğu kanısına varmış ve böylece teminatçı üç devlet Adada nizamı iade için müdahaleye hazır olduklarını 26 Aralık 1963 gecesi Kıbrıs hükümetine bildirmişlerdir. 27 Aralıkta bu üç devletin birliklerinden kurulu bir askerî kuvvet, Adada göreve başlamıştır.

15 Ocak 1964 günü ise, Londra'da, Kıbrıs anlaşmazlığına kesin bir çözüm şekli bulmak amacıyla toplanan konferansa, Türkiye, Büyük Britanya, Yunanistan ve Kıbrıs devletleri temsilcilerinden başka, Adadaki Türk ve Rum topluluklarının temsilcileri de katılmışlardır.

Bu konferansta, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa ilişkin tezinin bir kere daha değiştiğini görüyoruz. Gerçekten, Türkiye, yürürlükteki düzenin Ada Türklerinin haklarını

koruyamadığı noktasından kalkarak, Kıbrıs'ta federal bir yönetimin kurulmasını önermektedir.

Londra Konferansı, hiçbir olumlu sonuç alınmadan 31 Ocak 1964 de dağılmıştır.

Kıbrıs sorunu, bundan sonra, yeniden Birleşmiş Milletlere sunulacak ve Güvenlik Konseyi 26 Şubat 1964 günü alınacak tedbirleri görüşmeye başlayacaktır. Sonuçta, bir barış gücünün Adaya gönderilmesi ve bir arabulucunun görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, bu tedbirler de Adada güvenliği sağlamaya yetmemiş, iki topluluk arasında silâhlı çatışmalar devam etmiş, Türkiye 29 Mayıs 1964 günü, Adadaki durumun ağırlığını belirten birer notayı Yunanistan ve Büyük Britanya hükümetlerine vermiştir.

5 Haziran 1964 günü Türk Dışişleri Bakanı, verdiği bir demeçte, Rumların tethiş hareketlerine devam etmeleri halinde, Kıbrıs'a çıkarma yapılmasının kaçınılmaz olacağı anlamında konuşmuş; bunun üzerine A.B.D. Başkanı Jonhson, Başbakan İnönü'ye, Amerika'nın verdiği silâhların, verildikleri amaçlar dışında kullanılamıyacağını bildiren mektubunu göndermiştir.

İnönü'nün 1964 Haziranında Washington'a yaptığı gezi ve Başkan Johnson'la görüşmeleri; ardından Johnson'un, Yunan Başbakanı ile görüşmesi de meseleye bir çözüm getirememiştir. Daha sonra Cenevre'de yürütülen pazarlıktan da sonuç alınamamış ve Adada Rumların giriştiği saldırıların sönmesi, Türk jetlerinin 8-9 Ağustos 1964 deki bombardımanları sayesinde olmuştur.

Bundan sonra da, arabulucuların faaliyetleri devam etmiş ve nihayet Adadaki toplulukların temsilcileri arasında anlaşma sağlamak amacıyla uzun görüşmelere girişilmiştir.

Gerçek olan şudur ki, bugün Adada Zürih ve Londra Andlaşmalarıyla temel ilkeleri saptanan anayasal düzen

bozulmuş ve yerine Rum yöneticilerinin kurdukları fiilî düzen getirilmiştir.

Buna karşılık, Adadaki Türk topluluğu, Geçiçi Türk Yönetimini kurmuş; ardından kesin bir çözümü sağlamak amacıyla Türk ve Rum toplulukları liderleri arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu görüşmelerden günümüze değin, olumlu sonuçlar almamadığı gibi, alınacağı umudunu veren belirtiler de yoktur.

Soru 98 : 27 Mayıs Devrimi dış politikada bir değişiklik meydana getirdi mi?

27 Mayıs Devriminin yapıldığı gün, Türkiye Radyolarında yayımlanan bildiride, dış politikayla ilgili olarak şu hususlar önemle belirtilmekteydi:

«Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasasına ve insan hakları prensiplerine tamamiyle riayettir. Büyük Atatürk'ün yurtta sulh cihanda sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. Nato'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Cento'ya bağlıyız...»

Bu açıklamanın kesin anlamı şuydu di, D.P. iktidarının, C.H.P. den devralarak yürüttüğü dış politikanın 27 Mayıs Devrimini hazırlayan etkenlerden biri olmadığıydı. Bu nedenle de, devrim yöneticilerinin dış politikada değişiklik yapmaları; Türkiye'nin yabancı ülkelerle ve milletlerarası kurumlarla ilişkilerini yeniden gözden geçirmeleri beklenemezdi. Nitekim, Dışişleri Bakanlığına, inandıkları bir tecrübeli diplomatı getirmekle yetinmişler; bu Bakanlıkta hiçbir tasfiye eylemine girişmemişlerdir.

Gene, doğal bir sonuç olduğu halde belirtelim ki, Yüksek Adalet Divanı önünde D.P. sorumlularından siya-

sal eylem ve işlemlerinin hesabı sorulurken, dış politika sorunlarına uzaktan yakından değinilmemiştir.

Türkiye'nin Nato'ya bağlılığı, 27 Mayıs yöneticileri tarafından çeşitli vesilelerle belirtilmiş bulunmakla beraber, bu sistem içinde A.B.D. ile ilişkilerimizde çok ileri gidilmiş olduğu da, Devrimden sonra daha açıkça ve daha sık söz konusu edilmeye başlandı. Özellikle Nato Kuvvetleri Sözleşmesine ve bu sözleşmenin bir hükmünü değiştiren bir Türk kanununa dayanılarak A.B.D. ile nota değişimi yoluyla yapılan ve Türk mahkemelerinin yargı yetkisini adetâ felce uğratma olanağını A.B.D. ne veren anlaşmanın feshedilmesi gereğine değinen demeçler basında yayımlandı.

Örneğin, Devlet Başkanı General Cemal Gürsel, 17 Eylül 1960 günü yaptığı basın toplantısında, bu konuya şöyle dokunmuştu: «Bahis konusu anlaşma Birleşik Amerika'nın bütün Nato devletleriyle yapmış olduğu bir anlaşmadır. Mesele bu anlaşmanın bir maddesinin değil belki tatbikatıyla ilgili bir usulün değişmesidir ve bunun dostumuz ve müttefikimiz Birleşik Amerika tarafından lüzumlu ve faydalı telâkki edileceğine eminiz.»

Önce belirtmek gerekir ki, Sayın Generalin bu sözleri kendisine, ilgililer tarafından yanlış bilgi verildiğini göstermekteydi. Çünkü, şikâyet konusu olan anlaşma «Birleşik Amerika'nın bütün Nato devletleriyle yapmış olduğu bir anlaşma» değildi. Örneğin ne İngiltere ne de Fransa ile A.B.D. arasında buna benzer bir anlaşma yoktu.

General Gürsel, devrim yöneticilerinin bir dileğini ortaya koyuyor ve «bu anlaşmanın... tatbikatıyla ilgili bir usulün değişmesi»ni öneriyordu. İşte bu usul, Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile A.B.D. Büyükelçiliği arasında nota değişimi yoluyla yapılan ve yayımlanmadan yürürlüğe sokulan anlaşma ile saptanmış olan usuldü.

Gerçekten de, Gürsel'in bu demecinden sonra, bu anlaşmanın değiştirilmesi amacıyla A.B.D. ile görüşmeler yapıldığı haberleri basında çıkmaya başlamış; ancak, daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, bugüne değin bu haberler ve bu yöndeki resmî demeçler gerçekleşmemiştir.

Devrim yönetimi süresi içinde, dış politikaya ilişkin olarak değinilmesi gerekli bir olay da, Mısır'la siyasal ilişkilerimizin kesilmesidir.

Yukarda görmüş olduğumuz gibi, bunun nedeni 28/29 Eylülde bir askerî ihtilâl sonunda Birleşik Arap Cumhuriyetinden ayrılan Suriyeyi, Türkiye hükümetinin 1 Ekim 1961 günü tanımış olmasaydı. Mısır, bunu kendisine karşı hasmane bir davranış saymış ve siyasal ilişkileri kesme kararını vermişti.

Kanımızca, Suriye devletinin ve hükümetinin tanınmasında, hiç de gereği olmadığı halde, acele edilmiş ve bir politik hatâ yapılmıştı. Çünkü, Mısır'ı gücendirmek pahasına tanıdığımız devlet, 1957 yılında, sınırlarına asker yığdığımız ve saldırıya hazırlandığımız iddiasıyla bizi Birleşmiş Milletlere şikâyet eden; Hatay'ın kendisine verilmesine ilişkin isteklerini her fırsatta öne süren Suriye idi. Ancak, bu davranışın sorumluluğunu 27 Mayıs Devriminin yöneticilerine yüklemek mümkün değildir. Zira, belirtmiş olduğumuz gibi, Devletin Dışişlerinin yürütülmesinde bir değişiklik yapılmamıştı.

Bu konuyu kapamadan önce, bir noktaya daha değinmek uygun olacak. Bilindiği gibi, 27 Mayısın en büyük yapıtı 1961 Anayasası. Bu Anayasa, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yaşamında yeni bir çağ açıyor ve bunun sonuçlarından biri de dış politika sorunlarının dokunulmazlığının ortadan kalkması oluyordu. Bununla beraber, bu Anayasanın andlaşmaların yapılışını düzenleyen 65 ci maddesinde, bu konuda büyük bir hareket serbestliğini

elinde bulundurmak eğilimindeki Dışişleri Bakanlığının telkini ile, Milli Birlik Komitesi tarafından bir değişiklik yapılıyor ve yürütme organına, T.B.M.M. nden geçirmeden andlaşma yapmak ve bunlardan bazılarını hattâ yayımlamadan yürürlüğe sokmak imkânı veriliyordu. Ardından 1963 de yapılan Andlaşmalar Kanunu bu imkânı genişleterek perçinliyor ve böylece, dış ilişkilerin büyük bir kısmının yasamanın denetimi dışında kurulup yürütülmesi sağlanmış oluyordu.

SONUÇ

Soru 99 : Türkiye'nin dış politikası üzerinde Parlâmentonun etkisi olmuş mudur?

Türkiye'nin dış politikası üzerinde Parlâmentonun etkisi meselesini, tek partili ve çok partili siyasal düzen dönemlerini ayırarak ve bu dönemler içinde de, Parlâmentonun hükümetin dış politikasını denetlemesi ve dış politikanın saptanmasındaki etkisi açılarından incelemek gerekir.

Tek parti düzeninde, 1924 Anayasasının yasamanın üstünlüğü yönünde kurmuş olduğu yasama - yürütme ilişkileri, uygulamada tersine dönmüş; bu durum yasamanın yürütme organını ve onun dış politikasını denetleme görevini sembolik hale getirmişti. Gerçekten, dış politika meselelerinin Mecliste görüşülmesi ya da herhangi bir andlaşmanın - önemi ne kadar büyük olursa olsun - onaylanması sırasında hiçbir karşı görüş öne sürülmemiş ve onay kanunları daima oybirliği ile kabul edilmiştir.

Aynı şekilde, Anayasada öngörülmemiş olmasına rağmen, hükümete bazı andlaşmaları T.B.M.M. nin onayından geçirmeden önce akdetme ve yürürlüğe koyabilme yetkisini veren kanunlar da, yasama organından hiçbir itiraza uğramaksızın, hattâ müzakere dahi edilmeksizin çıkmıştır.

Bu koşullar içinde Parlâmentonun, dış politikanın saptanmasında önemli bir payı olamazdı. Nitekim milletlerarası ilişkileri düzenleyen daima yürütme organı olmuştur.

Çok partili siyasal rejime geçilmesi yasama - yürütme ilişkilerindeki fiilî durumu değiştirmemiştir. Gerçekten, Parlâmentoda büyük çoğunluğa sahip iktidar partisinin yöneticileri, parti disiplini yoluyla yasama organına hâkim olmuşlardır.

27 Mayıs Devrimine kadar, Parlâmentoda temsil olunan siyasal partiler arasında, dış politika alanında köklü bir görüş ayrılığı yoktur. Bu nedenle, iktidar - muhalefet çatışmaları iç politika sorunları üzerinde olmakta; dış ilişkiler alanında genellikle görüş birliği bulunmakta, çok ender hallerde tartışmaya girişildiğinde ise, bu tartışmalar dış politika doğrultusunun saptanması yüzünden değil, fakat uygulama biçiminden çıkmaktadır.

Andlaşmaların onaylanmasında Parlâmentonun ilgisizliği sürmektedir. O ölçüde ki, örneğin, Truman doktrininin uygulanması için, A.B.D. ile 12 Temmuz 1947 günlü yardım andlaşması, bağımsızlıkla bağdaşması çok şüpheli hükümleri ihtiva ettiği halde, T.B.M.M. nden hiçbir eleştiriye uğramadan geçmiş ve onaylanmıştır. Bu andlaşma ki, yıllar sonrası, Türkiye'nin Kıbrıs'a silâhlı müdahale ihtimali belirince, bunu önlemek için, A.B.D. Başkanı Johnson tarafından Türkiye'ye karşı kullanılacaktır.

1950 seçimlerinde iktidar değişmiş; C.H.P. ana muhalefet partisi olmuştur. Aynı yıl Kore anlaşmazlığı patlamış ve Türk hükümeti, 4500 kişilik bir kuvveti Kore'ye gönderme kararını almış ve uygulamıştır. Bu yüzden muhalefetle iktidar arasında bir tartışma olmuş; ancak tartışma, bu konuda izlenen politikanın uygun olup olmadığı konusunda yapılmamış, böyle bir kararı T.B.M.M. nden geçirmeksizin, hükümetin alamıyacağı öne sürül-

müştür. Başka bir deyişle, Hükümetin Kore anlaşmazlığı karşısındaki karar ve politikası eleştirilmemiş; almış olduğu kararın Anayasa usullerine aykırılığı söz konusu edilmiştir.

1952 de Türkiye Nato'ya üye olmuş; ardından 1954 yılında, Nato kuvvetleri sözleşmesine katılmıştır. 1956 da, T.B.M.M. ne bir kanun tasarısı, gerekçesiyle birlikte, sunulmuştur. Bu tasarı, sözde, Nato Kuvvetleri Sözleşmesinin Türkçe çevirisindeki bir yanlışlığı düzeltmek ve resmî vazifenin ifası sırasında işlenen suçlarda suçla görev arasındaki ilişkiyi kurmaya kimin yetkili olduğunun tâyini için Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile gönderen devlet arasında anlaşma yapılmasına aittir.

Yargı yetkisinin kısıtlanması gibi devletin bağımsızlığına doğrudan doğruya değinen bir konuyu düzenlemek üzere meclise sunulan bu çok önemli tasarı, hiçbir eleştiri yapılmaksızın, hiçbir tartışmaya yol açmaksızın kanunlaşmıştır.

Hemen ardından, gûya bu kanunun verdiği yetkiye dayanılarak, T.C. Dışişleri Bakanlığı ile A.B.D. nin Ankara'daki Büyükelçiliği arasında nota değişimi yoluyla yapılan anlaşma, suçla görev arasındaki ilişkiyi kurma yetkisini kesin olarak A.B.D. ne vermiş ve böylece, Türk mahkemelerinin yargısını yabancı bir devletin askerî komutanının iradesine bağlamıştır.

T.B.M.M. nde, iktidarla muhalefet arasında, bir andlaşmanın onaylanmasına ilişkin en şiddetli tartışma, Türkiye ile A.B.D. arasında, Ankara'da, 5 Mart 1959 günü imzalanan iki anlaşma yüzünden olmuştur.

Bu anlaşma, kanımızca Anayasaya kesinlikle aykırı olarak, imzası gününden itibaren yürürlüğe girmiş; fakat onaylanması işlemi aradan uzun bir süre geçtikten sonra yapılmıştır. Bu anlaşma «dolaylı saldırı» terimini ihtiva ediyordu ve muhalefet, bu anlaşma ile, A.B.D. nin

Türkiye'nin iç politika çatışmalarına müdahale imkân ve ihtimalinden endişe ediyordu.

Bu nedenle, Meclis'te şiddetli tartışmalar oldu; sonuçta iktidar partisi çoğunluğunun oylarıyla anlaşma, imzalandığından ve yürürlüğe girdiğinden on dört ay sonra ve 27 Mayıs devriminden pek az önce, 14 Mayıs 1960 günü onaylandı.

Kıbrıs konusunda hükümetin uyguladığı politikanın esası da, T.B.M.M. nde, köklü bir eleştiriye uğramamış; eleştiriler, daha ziyade, gerektiği kadar enerjik davranılmadığı noktasına yöneltilmiştir.

1961 Anayasasının yürürlüğe girişinden bu yana, yasama organının hükümetlerin dış politikalarını eleştirmek ve denetlemek eğilimi güçlenmiştir.

Bir kere, Parlâmentoya, dış politikanın temelinde, iktidar partisinden ve öteki muhalefet partilerinden farklı düşünce ve görüşlere sahip sosyalist bir partinin temsilcileri girmiştir. Örneğin, diğer partilerin, ayrıntılarında ayrılsalar bile, Nato'ya bağlanmakta birleşmelerine karşılık, TİP, Nato'dan ayrılmayı önermekte; bunun gibi, hiçbir bloka girmeden ve hiçbir büyük devlete yaslanmadan, tarafsız bir dış politika izlenmesini istemektedir. Böylece bu parti, 1939 dan bu yana uygulanan dış politikanın karşısına çıkmaktadır.

Nato'da kalmayı Türkiye'nin çıkarları bakımından uygun gören bazı muhalefet partileri ise, Nato ve ABD ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesini, bağımsızlıkla bağdaşmayan anlaşmaların değiştirilmesini istemektedir.

Böylece, dış politika, Parlâmentodaki dokunulmazlığını yitirmiştir.

Ancak, yürütmeyi Parlâmento denetiminden büyük ölçüde kurtarmak amacıyla hazırlanan bir tasarı, 1963 yılında, T.B.M.M. nde, bir tartışmaya sebep olmadan, kanunlaşmış ve böylece hükümet, çok önemli anlaşmaları,

T.B.M.M. nden geçirmeden onaylayarak yürürlüğe koymak olanağına kavuşmuştur.

Soru 100 : Türkiyenin dış politikası hakkında nasıl bir genel sonuca varılabilir?

Türkiye'nin dış politikası hakkında genel bir sonuca varabilmek ve bunu bir değer hükmüne bağlayabilmek için, dönemleri ayrı ayrı gözönünde bulundurmak gerekir.

Ulusal kurtuluş savaşının bitimine kadar süren dönem içinde, saptanan başlıca amaç, yurdu emperyalist güçlerden ve saldırganlardan temizlemek ve Misak-ı Millî sınırları içinde ülke bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığı sağlamaktı. Dış politika doğal olarak bu amaca yönelecek ve bunu destekleyen devletlerle ilişkiler kurulup yürütülecekti. Bu savaş süresince, Türkiye'nin en yakın ilişkileri Sovyetler Birliği ile olmuştur. Ancak, bağımsızlık için savaşan bir ulusun, dış politikasını bir başka devlete yaslaması ve bağlaması düşünülemezdi. Türkiye, bu dönem içinde gerçekten bağımsız bir politika izledi. Bu politikanın bir özelliği de dış ilişkilerde eşitlik esasının korunmasına büyük bir dikkat gösterilmesiydi.

Lozan Andlaşmasıyla barış düzenine geçildikten sonra Türkiye, önce, Lozan'dan arda kalan sorunların çözümüyle uğraştı. 1923 - 1925 yılları, Batılı devletlerin siyasal ve ekonomik emperyalizmden dönmediklerini göstermişti. Bu bakımdan Türkiye'nin dış politikası, 1925 yılında yapılan andlaşma uyarınca, Sovyetler Birliği ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerine dayanacaktı. Önemli olan bir husus da, diğer komşu devletlerle aynı ilişkileri kurmak ve sınırlar boyunca, barış ve güvenliği sağlayabil-

mekti. Bu amaç, bir yandan Balkan Antantı, öte yandan Sadabâd Paktı ile gerçekleştirildi.

Atatürk, milletlerarası ilişkilerde, dostluğu ve işbirliği aranır bir devlet durumunda olmak ve bunu korumak istiyordu. Bu nedenledir ki, hiçbir güçlü devlete yanaşmak için ilk adımı kendisi atmamış, Milletler Cemiyetine bile, üyelik için doğrudan başvurmamış, resmen davet olmayı beklemiştir.

Atatürk'ün dış politika ilişkileri hakkındaki şu sözleri çok ilginçtir:

«Milletlerin emniyeti iki taraflı veyahut çok taraflı umumî müşterek anlaşmalarla, uzlaşmalarla temin edilebilir diye mutlak mahiyette ortaya atılan ve herbiri diğerine karşıt sayılan prensipler sulhün korunması emrinde bizim için kesin ve isabetli değildir ve olamaz. Bunların her birini coğrafî ve siyasî gereklere ve durumlara göre kullanarak sulh yolundaki özeni realitelere uydurmak her millet için ayrı ayrı bir vazifedir.»

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince de, genellikle, bağımsız dış politikasını sürdürebilmiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, savaşa katılmamak istemesi, uzun süre tarafsız durumda kalabilmesiydi. Ancak, savaşın sonlarına doğru ve özellikle Almanya ve Japonya'ya savaş ilân ettikten sonra, Türkiye'nin dış politikasının yönü değişti.

Türkiye, bir yandan Sovyetlerin tutum ve davranışları, öte yandan ekonomik sıkıntıları nedenleriyle Batılılara ve özellikle de A.B.D. ne yanaşmaya başlamış; bundan sonra da, dış politikamızın bağımsızlığı her geçen gün biraz daha zedelenmiştir.

NATO'ya girdikten sonra, milletlerarası ilişkilerimiz tümüyle bu örgüte ve bunun fiilî lideri durumundaki A.B.D. ne bağlanmış; ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşantımıza bu bağlantı yön vermiştir. Bu doğrultu

üzerinde, Türkiye, bir yandan İkinci Dünya Savaşı ertesinin gelişen olaylarına yabancı kalırken, öte yandan, Birleşik Amerika ile, bağımsız devlet niteliğine gölge düşürecek ilişkiler kurmuştur. Gerçekten, NATO'ya katılmamızdan bu yana - çoğu Anayasaya aykırı olarak - yapılan ikili anlaşmalarla hiçbir çıkarın değer pahası olamayacak haklar, yetkiler ve ayrıcalıklar A.B.D. ne tanınmıştır.

Buna karşı tepkiler, günümüzde yoğunlaşmış ve «bağımsız dış politika»dan çok sık söz edilmeye başlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

		Sayfa
Soru 1	Dış politika nedir? .	5
Soru 2	Bağımsız dış politika nedir? .	6
Soru 3	Kitabın hazırlanmasında neler gözönünde tutuldu?	7

BİRİNCİ BÖLÜM

1919 - 1923 DÖNEMİ

Soru 4	Ulusal Kurtuluş Savaşı öncesinde genel durum nasıldı? .	8
Soru 5	Bu durumda düşünülen kurtuluş yolları nelerdi? Atatürk'ün kararı neydi?	10
Soru 6	Erzurum ve Sıvas Kongrelerinin dış politika hedeflerinin saptanması bakımından önemi nedir?	12
Soru 7	Sıvas Kongresinden sonra olaylar nasıl gelişti ve Meclis-i Meb'usan hangi koşullar altında toplandı? . . .	14
Soru 8	Misak-ı Millî ile saptanan ilkeler nelerdi?	15
Soru 9	İstanbul Hükümetinin yapacağı anlaşmaların hükümsüz sayılacağına ilişkin bir kanun kabul edilmiş midir?	17
Soru 10	Anadolu'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilk ilişkisi hangi devletle olmuştur? Bunun önemi nedir?	18

		Sayfa
Soru 11	Kurtuluş Savaşı süresince, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yaklaşmalarını sağlayan nedenler hangileriydi? . . .	19
Soru 12	Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ilk andlaşma hangisidir? . .	21
Soru 13	1921 yılında, Moskova'da, bir başka devletle de andlaşma yapılmış mıdır? . .	23
Soru 14	Londra Konferansına T.B.M.M. Hükümeti nasıl katıldı? Konferanstan ne sonuçlar alındı?	24
Soru 15	Londra Konferansına katılan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin imzaladığı sözleşmeler hangileridir? Bunlar T.B.M.M. tarafından onaylanmış mıdır?	26
Soru 16	20 Ekim 1921 günlü Türk - Fransız Anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmeler nasıl başlamış ve yürütülmüştür?	31
Soru 17	20 Ekim 1921 günlü Türk - Fransız Andlaşmasının başlıca hükümleri nelerdir? . . .	35
Soru 18	Kurtuluş Savaşı yürütülürken başka devletlerle ilişkiler kurulup andlaşmalar yapılmış mıdır?	38
Soru 19	Kurtuluş Savaşı sürerken Batı devletleriyle olumlu ilişkiler kurulamamasının sebepleri nelerdi?	38
Soru 20	Sakarya zaferinden bir süre sonra, Batılılar tarafından Türkiye ve Yunan Hükümetlerine nasıl bir ateşkes (mütareke) önerisi yapıldı?	40
Soru 21	Ateşkes önerisinin hemen ardından gelen barış andlaşması önerisinin ana çizgileri nelerdi?	43
Soru 22	Ateşkes ve barış önerilerine verilen cevaplar nelerdi?	45
Soru 23	Büyük Saldırıdan sonra, Mudanya Konferansına kadar olaylar nasıl gelişti?	46
Soru 24	Mudanya ateşkes anlaşmasının başlıca hükümleri nelerdi?	48
Soru 25	Mudanya ateşkes anlaşmasından Lozan Konferansına kadar geçen süre içindeki önemli olaylar nelerdir?	50

		Sayfa
Soru 26	Mondros ateşkes anlaşmasından sonra Türkiye'ye yapılan barış önerileri hangileridir?	52
Soru 27	Lozan'daki barış görüşmelerinin genellikle tartışmalı geçmesinin, olumlu sonuçlara kolaylıkla ulaşılamamasının başlıca sebebi neydi?	53
Soru 28	Lozan Konferansının açılışı nasıl oldu?	55
Soru 29	Kapitülâsyonlar nasıl verilmişti?	57
Soru 30	1914'te kapitülâsyonların ilgası kararı ne sonuç vermiştir? .	59
Soru 31	Kapitülâsyonların tümünden kayıtsız şartsız vazgeçen ilk devlet hangisi olmuştur?	60
Soru 32	Lozan'da kapitülâsyonların kaldırılması nasıl gerçekleştirildi? . . .	61
Soru 33	Lozan Konferansında Boğazlar sorunu nasıl çözümlendi?	63
Soru 34	Lozan'ın, Birinci Dünya Savaşı ertesinde yapılan öteki barış andlaşmalarmdan farkı nedir?	64

İKİNCİ BÖLÜM

1923 1939 DÖNEMİ

Soru 35	Bu dönemde Türk dış politikasının büyük sorunları nelerdir? .	67
Soru 36	Atatürk'ün barış konusundaki düşünceleri nelerdi? . .	68
Soru 37	Atatürk'ün temel dış politika ilkeleri nelerdi? .	69
Soru 38	Atatürk «tam bağımsızlık»tan ne anlıyordu?	70
Soru 39	Musul anlaşmazlığı nasıl çözümlendi? .	72
Soru 40	Türkiye ile Fransa arasında çıkan Bozkurt-Lotüs anlaşmazlığı nedir? Bu anlaşmazlığın Türkiye Cumhuriyeti bakımından önemi nedir? Anlaşmazlık nasıl çözümlenmiştir?	76
Soru 41	Türkiye ile Yunanistan arasındaki «etablis» uyuşmazlığı nedir ve nasıl çözümlenmiştir?	78

		Sayfa
Soru 42	Lozan Boğazlar Sözleşmesi neden ve nasıl değiştirildi?	81
Soru 43	Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen yeni rejimin esasları nelerdir? .	82
Soru 44	Hatay anlaşmazlığı nasıl çözümlendi? .	86
Soru 45	Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Türk-Sovyet ilişkileri savaştan sonra ne yönde bir gelişme gösterdi?	89
Soru 46	Lozan'dan sonra Türk-Yunan ilişkileri ne zaman kuruldu ve nasıl gelişti? . .	90
Soru 47	Türkiye-İtalya ilişkileri ne yönde gelişmiştir?	92
Soru 48	Türkiye-İngiltere ilişkileri gelişebilmiş midir?	93
Soru 49	Türkiye, Birinci Savaştan sonra kurulan «Milletler Cemiyeti»ne katılmış mıdır?	94
Soru 50	Balkan Antantı nasıl kuruldu? . . .	95
Soru 51	Türkiye'nin Afganistan, İran ve Irak'la ilişkileri ne yönde gelişmekteydi? . .	98
Soru 52	Sâdâbad Paktı'nın esasları nelerdi?	99
Soru 53	1923-1938 döneminde, Türkiye'nin izlediği dış politikadan genel bir sonuç çıkarılabilir mi?	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ

Soru 54	İkinci Dünya Savaşının hemen öncesindeki olaylar, Türkiye'nin dış politikası üzerinde ne gibi etkiler yapmıştır?	103
Soru 55	Savaş sırasında yapılan, Türkiye'nin katıldığı ya da Türkiye'yi ilgilendiren konferanslar hangileridir?	105
Soru 56	İkinci Dünya Savaşı sürerken, Türkiye'nin imzaladığı milletlerarası belgeler hangileridir?	108
Soru 57	19 Ekim 1939 günlü Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın esasları nelerdi?	109
Soru 58	Türkiye'nin, savaş sırasında, Montrö Boğazlar	

Sayfa

Sözleşmesini ihlâl ettiği yönünde iddialar öne sürülmüş müdür? . . 112
Soru 59 Montrö Boğazlar Sözleşmesinin savaş sırasında ihlâli iddialarına, Türk hükümetinin vermiş olduğu karşılık nedir? . 114
Soru 60 Türkiye İkinci Dünya Savaşma ne zaman ve neden katılmıştır? . 118
Soru 61 Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesinin başka etki ve sonuçları olmuş mudur? 119
Soru 62 Sovyetler Birliği, 17 Aralık 1925 günlü Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasını hangi nedenlere dayanarak feshetmiştir? 120
Soru 63 Sovyetler Birliği'nin, Haziran 1945'de Türkiye'den istekleri nelerdi? 122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1946'DAN BU YANA

Soru 64 Savaş sonrasının genel durumu nasıldır? Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar nelerdir? 124
Soru 65 Ege Adaları el değiştirirken Türkiye neden hareketsiz kalmıştır? 126
Soru 66 Truman Doktrini nedir? Bunun uygulanması nasıl olmuştur? . . . 129
Soru 67 Truman Doktrininin uygulanması için yapılan 12 Temmuz 1947 günlü anlaşmanın başlıca hükümleri nelerdir? . 131
Soru 68 Eisenhower Doktrini nedir? . . . 135
Soru 69 Eisenhower Doktrininin uygulanması olarak Türkiye ile A.B.D. arasında yapılan ikili anlaşma hangisidir? 137
Soru 70 5 Mart 1959 anlaşmasının önsözüne geçirilen «dolaylı saldırı» terimi T.B.M.M.'nde eleştiri konusu olmuş mudur? 139

		Sayfa
Soru 71	Boğazlara ilişkin Montrö rejiminin değiştirilmesi hangi konferansta, hangi devletler arasında kararlaştırılmıştır?	140
Soru 72	A.B.D.'nin Boğazlara ilişkin teklifleri nelerdi?	142
Soru 73	Potsdam Konferansından sonra, Boğazlar konusunda, Sovyetlerin istekleri neler olmuştur?	143
Soru 74	Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi günümüzde de söz konusu edilmekte midir?	146
Soru 75	Kore anlaşmazlığının kökeni nedir? .	148
Soru 76	Kore'ye ilişkin Birleşmiş Milletler kararı ne idi? Türkiye bu kararın uygulanmasına katılmış mıdır? . . .	149
Soru 77	Kore'ye silâhlı kuvvet gönderilmesi hakkındaki karar, Türkiye'de siyasal tartışmalara sebep olmuş mudur? . . .	151
Soru 78	NATO, hangi amaçla, hangi devletler arasında ve ne zaman kurulmuştur? .	152
Soru 79	Türkiye'yi NATO üyesi olmaya zorlayan koşullar var mıydı ve Türkiye'nin reddedilen üyelik müracaatları olmuş mudur?	155
Soru 80	Türkiye'nin NATO üyeliği nasıl gerçekleşti?	157
Soru 81	NATO çerçevesinde, Türkiye ile A.B.D. arasındaki ilişkiler ne yönde gelişmiş, hangi anlaşmalar yapılmıştır?	159
Soru 82	Türkiye ile A.B.D. arasındaki yargı yetkisine ilişkin anlaşmanın yürürlüğü sürmekte midir?	162
Soru 83	Balkan Paktı nasıl ve hangi belgelerle kuruldu?	164
Soru 84	Balkan Paktının öngördüğü işbirliği neden gerçekleşemedi?	167
Soru 85	Bağdat Paktı hangi nedenlerle, nasıl hazırlandı?	169
Soru 86	Bağdat Paktı ne gibi tepkilerle karşılaştı ve bu paktın sonu ne oldu?	172
Soru 87	Bandung Konferansı hangi amaçla düzenlenmiştir? Türkiye'nin bu konferanstaki tutumu ne olmuştur?	174
Soru 88	1956'da ortaya çıkan Süveyş sorunu nedir?	176

Sayfa

Soru 89 Süveyş sorunu karşısında Türkiye'nin tutumu ne olmuştur? 178
Soru 90 Türkiye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti arasında, siyasal ilişkilerin kesilmesiyle sonuçlanan olay neydi? . 180
Soru 91 Kıbrıs adasını İngiltere nasıl ele geçirdi? 182
Soru 92 İngiltere Kıbrıs'ta nasıl bir yönetim kurdu? Bu yönetime karşı direnme oldu mu? 185
Soru 93 Kıbrıs sorununun milletlerarası nitelik kazanması nasıl olmuştur? . 186
Soru 94 1955 yılına kadar, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki tutumu ne olmuştur? 187
Soru 95 1955 - 1960 yılları arasında Kıbrıs sorunu nasıl gelişti? . 190
Soru 96 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hukukî statüsünün özellikleri nelerdir? . . 195
Soru 97 Zürih ve Londra Andlaşmalarının çiğnenmesi ile yeniden başlayan ve günümüze kadar süregelen Kıbrıs uyuşmazlığı nasıl bir gelişme göstermiştir? . 197
Soru 98 27 Mayıs Devrimi dış politikada bir değişiklik meydana getirdi mi? 200

SONUÇ

Soru 99 Türkiye'nin dış politikası üzerinde Parlâmentonun etkisi olmuş mudur? . 204
Soru 100 : Türkiye'nin dış politikası hakkında nasıl bir genel sonuca varılabilir? 208

«100 SORUDA» DİZİSİNDEN ÇIKAN KİTAPLAR:

1. EKONOMİ EL KİTABI
   (Türkiye Ekonomisinden Örneklerle)
   Prof. Sadun Aren
   Fiyatı 7,5 lira (Tükendi)
2. ATATÜRK'ÜN TEMEL GÖRÜŞLERİ
   Fethi Naci
   Fiyatı 5 lira
3. TÜRKİYE'DE GERİCİ AKIMLAR
   Doç. Dr. Çetin Özek
   Fiyatı 10 lira
4. TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ
   Kemal Sülker
   Fiyatı 7,5 lira
5. TÜRKİYE'DE TOPRAK MESELESİ
   Doç. Dr. Suat Aksoy
   Fiyatı 7,5 lira
6. MİTOLOGYA
   Behçet Necatigil
   Fiyatı 7,5 lira
7. TÜRK EDEBİYATI
   Rauf Mutluay
   Fiyatı 7,5 lira
8. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA TARİHİ
   Prof. Dr. Edip Çelik
   Fiyatı 10 lira

«100 SORUDA» DİZİSİNİN 9. KİTABI:

100 SORUDA GELİR DAĞILIMI

(Kapitalist Sistemde, Türkiye'de, Sosyalist Sistemde)

Dr. Korkut Boratav

(Temmuz ayı başında çıkıyor)

Dr. Korkut Boratav'ın kolay kolay erişilemeyecek bir mükemmellikte hazırladığı bu eser Türkiye'de bir «hâdise» olacaktır. Eserin en önemli özelliği, böylesine güç bir konuyu, okuma bilen herkesin kolaylıkla okuyup anlayabileceği bir biçimde, açık ve sade bir anlatımla, gözler önüne serebilmesidir. İşte kitaptaki sorulardan bazıları:

Üretim ve gelir, bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı ne demektir? Sömürme nedir? Feodal bölüşüm ilişkileri nelerdir? Feodalizmden kapitalizme geçiş nasıl olmuştur? Kapitalizmin temel bölüşüm ilişkisi nedir? Kapitalist sistemde devletin bölüşüm ilişkileri içindeki rolü nedir? Kapitalist sistemde özel teşebbüs vergi yükünü emekçilere nasıl devreder? Kapitalist bir ekonomideki devlet işletmeleri sosyalist işletmeler sayılabilir mi? Kapitalist gelişmede işçi sınıfının üretimden aldığı payı tayin eden etkenler nelerdir? Tekelci kapitalizm bir «Halk Kapitalizmi» midir? Türkiye'deki bölüşüm ilişkileri? Türkiye'de feodal sömürme var mıdır? Türkiye'de tarımda feodal kalıntılar var mıdır? Türk tarımında kapitalist bölüşüm ilişkileri var mıdır? Tarım dışındaki kapitalist bölüşüm ilişkileri Türkiye'de ne gibi özellikler gösterirler? Sanayide sömürme derecesi hesaplanmış mıdır? Türkiye'de bankacılık bölüşüm ilişkileri açısın-

dan ne gibi özellikler taşır? Türkiye'de devlet işletmeciliğinin genişliği ne kadardır? Türkiye'de vergi sistemini bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı açısından değerlendirebilir miyiz? Devlet harcamalarının sosyal gruplar ve kurumlar arasında dağılımı nasıldır? Özel sermaye birikimine devlet harcamalarının katkısı ne kadardır? 1950'den bu yana gelir dağılımındaki değişmeler tarımdaki sosyal tabakaları nasıl etkiledi? 1950-1965 yıllarında tarım dışındaki gelirin emekçilerle burjuvazi arasında dağılımı nasıl değişmiştir? Fiyat-üretim artışı ile toplu sözleşmeler gelir dağılımını nasıl etkilemiştir? Türk işçi sınıfının üretimden aldığı payı tayin eden aslî etkenler var mıdır? Türkiye'de gelir eşitsizlikleri nasıldır ve bu bilgileri yabancı ülkelere ait gelir dağılımları ile karşılaştırabilir miyiz? Sosyalist sistemlerdeki bölüşüm ilişkileri? Sosyalist ekonomilerde işçi ve memur gelirleri nasıl belirlenir? Kollektif çiftçilerin gelirleri nasıl belirlenir? Sosyalizmde sömürme unsurları var mıdır? Sosyalist ülkelerde ücret ve maaşlar arasında ne kadar büyük farklar vardır? Sosyalist ülkelerde genel gelir eşitsizlikleri hakkında neler biliyoruz; bunları kapitalist ülkelerle karşılaştırabilir miyiz?...

Bağımsız dış politika nedir? Erzurum ve Sıvas Kongrelerinin dış politika hedeflerinin saptanması bakımından önemi nedir? Misak-ı Millî nedir? Kurtuluş Savaşı süresince, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yaklaşmalarını sağlayan nedenler hangileriydi? Kurtuluş Savaşı sürerken Batı devletleriyle olumlu ilişkiler kurulamamasının sebepleri nelerdi? Lozan'daki barış görüşmeleri? Kapitülasyonlar nasıl verilmişti ve Lozan'da nasıl kaldırıldı? Musul anlaşmazlığı nasıl çözümlendi? Bozkurt - Lotüs anlaşmazlığı nedir? Lozan Boğazlar Sözleşmesi neden ve nasıl değiştirildi? Montrö Sözleşmesi nedir? İkinci Dünya Savaşının hemen öncesindeki olaylar, Türkiye'nin dış politikası üzerinde ne gibi etkiler yapmıştır? Türkiye İkinci Dünya Savaşına neden katılmıştır? Sovyetler Birliği Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasını niçin feshetti ve Türkiye'den istekleri nelerdi? Savaş sonrasının genel durumu ve Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar? Truman Doktrini ve Türkiye? Eisenhower Doktrini ve Türkiye? Türkiye'nin Nato üyeliği nasıl gerçekleşti? Bandung Konferansı ve Türkiye? Kıbrıs meselesinin içyüzü nedir? 27 Mayıs, dış politikada bir değişiklik meydana getirdi mi?.. Bu soruların ve Türk dış politikası hakkında aklınıza gelebilecek bütün soruların cevabını, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Edip Çelik'in tamamiyle belgelere dayanarak yazdığı bu kitapta bulacaksınız.

10 lira